PADAPRADĪPIKĀ

BY

VATSYA NARAYAṆA

Edited with Introduction and Notes

BY

DR. N.V.P. UNITHIRI

वात्स्यनारायणप्रणीता

पदप्रदीपिका

सम्पादकः

डॉ. एन्. वि. पि. उणित्तिरि

संस्कृतविभागाध्यक्षः कालिकट् विश्वविद्यालयः

१९८८

PADAPRADĪPIKĀ

By

VĀTSYA NĀRĀYAṆA

Edited with Introduction and Notes

By

DR. N. V. P. UNITHIRI

Head, Department of Sanskrit

Calicut University Po. 673 635

1988

Published by
Dr. N. V. P. Unithiri

First Published October 1988
Copies 1000

Price: Rs. Rs 17 =

Printed at
Printex India Feroke

Published with the financial assistance from the Ministry of Human Resource Development, Government of India

CONTENTS

	Page
Preface	
Abbreviations	
Introduction	i—xiv
Text: PADAPRADĪPIKĀ	1—189
Index of half verses	190—195

PREFACE

I had the great privilege of making a survey of Palm-leaf manuscripts lodged in private collections in the north part of Kerala, especially in Cannanore district, during. June–July 1983 in collaboration with Dr. A. N. Aklujkar, Professor and Head of the Department of Asian Studies, British Columbia University, Canada. That survey provided me with remarkable experiences, the most important of which was the discovery of a few hither-to-unknown works in Sanskrit, Malayalam and Tamil. The Sanskrit works, discovered in the survey, include Svarṇagrāma Vāsudeva's *Mantravimarśinī* commentary of Nārāyaṇa's *Tantrasārasaṅgraha*, Sarvajñavanamuni's *Śiśubodhinī* commentary on *Kumārasambhava* and *Salakṣaṇā* commentary on *Raghuvamśa* and Vātsya Nārāyaṇa's *Padapradīpikā* which is being printed now for the first time.

Padapradīpikā, a treatise having detailed discussion on the padapāṭha of the *Taittirīyasamhitā*, will be useful for those who are interested in the Vedic studies and allied subjects.

In the preparation of this edition I have got help from a number of friends and I am thankful to all of them. A few of them are to be mentioned by name, namely, Sri A.V. Krishna Vadhyan Namboodiri, Pallithara near Payyannur in Cannanore district, Kerala, who is the owner of the single manuscript of *Padaprdīpikā* available so far; Dr.A.N. Aklujkar of British Columbia University, who

initiated the manuscript survey, mentioned above; Sri A. K. T. K. M. Guptan Namboodiripad, Calicut, who gave me a hint to make a comparative study of *Padapradīpikā* with *Saptalakṣaṇam* which had widely been made use of by Yajurvedins of Kerala for learning Padapāṭha.

I am profoundly grateful to the Ministry of Human Resource Development, Government of India, for giving me financial assistance for publishing this volume.

I take this opportunity to thank my colleagues in my Department for assisting me in various ways in the production of this work. I also record here my gratitude to the Manager and staff of the Printex India, Feroke, for bringing out this book in this form.

Dr. N. V. P. UNITHIRI

ABBREVIATIONS

Com	: Commentary
Ms	: Manuscript
PP	: Padapradīpikā
SL	: Saptalakṣaṇam
TP	: Taittirīyaprātisākhyam
TS	: Taittirīyasamhitā
अष्टा.	: अष्टाध्यायी
तै. प्रा.	: तैत्तिरीयप्रातिशाख्यम्
तै. सं.	: तैत्तिरीयसंहिता

INTRODUCTION

PADAPRADĪPIKĀ (*PP*)[1] deals with the padapāṭha of the *Kṛṣṇayajurveda Taittirīyasamhitā* (*TS*) in 140 kārikās. There is also a prose-commentary on the work by the author himself. Both the kārikās and commentary thereon form the treatise Padapradīpikā.

MANUSCRIPT DETAILS

The description of the Ms. is as follows: palm leaf; size 34X3 cms; Malayalam script; 52 folios; eighteen lines per folio; 54 letters per line; well preserved. Hand-writing is legible and good. Only a few errors are noticed. Gaps are also very few.

On the left margin of each leaf numbers are given by the letters ന, ന്ന, ഷ്ക etc. according to one of the traditional methods followed in Kerala. Numbers of kārikās are noted. When quoting mantra passages, the Upadhmānīya is marked by the sign '(·)' Eg. अविन्न(.) पितुं कृणु. Anusvāra is marked by the sign '~' between the letters concerned which is customarily followed by the

---

1 The Ms. of this work is owned by Shri A. V. Krishna Vadhyan Namboodiri of Pallithara near Payyannur in Cannanore District, Kerala. This is discovered during a Mss. survey in Cannanore Distict conducted by the present writer in June-July 1983, in collaboration with Dr. A.N. Aklujkar of the British Columbia University, Canada. No other Ms. of the work is available so far.

Taittirīyas. Eg. तावन्मात ँ स्यात्. Similarly, in accordance with pronunciation, aspirated surds are often written in the place of surds which are now seen in the modern printed texts of *TS*. Egs प्रैकृसन्तेषामङ्गिरसाम्, तस्माथ्स्रामान्मुञ्चति etc. 2

AUTHOR AND HIS DATE

From the first verse,

"प्रणिपत्य महादेवं प्रारब्धार्थप्रसिद्धये ।
नारायणेन वात्स्येन क्रियते पदलक्षणम् ॥" (*PP*. 1)

it is clear that one Vātsya Nārāyaṇa is the author of *PP*. Here the expression 'Vātsya' does not mean 'one belongs to Vatsagotra' as is usually explained, but it means that one who was born in Vatsamūla. The commetnary on the expression runs as follows:"वात्स्येन वत्समूलोद्भवेन नाम्ना नारायणेन '. Vatsamūla appears to be a Sanskritised form of a housename. That Nārāyaṇa belongs to Kerala is evident from the last verse forming the colophon to the work which contains the date of its composition in Malayalam Era (842=A.D. 1667) using Kaṭapayādi type of Akṣarasaṃkhyā which is peculiar to South India, especially to Kerala. The verse is quoted below:

"प्रवाहमितकोलम्बे धिषणे झषमाश्रिते ।
पदप्रदीपिका ह्येषा लिखिता व्याख्ययान्विता ' ॥3

2 These scribal peculiarities are avoided in the present edition.

3 Pravāha=842 M.E. (=A.D. 1667)

Thus we may conclude that *PP* was composed in A.D. 1667 by Vātsya Nārāyaṇa of Kerala

AIM OF THE AUTHOR

The aim of the author in writing *PP* is to make easily known the division of padas in Samhitā according to Prātiśākhya which is difficult to be understood by Mantra, Brāhmaṇa or Svara. Thus it will be a ship to cross the ocean of the Vedas for those who cannot afford huge amount of words. This aim is presented in a couple of verses as below:

"विस्तरस्यासहिष्णूनां विदुषां हृदयङ्गमा ।
वेदसिन्धुं विविक्षूणामयते यानपात्रताम्
संहितायामसुज्ञानं यन्मन्त्रब्राह्मणस्वरैः ।
प्रातिशाख्यानुसारेण पदरूपं तदुच्यते ।।" (*PP*. 3-4)

PADAPRADĪPIKĀ AND PĀṆINI

Unlike *Taittirīya Prātiśākhya* (*TP*)[4] Nārāyaṇa makes use of the technical terms and paribhāṣās of Pāṇini.

"उपसर्गास्त्विह ग्राह्याः पाणिनीयानुसारत ।" (*PP*. 5 ab)

According to Pāṇinīyan system there are twenty two upasargas, namely, प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर, वि, आङ्, नि, अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि and उप (*Aṣṭādhyāyī*, I. 1. 65) while *TP* lists only ten आ, प्र, अव, उप, अभि, अधि, प्रति, परि, वि and नि (*TP*. I 15)

---

4 *The Taittirīya Prātiśākhya* with the Com. *Tribhāṣyaratna* (Ed.) William D. Whitney, Motilal Banarsidass, Delhi, 1973.

The paribhāṣās of Pāṇini like "तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य" (I. I.66) and ''तस्मादित्युत्तरस्य'' (I. 1. 67) are accepted by the author through the following verse:

''विधिर्वा प्रतिषेधो वा विभक्त्योत्तमयोदिते ।
निमित्ते सति पूर्वस्य. स्यात्पञ्चम्यापरस्य तु ।।' (*PP*. 5cd, 6ab)

Then the author introduces some of the paribhāṣās accepted by him in *PP* (6-8). He concludes this section saying that the text followed by the preceptors down the centuries should be considered authoritative: ' न तस्य लक्षणापेक्षा पाठस्याप्यप्रमाद्यताम्'' (*PP*. 8cd). The commentary thereon may also be cited: ' अप्रमाद्यताम् अवहितानामाचार्याणां पाठस्यापि लक्षणापेक्षा न भवति । सर्वापवादोऽयम् । यत्रकुत्रापि बुद्धिव्यामोहाद् विरुद्धोक्तिशङ्कापरिहाराय एवमुक्तम् । तथा च पाठ एवात्र मूलं नो गुरूणामप्रमाद्यताम् । ''

PADAPRADĪPIKĀ AND SAPTALAKṢAṆA

In the composition of *PP*, Nārāyaṇa has made use of a similar work by name *Saptalakṣaṇa* (*SL*)[5]

SL is divided into seven chapters on Śamāna,[6]

5 *Saptalakṣaṇa* with commentary by Vaidyanātha (in Grantha script), (Ed.) T.M. Narayana Sastri, Saradavilas press, Kumbhakonam, 1918. There is also another edition of this work (in Malayalam script, omitting the last chapter. Panjangam press, Kunnamkulam, Kerala, 1929.

6 "यस्य वैदिकस्य पदस्य विसर्जनीयः संहितायां विलुप्यते तस्य शमानमिति संज्ञा श्रोत्रियवरैः कल्पिता ।" (*Ibid*, p.2)

Vilaṅghya[7], Napara, Tapara, Avrani, Āvarṇi and Aniṅgya. The chapter on Śamāna contains 76 sūtras. The Vilaṅghya chapter consists of 54 Kārikās. The first verse shows that it is written by one Nārāyaṇa:

"प्रणम्य भारतीं देवीं सर्वलोकैकमातरम् ।
नारायणः प्रवक्ष्यामि विलङ्घ्यानि पदान्यहम् ॥"

The next two chapters on Napara and Tapara are composed by Śaurisūnu as is evident from the first verse of the former chapter:

"नत्वा विनायकं देवं सर्वसम्पत्करं परम् ।
शौरिसूनुः प्रवक्ष्यामि नवं नवपरं परम् ॥"

They have 40 kārikās including ten forming the paribhāṣā section of the Napara chapter and eleven in the Tapara chapter. The fifth and sixth chapters called Avarṇi and Āvarṇi prakaraṇas contain 42 and 24 Kārikās respectively. The last chapter, namely, Aniṅgyaprakaraṇa, begins with a Paribhāṣā section in 24 verses. This is the biggest chapter containing 77 verses in different metres. The author of this chapter is Śrīvatsāṅka, son of Devīmaniṣi, as is said in the last verse:

एवामनिङ्ग्यपदानां पदवी सन्दर्शिता सुगता सुधिया ।
देवीमनीषिसुतेन श्रीवत्साङ्केन तैत्तिरीयाणाम् ॥"

Thus it may be assumed that these seven chapters are written by at least three different authors, namely, Nārāyaṇa, Śaurisūnu and Śrīvatsāṅka, and that one editor

---

7 एकारैकारवर्णौ यौ संहितायां विकारिणौ ।
तदन्तानि विलङ्घ्यानीत्युच्यन्ते वेदवित्तमैः ॥" (*Ibid*, 11. 2)

might have compiled all these chapters and given the title 'Saptalakṣaṇa', by which the treatise had traditionally been known among the Vedic Pandits.

As seen above, *SL* contains 76 sūtras and 261 Kārikās and it is bigger than *PP* which, as shown before, contains only 140 kārikās and a prose commentary thereon. *SL* is quoted twice as authority in *PP*[8].

There are several rules in *PP* similar to or identical with those in *SL*. A few examples are quoted below:

1 "चादित्रये तवर्गीये द्वितीयोत्तमवर्जिते ।
लकारे च विकारी नः पदान्तः स्पष्टमुच्यते ।।" (*PP*. 9)
"चछजेषु तवर्गीये थकारेण विवर्जिते ।
चतुष्टये मकारे च लकारे च परे स्थिते ।।
विकारी नः पदान्तो यस्तकारो नपरश्च यः ।
दृश्यते येषु तौ ज्ञातुं प्रवक्ष्यामि पदान्यहम् ।।" (*SL*. III. 6, 7)

2 "......................न वं ।
त्रैंशिकस्य द्वितीयस्य दशिनी मयुरादय : ।। (*P P*. 23)

---

8 "तेषां व्यक्त्यर्थम् अत्र पूर्वाचार्याणां वचनम्-
एकाजग्मेममारण्या एवंविद्वांस इन्दवः ।
एषां पशव उद्यन्त एतावन्तः परञ्च ये ।।
परो नव उशन्तो ये वाजिनं समिधः सुवः ।
भक्ष सा तेभ्य एतेषु विनोदेवंपरेण तु ।।" (com. on *PP*. 68)
These verses are *SL*. II. 31, 32.

ii "अत्र व्यक्त्यर्थं पुरातनं किमपि लक्षणं लिख्यते –ऋतुना स्मो–पहृत्यप्रपराश्राव्यानुवाक्यया आहैतत्परम् ।" (Commentary on *PP*, 98) This half verse is *SL* VI(.) 23.

'मयुरादयस्त्रयस्त्रें शिक्‌द्वितीयदशिन्यो न वा एतेषु ।''

(*SL*. I. 22)

3 ''हिरण्यासितसंवत्सरीणा एता उ यानृच: ।'' (*PP*. 24)

''यानासितवर्णा संवत्सरीणा एता उ हिरण्यपाणी एतासु । ''

(*SL*. I. 21)

4 'दत्वते परपक्षश्रुदन्यत्र प्रादवग्रहात् । '' (*PP*. 74)

'यद्यद् दत्वत इत्यत्र परपक्षगतं पदम् ।

तत्तत्सर्वमकारादि जननायेति वर्जयेत् ।। '' (*SL*. V.9)

5 ''ऊर्ध्वदीर्घादिनोभावाद् भ्यांभ्यस्सुष्वपि भिश्रुतौ ।

ह्रस्वाच्चास्यामुदात्तायां गीश्चाशेषाद्विकारिणी ।।' (*PP*. 100)

''भिर्भ्यांभ्यस्सुभिरर्वागोभावं ह्रस्वभागदीर्घं च ।

नित्यं विहाय नेङ्ग्यं गोगीस्मुरदुन्दु चेति भिश्रुत्या ।।

अर्वाक् सर्वं षुणा................''(*SL*. VII. 5,6)

PP covers a major portion of examples by the following three rules in its paribhāṣā section:

(a) पदात्संशयितादाराद् व्यक्ता चेतच्छ्रुति: पुन: क्वचित्तदपि तद्वत्स्यात् (b) द्विरुक्तं तु तदंशवत्'' (*PP*.7) and (c) ''पौन:पुन्यादसन्दिग्धमैकरूप्येण यच्छ्रुतं न तस्य लक्षणापेक्षा'' (*PP*. 8) The author points out that in many places the Saṃhitā text, Brahmaṇa passages and Prātiśākhya rules give clue to identify the pada text. Nārāyaṇa reminds us of this fact in the relevent contexts in the work. Thus in the end of the Saptaparādhikāra section of *PP*, such 26 examples are given which are enumerated separately in the third chapter (Naparaprakaraṇa) of *SL*. That thirteen examples have been covered by these general rules is shown in the end of the commentary on PP. 58,

among which ten are separately treated by *SL* in its second chapter. At the end of the Vilaṅghya section of *PP* 22 cases are pointed out to be included in this category which are also enumerated separately in *SL* II. Similarly, nine such illustrations are noted in the end of the Āvarṇi section.

When dealing with Aniṅgya words, though *SL* also uses the devices like the addition of expressions Śabda, Śrut and Śruti to some words in order to show that all the derivatives of the concerned word are Aniṅgyas, *PP* has achieved maximum benefit making use of a similar paribhāṣā rule which provides the inclusion of more derivative words by the presentation of a single word. The concerned rule in *PP* is as follows:

अखण्डविषयोक्तानि भेदे सुबिलङ्गयोरपि ।
अन्तोच्चतरकेत्तासु वृध्यादित्वेऽपि नञ्यपि ।
स्थलान्तरेऽपि तद्वत्स्युरुक्तान्यप्युपबन्धतः ॥" (*PP*.99)

For example, *PP*. 112 enjoins that the word उशिक् is Aniṅgya. According to this rule, the related words like उशिजः, उशिजं and औशिजः can also be treated as Aniṅgyas. The corresponding paribhāṣā rule given by *SL* is as follows:

"श्रुतिश्रुच्छब्दनिर्दिष्टं विकृतं चापदात्मकं:"(*SL* VII परि 4)

According to this rule, by "उशिजश्रुतिः" (*SL*. VII. 19) only the related words उशिजः and उशिजं can be considered Aniṅgyas; but not औशिजः. For the same, औशिजः is considered separately by *SL* VII. 23.

SL VII. 21 enjoins उदितं and उदितः as Aniṅgyas. The commentator after giving examples for both these

writes thus: "उदितं, उदितः इति पदद्वयग्रहणम् एतद्भिन्नस्य इङ्ग्य-त्वसम्पादनार्थम्"(.) And then gives उदिताय and उदितौ as counter examples. In the similar context, *PP*. III gives the rule उदितोऽन्तोच्चम् which serves all these purposes. *PP* frames rules for the indentification of padas ending in three first mutes, ie; k, ṭ and t while *SL*. thinks about the last one, ie; t, only.

Thus a comparative study of *PP* and *SL* on the above lines will reveal that the former work follows mainly the latter one in framing rules and choosing examples and that *PP* is more scientific and precise. Therefore, it can be assumed that when Nārāyaṇa says "विस्तरस्या सहिष्णूनाम्" etc., quoted before, *SL* is in his mind.

In one aspect, however, *SL* is notable that in all chapters it lists words in alphabetical order which enhances the value of the work as a text for ready reference.

PADAPRADĪPIKĀ - A CONTENT ANALYSIS

At first, Nārāyaṇa makes rules for the division of those words for which definition of Samhitā was given in *TP* by the sūtras beginning with अथ संहितायामेकप्राणभावे" (V. 1). Rules are made here only where there arises doubt. There may not be any doubt in the contexts described by the sūtras from *TP* V. 1 to V. 23 [9]. For example in the compound word तज्जयानाम् in the passage "तज्जयानां जयत्वम्" words are split into तत् + जयानाम्. There is no doubt. Therefore rules for the split of words

9 "जपरो जकारम्" (when followed by 'j', 't' becomes 'j')

like this are not included in *PP*. On the other hand, in those contexts where the sūtras *TP* V. 24[10] and V. 27[11] work, there may be doubt how to split the Samhitā. For fixing the padapāṭha in such places, rules are enjoined in *PP*. The rules in this group begins with the verse 9 (quoted above).

The 'n' in the end of a word is pronounced clearly when it is followed by the seven letters c, ch, j, t, d, dh, and l. This rule is discussed in detail in the Kārikās 9-13 forming saptaparādhikāra, and exceptions to this rule are pointed out. Only that word beginning with Udātta or exclusively Anudātta or beginning with 'a' or 'ā' and with a short penultimate letter, is pronounced as 'n' when followed by the above mentioned seven letters[12]. For example, the passage "प्रावेशयन्तीर्थं (स्नाति)" should be split into प्रावेशयन् + तीर्थं ending in 'n'. But the passage "अधमन्तमो (नयामि)" is split only as अधमं + तम: ending in 'm', because it begins with Anudātta.

In Kārikās 14-20, the author describes the rules pertaining to the words ending in the first letter in the mutes. The first rule in this section may be cited below:

"अनुदात्तमुदात्तान्तं वा यपूर्वगुरूपधम् ।
ईदेदुपान्त्यं लोकान्ते मन्थिमुच्योमुंखे न रन् ।।" (*PP*. 14)

---

10 "नकार एतेषु ञकारम्" (A 'n', before the letters 'c', 'ch' and 'j' becomes 'ñ')

11 "मकार: स्पर्शपरस्तस्य सस्थानमनुनासिकम्" (A 'm' when followed by a mute, becomes the nasal of like position with it)

12 "उदात्ताद्यनुदात्तं वाप्यवर्णादि लघूपधम्" (*PP*, 10 ab.)

The word wholly Anudātta or ending in Udātta, with a penultimate long vowel preceded by 'j' becomes k, ṭ or t, as the case may be, in the end, when it is followed by a nasal. The passage "(तवेव मे मन्यु)र्भूयान्नमः" is split as भूयात्+नमः with a 't' end. But in the passage "मनुष्यान्मनुष्ययशसेन" the word-division is मनुष्यान्+मनुष्ययशसेन because of the accent. जगन्मुखो (वै) is split into जगत्+मुखः while "(फल्गुनीपूर्णमासे)दीक्षेरन्मुखम्" is into दीक्षेरन्+मुखम्. This is because of the last part of the above rule - "मुखे न रन्". The first word should be ended in the first letter in the mute when followed by the word मुख; but if the word has रन् in the end it should be ended only in nasal.

The rules pertaining to the division of the words ending in Visarga are given in the Kārikās 21–49. After the presentation of general rules with illustration, the author gives the list of specific words which are not covered by them. As an instance the section on Visarga ends with the following verse:

"मान्दाः पवयजस्यन्दमानाः सस्पिञ्जराः शराः ।
होत्रा न देयि होतव्यसर्पस्थावरहारुकाः ।।" (*PP.* 49)

Examples are the following: "मान्दा वाशाः = मान्दाः + वाशाः । पवयजस्यन्दमानाः पवमानाः यजमानाः स्यन्दमाना इत्यर्थः । (चतुर्विशः पवमाना ब्रह्मवर्चसम् = पवमानाः + ब्रह्मवर्चसम् । यजमाना राज्यं (परियन्ति) = यजमानाः + राज्यम् । स्यन्दमाना यथावशम् = स्यन्दमानाः + यथावशम् । सस्पिञ्जरा नीलग्रीवाः = सस्पिञ्जराः नीलग्रीवाः । (ऊर्वे) शरा यत् = शराः + यत् । The word होत्रा should be ended in visarga except when it is followed by दे. Eg. होत्रा वै

(वरूत्रय:) = होत्रा: + वं। But "(अनड्वान्) होत्रा देय:=होत्रा+देय:। 'होत्रा' ends without visarga only when it is followed by द with the vowel ए (.)Otherwise it ends in visarga. Eg. "(वि) होत्रा दधे" = होत्रा:+दधे ।

Then *PP* takes up the division of padas ending in ए andऐ(.) Kārikās 50-72 form this section. An example may be quoted:

"सुन्वतेर्यजमाने स्याद् दधातौ चाचतुर्थके।
यजते रोचती राष्ट्रे रणे विश्वे वयस्वते ॥"(*PP*. 69)

After सुन्वति the word यजमाने will be ended in ए. Eg. "सुन्वति यजमान आशिष:= यजमाने+आशिष: । The word यजमान ends in ए when it is followed by the verb दधाति within the four succeeding words. Eg. "यजमान एव तेजो दधाति" = यजमाने+एव........; "यजमान आयुर्दधाति यजमाने+ आयु .... The root धा should definitely be in Parasmaipada hence its presence in the Kārikā in the form of Parasmaipada itself. Therefore, the word यजमान does not take the visarga in the end when it is followed by the root धा in Ātmanepada in the given situation. Eg यजमान आत्मन्धत्ते = यजमान:+आत्मन् .... Counter example for this rule: "तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत" = ...यजमान:+ एव........ In both these passages there is no दधाति(.) If the word is other than यजमान it will not be ended in ए. Eg. रेत एव तद् दधाति. Here, eventhough the condition of दधाति is satisfied, the concerned word is not यजमान. Hence the division-रेत:+एव..... Th latter half of

the Kārikā gives the list of specific words. यो यजत उपवीरसीत्याह=....यजते+उप.......... The root रुच् is intended by the expression रोचति. Terefore, the words derived from the root रुच् will take the end ए. Eg. देवानां रोचत एवम् =........रोचते+एवम्। रोचत एवैकविंशतिरात्र: = रोचते+एव.... क्षामन्द्रुरुच उपस: = रुरुचे+उपस:। Since the verb रोचति is given in the Kārikā, only verbal forms take the end ए. Therefore, सूर्यें रुच उद्यत:=....रुच:+उद्यत:. The words राष्ट्र etc. will be ended in ए. राष्ट्र एव विशम्= राष्ट्रे+एव....। नू रण आयो घृणे=नू रणे+ आय: .... । मरुतो विश्व ऊती= .... विश्वे+ऊती। वयस्वत उक्थायुवे = वयस्वते+उक्था.....

The Kārikās 73-98 enjoin the rules regarding the division of the words ending in अ and आ. For example, *PP.* 74 ab can be pointed out (quoted above) from this Section which also serves as an instance for the rule suggesting some Anuvākas in particular. The words in the second part of each mantra in the Anuvāka beginning with दत्वते (TS, VII. 5-12) begin with अ except that preceded by the avagraha प्र. The Anuvāka runs thus: "दत्वते स्वाहादन्तकाय स्वाहाप्राणाय स्वाहा मुखवते स्वाहामुखाय स्वाहा" etc. Thus the examples are अदन्तकाय, अप्राणाय, अमुख य etc. But in the passage "प्रजाभ्यस्स्वाहा प्रजननाय स्वाहा" in the same Anuvāka, the latter part begins with प्रजननाय because of the condition "प्रादवग्रहात्". Since the expression 'śrut' is attached with 'parapakṣa' it can be assumed that the words beginning with अ according to this rule are as such in other contexts also, ie, in Anuvākas other than this. Thus in the passage "पूषा प्रपिष्टभागोदन्तक:' (*TS.* II. 6, 8) the last word is अदन्तक:

The rest of the Kārikās, ie, 99-140, form the section on Aniṅgya. Here the author gives the rules regarding the words which should be pronounced as Akhaṇḍa (partless) in the padapāṭha. As an example we may quote the following half-verse:

''माध्यन्दिने मांस्पचन्या मघोनीत्येव यव्युधः ।''(*PP.* 135b.)

The words mentioned here are to be pronounced as Aniṅgya. Egs. ''ग्रीष्मे माध्यन्दिने'', "माध्यन्दिनं सवनम्," "माध्यन्दिन एव", ''मांस्पचन्या उखायाः'', ''मघोनी जुष्टिरसि'' and "ऐलबृदा यव्युवः". Since the expressions इति and एव are put after मघोनी it is indicated that among the derivatives of the word, only those which are undergone the process of Samprasāraṇa are Aniṅgyas. Thus in the passage "त्वावतो मघोनः" the word मघोनः is Aniṅgya. But मघवा and मघवानम् are to be divided into मघवेति मघ–वा and मघवानमिति मघ–वानम्.

From the foregoing study it is revealed that *PP* derserves a prominent place among the w·rks on Vedic studies especially those pertaining ɩo *TS*. The edition of such a valuable ancient text, it is hoped, will be a useful addition to the Vedic studies.

पदप्रदीपिका

'प्रणिपत्य महादेवं प्रारब्धार्थप्रसिद्धये ।
नारायणेन वात्स्येन क्रियते पदलक्षणम् ।। 1 ।।

महादेवं प्रणिपत्य प्रारब्धस्य प्रसिद्धये अविघ्नेन परिसमाप्तये प्रकाशाय वा वात्स्येन वत्समूलोद्भवेन नाम्ना नारायणेन पदलक्षणं पदानां लक्षणं चिह्नं क्रियते। केषां पदानाम् ? उतरत्र 'प्रातिशाख्या नुरोधेन' (प. प्र. 4) प्रातिशाख्ये 'अथ संहितायामेकप्राणभावे' (तै. प्रा. 5. 1) इत्यारभ्य येषां पदानां संहितालक्षणमुक्तं तेषामित्यर्थः ।। 1 ।।

'पदप्रदीपिका' (प. प्र. 2) इत्यारभ्य 'पाठस्याप्यप्रमाद्यताम्' (प. प्र. 8) इत्यन्तैः कैश्चित् श्लोकैः परिभाषा उच्यते–

पदप्रदीपिकेत्यस्य संज्ञैषा सामुदायिकी ।
भिन्ना सप्तपरादित्वात् तत्तत्प्रकरणोचितम् ।। 2 ।।

अस्य लक्षणस्य पदप्रदीपिकेति सामुदायिकी समुदायभवा संज्ञा स्यात्। सा तत्तत्प्रकरणोचितं सप्तपरादिभावेन सप्तपरा उक्तं (राद्युक्त) सप्तप[रश][2] मानादिविभागेन भिन्ना स्यात्। पदानां प्रदीपिका पद-दीपिका ।। 2 ।।

विस्तरस्यासहिष्णूनां विदुषां हृदयङ्गमा ।
वेदसिन्धुं विविक्षूणामयते यानपात्रताम् ।। 3 ।।

---

1 The Ms. begins with the usual benedictory passage: हरि: श्रीगणपतये नमः । अविघ्नं भूयात् । ॐ।।

2 शमानम् the word-the visarga in the end of which is dropped in Samhita text is called *Samāna* in *Saptalokṣaṇa* (*SL*)

विस्तरस्य इति अवन्तत्वेन निर्देशात् शब्दविपयत्वं गम्यते । विस्तरस्य शब्दप्रपञ्चस्य असहिष्णूनाम् असहनशीलानां हृदयङ्गमा हृद्या । हृदयङ्गमेति स्त्रीलिङ्गेन निर्देशात् पदप्रदीपिकेति गम्यते । वेद एव सिन्धुः वेदसिन्धुः [वेद] समुद्रः तं विविक्षूणां प्रवेष्टुमिच्छूनां यानपात्रतामयते । यानपात्रं पोतः तद्भावं प्राप्नोति ॥ 3 ॥

संहितायामसुज्ञानं यन्मन्त्रब्राह्मणस्वरैः ।
प्रातिशाख्यानुरोधेन पदरूपं तदुच्यते ॥ 4 ॥

संहिताकाले मन्त्रब्राह्मणस्वरैः यत्परमसुज्ञानं स्यात् । असुज्ञानमिति खलर्थे 'आतो युच्' (अष्टा. 1. 3. 128) इति युच्प्रत्ययः । ज्ञातुमशक्यमित्यर्थः । तत्पदरूपं प्रातिशाख्यानुरोधेन उच्यते । मन्त्रेण यथा–दे (? स) व इति'3 (तै. सं. 2. 6. 4) इत्येवमादिपु विलङ्घ्यतासन्देहे4 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोः' (तै. सं 1. 1. 4) इत्येवमादिभिः व्यक्तिर्भवति । ब्राह्मणेन यथा 'अग्ने बृहन्नुपसामूर्ध्वो अस्थान्निर्जग्मिवान्'5 (तै. सं. 4. 2. 1) इत्यत्र तकारनकारमकारान्तत्वसन्देहे 'ऊर्ध्वो अस्थात्' (तै. सं 5. 2. 1) इत्यनेनैव व्यक्तिः । स्वरेण यथा 'किं वाहैतस्य क्रियते' (तै. सं. 5. 3. 1) इत्यत्र पदकाले अनुदात्तस्य वा इत्येतस्य संहितायामुदात्तत्वेन दर्शनात् उत्तरपदस्य अकारादित्वं गम्यते ।6 एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यानि ॥ 4 ॥

---

3 'इतिपरं सवे' (*SL* II.49) com '(उदा)....सवितुःप्रसव इति । इतिपरमिति किम् ? वाजस्येदं प्रसव आवभूव ।'

4 For the definition of विलङ्घ्य vide *SL* II(.)2 'एकारैकारवर्णौ यौ संहितायां विकारिणौ । तदन्तानि विलङ्घ्यानीत्युच्यन्ते वेदवित्तमैः ॥'

5 *SL* IV 1. eg. same.

6 'नोदात्तो यः पदाध्याय उदात्तः संहितागमे । .... तेभ्यः परः पदाध्याये त्वकारःस्यात्पदादिगः, ॥ (*SL* V 3,4)

उपसर्गास्त्विह ग्राह्याः पाणिनीयानुसारतः ।

इह लक्षणे पाणिनीयानुसारेण उपसर्गाः ग्राह्याः । किमर्थमिदमुच्यते ? प्रातिशाख्ये आप्रावो[पाभ्याधिप्रतिपरिविनीत्युपसर्गाः] (तै. प्रा. 1. 15)[7] इति सङ्कोचेनैवोक्तिः । अत्र उपसर्गग्रहणे केवलं त एवः मा भूवन् प्रादय 8 सर्वे भवेयुः इत्येवमर्थम् । तुशब्देन अन्यदपि यत्किञ्चिदुपधालक्षणादि9 ग्राह्यमित्यर्थः ।

विधिर्वा प्रतिषेधो वा विभक्त्योत्तमयोदिते ॥ 5 ॥
निमित्ते सति पूर्वस्य स्यात्पञ्चम्यापरस्य तु । 10

इह लक्षणे उत्तमया सप्तम्या विभक्त्या निमित्ते उदिते निर्दिष्टे सति पूर्वस्य पदस्यैव विधिर्वा प्रधिषेधो वा भवति । पञ्चम्या निर्दिष्टे तु उत्तरस्य पदस्यैव भवति । तद्यथा 'इमां ल एतान्' (प. प्र. 12) इति वक्ष्यति । लकारे परतः । तदित पदे परत इत्यर्थः । 'लघोर्नीचात्तान्' (प. प्र. 12) इति वक्ष्यति । तत्र लघोर्नीच (? चात्) पूर्व इत्यर्थः । एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् ॥

न तिष्ठन्मध्य इङ्ग्यांशः[11] परपूर्वत्वबाधक. ॥ 6 ॥

---

7 Thus according to *TP* there are only ten उपसर्ग–s आ, प्र, अव, उप, अभि, अधि, प्रति, हरि, वि and नि.

8 प्र, परा, अप, सम्, अनु. अव, निस्, निर्, दुस्, दुर्, वि, आङ्, नि अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप—these 22 are उपसर्ग- s according to Pāṇini Vide, अष्टा I. 4. 58-60

9 'आलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा' (अष्टा I. 1.65)

10 c. f. 'तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य, तस्मादित्युत्तरस्य' (अष्टा I. 1 66, 67)

11 'विभज्य द्वितीयोच्चारणवन्ति पदानि इङ्ग्यपदानि' (*SL* com. on I. 2) "The word iṅgya means a compound word, treated as separable into its constituents in the pada-text (Whitney, com. on *T P* p. 36)

मध्ये तिष्ठन्निङ्ग्यांशो निमित्तस्य परपूर्वयोर्बाधको न भवति। 'आक्रामेन्निरृत्या आत्मानमपिदध्यात्' (तै. सं. 5. 6. 6) इत्यत्र ऋत्या इत्येतस्य पदस्य विलङ्ग्यत्वनिमित्तत्वेन 'क्रामेत ॠत्यै' (प. प्र. 53) इति क्रामेत्पदस्य ग्रहणं भवति। तत्र मध्ये तिष्ठन् निर् इत्ययमवग्रह:[12] व्यवधानदो.दो न भवति। 'संक्रन्दनोनिमिष एकवीर:' (तै. सं. 4. 6. 4) इत्यत्र अनि इत्येतस्य पदस्य अकारादित्वनिमित्तत्वेन 'अन्येके' (प. प्र 75) इत्येकपदस्य ग्रहणं भवति। तत्र मध्ये तिष्ठन् मिष इन्युत्तरांशो व्यवधानदोषदो न भवति। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् ।। 6 ।।

क्रमेणात्र पृथग्ग्राह्यं खण्डाखण्डात्मकं पदम्।

अत्र लक्षणे खण्डरूपमखण्डरूपं च पदं क्रमेण पृथग् ग्राह्यम्। असङ्कीर्णं ग्रहीतव्यमित्यर्थः। पदमिति जात्यपेक्षमेकवचनम्। खण्डाखण्डात्मकमिति अस्यैव निर्वाह:। खण्डाखण्डरूपं खण्डरूपमखण्डरूपं चेति। इङ्ग्यांशरूपमनिङ्ग्यांशरूपं चेत्यर्थः। अस्य नियमस्य प्रयोजनम् उत्तरत्र स्वयमेव व्यक्तं भविष्यति। यथा सप्तपरे तावत् 'उदात्ताद्यनुदात्तं वा' (प.प्र. 10) इत्यारभ्य 'ईयसुन्' (प.प्र. 11) इत्येवमन्तमुभयरूपपदग्रहणम् 'एष्यन्' (प.प्र. 11) इत्यारभ्य 'दयि दन्' (प.प्र. 11) इत्येवमन्तं खण्डरूपग्रहणं शेषमखण्डरूपग्रहणम्। एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम्। ननु कथमिङ्ग्यांशस्य खण्डत्वं पदत्वं च सिध्यति? उच्यते। समासस्य त्रीणि प्रयोजनानि ऐकपद्यमैकस्वर्यमेकविभक्तित्वं चेति। 'कृत्तद्धितसमासाश्च' (अष्टा. 1. 2. 46) इति समासस्यैव प्रातिपदिकसंज्ञा भवतीति पाणिनीये दर्शनात् प्रातिशाख्ये च 'नानापदवदिङ्ग्यमसंख्यानम् (? ने) (तै. प्रा. 1. 48) इति संख्याने पर्युदासात् वद्ग्रहणाच्च खण्डत्वम्। 'समर्थः पदविधि:' (अष्टा. 2. 1. 1) इति 'सुप्सुपा' (अष्टा. 2. 1. 4) इति च समासशास्त्रे 'तस्य पूर्वपदमवग्रह:' (तै. प्रा. 1. 49) इति प्रातिशाख्ये [च] दर्शनात् पदत्वम्॥

12 'तस्य पूर्वपदमवग्रह:' (*TP* I. 49) 'तस्य इङ्ग्यपदस्य पूर्वपदमवग्रह इत्युच्यते' (*Tribhāṣyaratna* p. 36)

पदात्संशयितादाराद् व्यक्ता चेत्तच्छ्रुतिः पुनः ।
क्वचित्तदपि तद्वत्स्याद् द्विरुक्तं तु तदंशवत् ॥ 7 ॥

संशयितात् पदात् संशयितादारात्समीपे तस्य पदस्य व्यक्ता पुनः श्रुतिश्चेत् संशयितं पदमपि क्वचित् तद्वद्भवति । यथा 'अग्नये त्वा तेजस्वत एव ते योनिः (तै. सं. 1. 4. 29) इत्यत्र 'तेजस्वत' इत्येतस्य पदस्य विलङ्ग्यतासन्देहे उत्तरेण 'तेजस्वते' (तै. सं. 1. 4. 2) इत्यनेन व्यक्तिर्भवतीति । एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । अत्र पदादिति पदस्य ग्रहणं विभक्तिवचनयोरप्युपलक्षणम् । 'सुप्तिङन्तं पदम्' (अष्टा. 1. 4. 14) इति विभक्तिवचनयोः पदस्यावयवत्वाद् अवयविग्रहणेन अवयवानामप्युपलक्षणं न विरुध्यते । यथा 'इन्द्रायाग्नये पूष्ण ओषधीभ्यः' (तै. सं 4. 2. 5) इत्यत्र पूष्ण इत्यस्य पदस्य विलङ्ग्यत्वसन्देहे समीपस्थ–चतुर्थ्यन्तपदानां दर्शनात् अस्यापि चतुर्थ्यन्तत्वं व्यक्तं भवति । वचने यथा 'उच्छेषणान्म इमेऽजतः' (तै. सं. 6. 5. 6) इत्यत्र तकारत्वनकारत्वसन्देहे 'तस्या उच्छेषणमददुः' (तै. सं. 6. 5. 6) इन्यत्र उच्छेषणपदस्य एकवचनत्वदर्शनात् तदप्येकवचनं भवति । तकारान्तं भवतीत्यर्थः । क्वचिदिति किम् ? 'तस्य क्व सुवर्गो लोक इत्याहवनीयः' (तै. सं. 2. 6. 5) इत्यत्र आहवनीय इत्यस्य पदस्य उत्तरत्र 'आहवनीये प्रहरति' (तै. सं. 2. 6. 5) इति दर्शनात् तद्वद्भावो न भवति । 'उत्तरवेद्या आदन्यत्प्रोक्षणीनाम्' (तै. सं. 6. 4. 7) इत्यत्र उत्तरवेद्या इत्यस्य पदस्य विलङ्ग्यत्वसन्देहे 'उत्तरवेद्यै निनयेत्' (तै. सं. 6. 2.) इत्युत्तरत्र दर्शनात् तद्वद्भावो न भवति । एतदुक्तं भवति । यत्र विभक्तिवचनयोऽर्थ–त्ययः तत्रैव व्यभिचारः यथा 'भ्रातृव्यमाभ्यो दिग्भ्योऽस्यै दिवोऽस्मादन्तरिक्षादस्यै पृथिव्याः' (तैं. सं. 1. 6. 6) इत्यत्र अस्यैपदस्य पञ्चम्यर्थे चतुर्थ्यन्तत्वात् 'पृथिव्या' इत्येतत्पदं चतुर्थ्यन्तं न भवति । 'स्वाया एवैनं देवतायै निष्क्रीय' (तै. सं. 2. 2. 10) इत्यत्र देवतायैपदस्य पञ्चम्यर्थे चतुर्थ्यन्तत्वात् एतद्विशेषणभूतस्य स्वाया इत्यस्य पदस्य चतुर्थ्यन्तत्वं न भवति । एतत् प्रसिद्धानां पदानां गमनिकामात्रम् । संशयनिवृत्तिस्तु तत्र तत्र प्रदेशे स्पष्टं करिष्यते । द्विरुक्तं तु तदंशवद् भवति । आत्मां-

शवद्भवतीत्यर्थः। यथा 'उक्थ उक्थे सोम इन्द्रम्' (तै. सं. 1. 4. 46) 'योगे योग एवैनं युङ्क्ते' (तै. सं. 1. 4. 4n) इत्यादिषु व्यक्तेन स्वांशेनैव अव्यक्तस्यांशस्य व्यक्तिर्भवति । तुशब्दः क्वचिदित्येतस्यानुवर्तनं निवर्तयति ॥7॥

पौनःपुन्यादसन्दिग्धमेकरूप्येण यच्छ्रुतम् ।

न तस्य लक्षणापेक्षा पाठस्याप्यप्रमाद्यताम् ॥ 8 ॥

पौनःपुन्यात् पुनःपुनर्भावेन। असकृदित्यर्थः। एकरूपत्वेन यत्पदम् असन्दिग्धं संशयरहितं श्रुतं तस्य पदस्य संशयितस्थलेऽपि लक्षणापेक्षा न भवति। यथा 'अस्मिन् ब्रह्मन्नस्मिन्' (तै. सं. 4. 3. 3.) इत्यस्य 'अस्मिन्' इत्यस्य पदस्य असंशयितरूपत्वात् शास्त्रगत्या रूपान्तरासंभवाच्च 'शस्ते अस्मिन्त उक्थः' (तै. सं 1. 7. 13) इत्येवमादिषु संशयितस्थलेषु लक्षणमन्तरेणापि संशयनिवृत्तिर्भवतीत्यर्थः। अप्रमाद्यतामवहितानामाचार्याणां पाठस्यापि लक्षणापेक्षा न भवति । सर्वापवादोऽयम् । यत्रकुत्रापि बुद्धिव्यामोहाद् विरुद्धोक्तिशङ्कापरिहाराय एवमुक्तम्। तथा च पाठ एवात्र मूलं नो गुरूणामप्रमाद्यताम् ।। इति परिभाषा ॥

'अथ संहितायाम् [एकप्राणभावे] (तै. प्रा. 5. 1) इत्यारभ्य येषां पदानां संहितालक्षणमुक्तं तेषां पदानां लक्षणं क्रियते इति पूर्वं प्रतिज्ञातम्। तत्र 'जपरो जकारम्' (तै. प्रा. 5. 23) इत्यन्तेषु ग्रहणेषु सन्देहकारिणः प्रतियोगिनो वर्णस्याभावात् कोऽपि वक्तव्यांशो नास्ति। 'नकार एतेषु ञकारम्' (तै. प्रा. 5. 24) इत्यादिषु केषुचिद् ग्रहणेषु प्रतियोगिनः सद्भावात् संशयो विद्यते । तन्निराकरणार्थमुपक्रमते–

चादित्रये तवर्गीये द्वितीयोत्तमवर्जिते ।

लकारे च विकारी नः पदान्तः स्पष्टमुच्यते ॥ 9 ॥[13]

13 c.f. *SL* III. 6,7.

'चछजेषु तवर्गीये थकारेण विवर्जिते ।

चतुष्टये मकारे च लकारे च परे स्थिते ॥

विकारी नः पदान्तो यस्तकारो नपरश्च यः ।

दृश्यते येषु तौ ज्ञातुं प्रवक्ष्यामि पदान्यहम् ॥'

चकारे छकारे जकारे च तवर्गीये तवर्गभवे द्वितीयोत्तमवर्जिते थकारनकारव्यतिरिक्ते वर्णे लकारे च परतो विकारी पदान्तो नकारः स्पष्टमुच्यते। चादित्रये परतः 'नकार एतेषु ञकारम्' (तै. प्रा. 5. 24) इति नकारो ञत्वमापद्यते। 'मकारः स्पर्शपरस्तस्य सस्थानमनुनासिकम्' (तै. प्रा. 5. 27) इति मकारश्च ञत्वमापद्यते। तस्मादनयोरेकरूपा संहिता। तवर्गीये परतः नकारः प्रकृत्यैव भवति। 'मकारः स्पर्शपरस्तस्य सस्थानमनुनासिकम्' (तै. प्रा. 5. 27) इति मकारो नत्वमापद्यते। किञ्च 'अवसाने तवर्गीयावाद्यन्तौ दन्तमूलजौ' इति प्रकृतवैकृतयोर्द्वयोर्नकारयोः संहितायां दन्ताग्रयत्वेन स्थानसाम्याद् एकरूपा संहिता। लकारे परतः 'नकारोऽनुनासिकम्' (तै. प्रा. 5. 26) इति सानुनासिकं लत्वमापद्यते। मकारश्च 'अन्तस्थापरश्च सवर्णमनुनासिकम्' (तै प्रा. 5. 28) इति सानुनासिकं लत्वमापद्यते। तस्मादनयोरेकरूपा संहिता। तस्मात् अनयोः चादिसप्तके परतः परस्परप्रतियोगित्वं पदान्तस्य नकारस्य। उक्तशेषं मकारान्तं भवतीत्यर्थाद्गम्यते। विकारी पदान्तः स्पष्टमुच्यते इति सर्वार्थोऽयमधिकारः। स्पष्टमुच्यते इति दर्शनात् पूर्वमेव परिभाषया संक्षेपेण सर्वमुक्तमिति गम्यते॥ ९॥

उदात्ताद्यनुदात्तं वाप्यवर्णादि लघूपधम्।[14]
नापश्यञ्जे[15] शकाल्पापागताक्षादाभयागमम्[16]॥ 10॥

आद्युदात्तं सर्वानुदात्तं वा अवर्णादि अकारादि आकारादिर्वा लघूपधं पदं चादौ परतो नकारान्तं भवति। लघुरुपधा यस्य तल्लघूपधम्। 'अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा' (अष्टा. 1. 1. 65) इत्युपधालक्षणं पाणिनीयोक्तम्। यथा 'यद्विश्वेदेवाः समभरन्तस्मात्'[17] (तै. सं. 3. 4. 6)

---

14 c.f. *SL* III. 8 ह्रस्वोपधमनिङ्गयं यत्तपरं नीचमेव तत्।'

15 *SL* III. 5. ....'अपश्यञ्जपरं प्रतिषिध्यते।'

16 c.f. *SL* III. 9 'नागमं च शकेयं चाप्यचारिषमथाशकम्।
श्रयध्वमेनमित्येतत्पदषट्कं विधीयते॥'

17 *SL* III. 2 '....अभरन्....'

'प्रावेशयन्तीर्थे स्नाति'[18] (तै. सं. 6. 1. 1) 'असुरानजयन्तेऽसुरान्'[19] (तै. सं 1. 4. 1) 'विश्वमायन्दक्षन्दधानाः'[20] (तै. सं. 4. 1. 8) 'आदित्या अनुव्यायन्तेषाम्' (तै. सं. 4. 3. 10) 'प्रायश्चित्तिमैच्छन्तस्मै' (तै. सं 2. 1. 8) 'प्रेप्सन्तेषामङ्गिरसाम्' (तै. सं. 3. 5. 1)। कथमनयोराकारादित्वम् ? 'आडजादीनाम्' (अष्टा. 6.4.72) इति आडागमात्। एवं बहून्युदाहरणानि। उदात्ताद्यनुदात्तं वेति किम ? 'पश्यन्तो अन्धन्दुरितात्' (तै. सं 1. 2. 14) 'अधमन्तमो नयामि' (तै. सं. 1. 3. 9) 'प्रजाभ्योऽयन्दक्षिणा' (तै. सं. 4. 3. 2)। अवर्णादीति किम्? 'तच्छकेयन्तन्मे' (तै. सं. 1. 5. 10) 'ऊर्ध्वचितश्श्रयध्वन्तया' (तै. सं. ४. २. ७) इत्यादि। लघूपधमिति किम् ? 'तमाहरतान्तेनायजेतान्ततः. (तै. सं. 7. 1. 4) 'अशान्तावास्तान्ते देवाः (तै, सं. 2. 5. 8)इत्यादि। उक्तस्य विधेः प्रतिषेध आरभ्यते- अपश्यमित्येतत्पदं जकारे परतो नकारान्तं न भवति। 'उत्तममपश्यञ्जिगीषमाणम्' (तै. सं. 4. 6. 7)। ज इति किम् ? 'द्वात्रिंशतं रात्रीरपश्यन्द्वात्रिंशदक्षरा' (तै. सं. 7. 4. 4.) 'तदशकन्तन्मे' (तै. सं 1. 6. 6) 'उत यदल्पं लोहितम्' (तै. सं 2. 4. 1) 'आपन्त्वाग्ने मनसा' (तै. सं. 5. 5. 2) 'अगतन्देवलोकम्' (तै. सं. 2. 6. 3) 'तेष्वेव परोक्षञ्जुहोति' (तै. सं 6, 1. 4) 'प्रत्यक्षन्देवेभ्यः' (तै. सं. 2. 5. 1) 'आमादञ्जहि' (तै. सं. 1. 1. 7) 'युष्मानीतो अभयञ्ज्योतिरश्याम्' (तै. सं. 2. 1. 11) 'पयस्वाँ अग्न आगमन्तम्मा' (तै. सं. 1. 4. 46)।। 'चित्रन्देवानामुदकादनीकञ्चक्षुः' (तै. सं. 1. 4. 43) 'दधिक्राव्णो अकारिषञ्जिष्णोः' (तै. सं. 1. 5. 11) 'व्रतमचारिषन्तत्' (तै. सं. 1. 6. 6)। एतानि ब्राह्मणेन व्यक्तानि। 'देवानां वा अन्तञ्जग्मुषाम्' (तै. सं. 7. 5. 8) 'अन्नाद्यन्दुह उत्तानेषु' (तै. सं. 2. 3. 6) 'आज्यञ्जुषाणा वि यन्तु' (तै. सं

18. 19 *SL* III. 4 '....अवेशयन्....अजयन्....'

20 *SL* III. 6 '....आयन्....'

1. 5 3) इत्यादीनां 'पौनःपुन्यात्' (प. प्र. 8) इति परिभाषया व्यक्तिः ॥ 10 ॥

वसुः शता मतुवतू रन्नन्तानीयसुन्नथ ।

वसुरिति क्वसोरपि ग्रहणम् । वस्वादेशान्तं पदं चादौ परतो नकारान्तं भवति । 'निर्जग्मिवान्तमसः'[21] (तै. सं 4. 2. 1) 'यः शुश्रुवान्तस्मात्'[22] (तै. सं. 6.6. .) 'य एवं विद्वान्द्विपदाभिः[23] (तै.सं. 1. 5. 8) । शत्रादेशान्तं पदं नकारान्तं भवति चादौ परतः । 'द्यावा पृथिवी जनयन्देव एकः'[24] (तै. सं 4.6.2) 'अवपश्यञ्जनानाम्'[25] (तै सं 5.7.1) 'पुरोवातो वर्जञ्जिन्वः'[26] (तै. सं. 2.4.7) । मत्वन्तं वत्वन्तं च नकारान्तं भवति चादौ परतः । मतुग्रहणेन आदेशरूपस्य वतोरपि सिद्धौ सत्यामपि पुनर्वतुग्रहणं व्यक्त्यर्थम् । 'तुविष्मान्दाता वसूनाम्'[27] (तै. सं 2. 3. 14) 'वनस्पतिभिरायुष्मान्तेन'[28] (तै. सं. 2. 3. 10) 'सुपर्णोऽसि गरुत्मान्त्रिवृत्'[29] (तै. सं 4.1.10) 'यज्ञश्चक्षुष्मान्ताभ्याम्'[30] (तै. सं. 1. 6. 11) 'हविष्मान्देवो अध्वरः'[31] (तै. सं. 1.3.12) 'पूर्णमासः सरस्वान्तावेव'[32] (तै. सं 3. 5. 1) 'प्रथमो मनस्वान्देवः'[33]

---

21 *SL* III. 9 '....जग्मिवान्....'
22 *SL* III. 17 '....शुश्रुवान्....'
23 *SL* III. 16 '....विद्वान्....'
24 *SL* III. 9 '....जनयन्....'
25 *SL* III. 12 '....पश्यन्....'
26 *SL* III. 16 '....वर्धन्....'
27 *SL* III. 10 '....तुविष्मान्....'
28 *SL* III. 5 '....आयुष्मान्....'
29 *SL* III. 8 '....गरुत्मान्....'
30 *SL* III. 9 '....चक्षुष्मान्....'
31 *SL* III. 19 '....हविष्मान् ...'
32 *SL* III. 18 '....सरस्वान्....'
33 *SL* III. 14 '....मनस्वान्....'

(तै. सं. 1. 7 13) इत्यादि। रन्नन्तं पदं नकारान्तं भवति चादौ परत:। 'यजेरन्तेषामेव' (तै. सं. 3. 4. 3) 'एकविंशतिरात्रमासीरन्द्वादश'[34] (तै. सं. 7, 3. 10) इत्यादि। ईयसुन्प्रत्ययान्तं नकारान्तं भवति चादौ परत:। 'सहीयान्देवो जीवातवे'[35] (तै. सं 3. 5. 11) 'य एवास्मात्पापीयान्तम्'[36] (तै सं. 2.4.1) 'भूयाँल्लोमभ:[37] (त .सं 5.1.2)। अथशब्द: खण्डपदाधिकारार्थ:॥

एष्य[38]न्नवाय[39]न्यन्युच्छन्[40] स्फूर्जन्[41] धान् दयि[42] दन्नथ ॥11॥

एष्यन्नित्यादीनि पदानि नकारान्तानि भवन्ति चादौ परत:। 'अवभृथमवैष्यञ्जयात्' (तै. सं. 3. 3. 8) 'अभ्यवायन्तेऽपश्यन्' (तै. सं 2. 6. 3) 'तमन्ववायन्तं पर्यविशन्' (तै. सं. 6. 3. 1) 'परायञ्जना यदग्निम्'[43] (तै. सं 4. 2. 2)। 'अप्रयुच्छन्दीद्यत्' (तै. सं. 3. 5. 11) 'अवस्फूर्जन्दिद्युत्' (तै. सं. 2. 4. 7)। दे इत्येतस्मिन्नक्षरे परतो धान् इत्येतत्पदं नकारान्तं भवति। 'भागधान्देवतासु'[44] (तै. सं. 1. 6. 4)। दे इति किम्? 'सुधान्दुहाना अमृतस्य' (तै. सं 4. 2. 9) 'यदन्यतोदन्तद्गवाम्' (तै. सं. 2. 1. 1)॥ 'प्रजास्वेव प्राणान्दधाति'[45] (तै. सं. 7. 2. 4) 'परमे व्योमन्देवा: सधस्थाविद' (तै. सं. 5. 7 4)

---

34 *SL* III. 6 '....आसीरन्....'
35 *SL* III. 19 '... सहीयान्....'
36, 37 *SL* III. 13 '....पापीयान्....भूयान् ...'
38 *SL* III. 7 '....एष्यन्....'
39 *SL* III. 2 '....अवायन्....'
40 *SL* III. 15 '. युच्छन्....'
41 *SL* III. 18 '....स्फूर्जन् ...'
42 *SL* III. 12 '... दन्....'
43 *SL* III. 15 '... परायन्....'
44 *SL* III. 12 '....भागधान्....'
45 *SL* III. 3 '....अनान्....'

'यदप्रहृत्य परिधीञ्जुहुयात्' (तै. सं. 6. 5. 9) 'त्रीन्छितिवारोन्त्रीणि'[46] (तै. सं. 2. 1. 4) इत्येतानि पदानि 'पदात्तंशयितादारात्' (प. प्र- 7) 'पौनःपुन्यादसन्दिग्धम्' (प. प्र. 8) इति [च] न्यायेन सिद्धानीति अत्र न गृह्यन्ते । अथशब्दः अखण्डपदाधिकारार्थ ॥ 11 ॥

आसन्निमां[47] ल[48] एताञ्च[49] एनां लोकेऽनुदुच्चयोः ।[50]
कल्पा[51]भूजन्मन्[52] लधोर्नीचा[53]त्तांस्तप[54]स्तक्षसामनी[55] ॥ 12 ॥

आसन्नित्यादीनि पदानि नकारान्तानि भवन्ति । 'विश्वदावस्य त्वासञ्जुहोमि' (तै. सं. 3. 3. 8) । इमान् इत्येतत्पदं लकारे परतो नकारान्तं भवति । 'छन्दोभिरिमाँल्लोकान्' (तै. सं. 1. 7. 5) । लपर इति किम् ? 'उरुच इमान्धियम्' (तै. सं. 1 2 2) । एतान् इत्येतत्पदं जकारे परतो नकारान्तं भवति । 'तस्मा एताञ्जयान्प्रायच्छत्' (तै. सं 3. 4. 4) । एनान् इत्येतत्पदं लोक इत्येतस्मिन् पदे उकारव्यतिरिक्ते उदात्ते च परतो नकारान्तं भवति । 'सुवर्ग एवैनाँ ल्लोक

46 *SL* III 16 '....वारान् ...'

47 *SL* III 6 '....आसन्....'

48 *SL* III 7 '....इमान् लपरम्....'

49 c. f. *SL* III 8 एताञ्जमपरम्....'

50 c. f. *SL* III 7 '....एनान्त्रिर्देवलोके नुदे परे'

51 *SL* III 8 '....कल्पान्....'

52 *SL* III 9 '....जन्मन्....'

53 c. f. *SL* III 11
छन्दो देवाश्च मे देवा द्वाभ्यां दक्षिणतो न निः ।
तानित्येषु परेष्वेवाचिकीर्षन्तान्तु वर्जयेत् ॥

54 *SL* III 10 '....तपन्....'

55 *SL* III 18 '....सामन्....'

उभयत:' (तै. सं. 7. 3. 10) 'पुनात्येवैनाग्निः' (तै. सं. 2. 5 11) 'स्वदयत्वत्रैनान्देव त्येष्टः' (तै. सं 6. 3. 6; । एवम्पर इति किम्? 'दुह एवैनान्देवाः' (तै. सं. 1 6. 11) इत्यादि । अनुदिति किम्? 'यज्ञायैवैनाञ्जुष्टां करोति' (तै सं. 6. 1. 7) । लोकानुदुच्चयोरिति वक्तव्ये लोकेऽनुदुच्चयोरिति एकारान्तत्वेन ग्रहणं पदग्रहणद्योतनार्थम् । तस्मात् 'एष्वेवैनां लोकेषु' (तै. सं 3. 4 3) इत्यत्र नकारान्तं न भवति । 'दुह एवैनान्तेन' (तै. सं. 6. 6. 4) इत्यत्र उदात्तपरत्वेऽपि त्रिपदप्रभृतिन्यायेन[56] नकारान्तं न भवति । 'कल्पाञ्जुहोति' (तै. सं. 5. 4. 8) 'जन्मन्देवानाम्' (तै. सं.4. 2.4) । लघोः ह्रस्वात् जवात् (?) नीचादनुदात्तात्परं तान् इत्येतत्पदं नकारान्तं भवति चादौ परतः। 'अविशन्ताञ्छन्दोभिः' (तै. सं. 1. 5. 9) । 'आवाधन्त तान्देवा इष्वा च' (तै सं. 5. 7. 3) 'आसन्तान्देवानसुराः' (तै.. सं. 2. 3.7) 'अब्रुवन्तान्द्राम्याश्चितीम्याम्' (तै. सं. 5 7. 5) 'प्रायच्छत्तान्दक्षिणतः' (तै. सं. 6. 2. 7) । लघोर्नीचादिति किम्? 'यैवास्य घोरा तनूस्तान्तेन' (तै. सं. 5. 7. 3) इत्यादि । लघोरिति किम्? 'तामृपिम्यस्तिरोदधात्ताञ्जमदग्निः' (तै. सं. 3. 3. 5) । नीचादिति किम्? 'पृथिवीं पर्याचिकीर्षन्तान्देवाः' (तै. सं. 6. 5 2) । लक्षणस्य पदविषयत्वात् पदकाल एवानुदात्तत्वं विज्ञेयम् । तस्मात् 'सेडा मनुमुपावर्तत तान्देवासुराः' (तै. सं. 1. 7. 1) इत्यादि प्रत्युदाहरणानि ।। 'तस्यास्त्वं हरसा तपञ्जातवेदः' (तै सं. 4. 1. 9) । अस्य शत्रन्तस्यापि ग्रहण

---

56 Vide *TP* I 61 'यथोक्तं पुनरुक्तं त्रिपदप्रभृति'. Also vide Whitney, com on *TP*, p 46 "A repeated passage, of three or more words, is as already established. That is to say, the reading of any connected passage is as established by the rules for the first place where it occurs: if repeated in a later part of the Samhitā, where other rules, there applicable, would change its reading, it is exempted from their influence".

व्यक्तयर्थम्। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम्। तक्षसामनी इति। तक्षन् सामन् इत्यर्थः। 'अश्वाय तक्षन्त्वष्टा' (तै. सं. 1. 6. 12)। घर्मन्न सामन्तपत' (तै. सं. 1. 6. 12)॥ 12॥

पत्मन्[57] त्मन्[58] पार्थिवान्[59] ब्रह्मान्[60] भद्रान्[61] यन्तति धारयन्[62]।
भृज्वान्[63] द्यून्[64] मारुतान्[65] राजन्[66] भ्रातृव्या[67]ञ्छीर्षशर्मणी[68]।
स्तेगान्[69] गर्भेषसूर्यात्सन्नथ[70] प्रथममुत्तमे॥ 13॥

पत्मन् इत्यादीनि पदानि नकारान्तानि भवन्ति। 'वयुनस्य पत्मञ्जुहोमि' (तै. सं. 5. 5. 4) 'उप त्मन्दोगावस्तः' (तै. सं. 1. 2 14) 'पृथिव्यां पार्थिवान्ध्रुवम् (तै. सं. 3. 2. 8) 'ब्रह्मान्त्वं राजन्' (तै. सं. 1. 8. 6) 'इमान्भद्रान्दुर्यान्' (तै. सं. . 6. 3)। यन् इत्येतत्पदं तदिति पदे परतो नकारान्तं भवति। 'पदेन यन्तद्वा एतत्'[71] (तै. सं. 7. 5. 2)। ततीति किम्? यन्त्वायं स्वधितिः' (तै. सं. 1. 3. 5)। 'अग्निन्धारयन्द्रविणोदः (तै. सं. 4. 10) 'क्षुरो भृज्वाञ्छ

---

57 *SL* III 12 '....पत्मन्....'
58 *SL* III 9 ' त्मन् '
59 *SL* III 12 '....पार्थिवान् '
60, 61 *SL* III 13 '....ब्रह्मान् भद्रान्....'
62 *SL* III 12 ' धारयन् ...'
63 *SL* III 13 '....भृज्वान्....'
64 *SL* III 12 '....द्यून्....'
65 *SL* III 14 '....मारुतान्....'
66 c.f. *SL* III 15 '....राजन् दिवः....'
67 *SL* III 4 .... भ्रातृव्यान्....'
68 c.f. *SL* III 17 '....शर्मन् शीर्षन्दपरमिष्यते।'
69 *SL* III 19 '....स्तेगान्....'
70 c.f *SL* III 18 '....सूर्य एष सन्। सन्निःसञ्जायसे....'
71 c.f. *SL* III 15.'....पदेन यन्....'

न्दः' (तै. सं. 4. 3. 12) व्री रुत द्यून्त्रीणि' (तैं. सं. 2. 1. 11) 'मारुता ञ्जुहोति' (तै. सं. 5. 4. 7) 'पन्थानो राजन्दिवः' (तैं सं 2. 3. 14) 'भ्रातृव्याञ्जित्वा' (तै. सं. 0. 2. 3)। शीर्षशर्मणी इति। शीर्षन् शर्मन् इत्यर्थः। 'यज्ञस्य शिर्षन्दधाति' (तै सं. 5. 1. 7) 'तपस्यां शर्मन्त्रिवरूथः' (तै. सं 4. 3. 12) 'स्तेगान्दंष्ट्राभ्याम्' (तै. सं 0. 7. 11)। गर्भ एष सूर्य इन्येतेभ्यः परं सन् इत्येतत्पदं नकारान्तं भवति चादौ परतः। 'गर्भे सञ्जायसे पुनः' (तै. सं. 4. 2. 3) 'देव ह्येष सन्देवान्' (तै. सं 6. 3. 2) 'सूर्यः सन्तनूभिः' (तै. सं. 4. 4. 8)। एतेभ्यः परमिति किम्? 'सन्ते मनसा मनः' (तै. सं 1. 3. 10) 'ब्रह्मणैव यज्ञं सन्दधाति' (तै. सं. 1. 5. 4) 'सन्देवत्रा' (तै. सं 2. 3. 14)। एष इति प्रकृतग्रहणं 'स्वदतैनं सन्ते प्राण' (तै. सं 1. 3. 8) इत्यत्र तदादेशभूताद् एनम् इत्येतस्मात्परं समित्येतत्पदं नकारान्तं मा भूदिति॥

'तेऽमुष्मिँल्लोके'[72] (तै. सं 1. 5. 4) 'योऽस्मान्द्वेष्टि'[73] (तै. सं 1. 5. 8) 'असुराञ्जयाम'[74] (तै. सं. 2. 4. 1) 'तेज एवात्मन्धत्ते'[75] (तै. सं. 1. 5. 8) 'प्रत्यजाताञ्जातवेदः'[76] (तै. सं 4. 3. 12) 'आदित्येभ्यस्त्वादित्याञ्जिन्व'[77] (तै. सं 4. 4. 1) 'यदारण्यानामारण्याञ्जर्तिलयवाग्वा वा'[78] (तै. सं 5. 4. 3) 'य एतस्मिँल्लोके स्थ'[79] (तै. सं. 3. 2. 5) 'त्रीं ललामानलभेत' (तै सं 2. 1. 4) 'अस्मिन्नुक्थे'[80] (तै. सं 1. 7. 13) 'आवह देवान्देवयते'[81] (तै. सं 1. 2. 12)

72 *SL* III 1 '....अमुष्मिन्....'
73 *SL* III 5 '....अस्मान्नह्येवपूर्वं स्यात्....'
74 *SL* III 1 '....असुरान्....'
75 *SL* III 6 '....आत्मन्....'
76 *SL* III 3 '....अजातान्....'
77. 78 *SL* III 6 '....आदित्यान्....आरण्यान्....'
79 *SL* III 7 '....एतस्मिन्....'
80 *SL* III 1 '....अस्मिन्....'

'सर्वान् पुण्यांल्लोकान् गमय'[82] (तै. सं. 7. 1. 7) 'पशुभ्यस्त्वा पशूञ्जिन्व'[83] (तै. सं. 4. 4.) 'पितृभ्यस्त्वा पितृञ्जिन्व'[84] (तै. सं 4.4.1) 'मण्डूकाञ्जम्भ्येभिः'[85] (तै. सं. 5. 7. 11) 'मलिम्लूञ्जम्भ्यैः'[86] (तै. सं 4. 1. 10) 'यस्मिञ्जाते'[87] (तै. सं 2. 2.) 'सर्पाल्लोहितगन्धेन'[88] (तै. सं. 5. 7. 13) 'स एतान् होमाञ्जुहुयात्'[89] (तै. सं 1. 5. 4) 'रुद्रेभ्यस्त्वा रुद्राञ्जिन्व' [90] (तै. सं. 4. 4. 1) 'वसुभ्यस्त्वा वसूञ्जिन्व'[91] (तै.सं.4.4.1) 'त्रीन्वरान्दद्यात्'[92] (तै.सं 5.2.8) 'विश्वान्देवान्परिभूः'[93] (तै. सं. 3. 2. 3) 'अयं शत्रूञ्जयतु'[94] (तै. सं. 1. 3. 4) इत्येवमादीनि पदानि 'पदात्संशयितादारात्' (प. प्र. 7) इत्यादिपरिभाषया सिद्धानि। 'अनड्वाञ्च मे'[95] (तै. सं. 4.7. 10) 'वारुणाञ्चतुष्कपालान्'[96] (तै. सं. 2. 3. 12) घृणीवाञ्चेतति'[97] (तै. सं. 3. 5. 11) इत्यादीनि 'नायन्नैरयन्नाघ्नुर्वन्ननड्वान् [घृणीवान्वारुणानेवास्मिन्] (तै. प्रा. 5. 21) इत्यत्र स्वरूपग्रहणात्। 'धन्वञ्ञ्या इयम्'[98] (तै. सं 4. 6. 6) इत्यत्र धन्वन् इति पद

81, 82 *SL* III 12 '....देवान्....पुण्यान्...'

83, 84 *SL* III 13 '....पशून् पितृन्...'

85, 86 *SL* III 14 '....मण्डूकान्....मलिम्लून्....'

87 *SL* III 15 '....यस्मिन्....'

88 *SL* III 18 '....सर्पान्....'

89 *SL* III 19 '....होमान्....'

90, 91, 92 *SL* III 16 '....रुद्रान्....वरान्....वसून्....'

93, 94 c. f. *SL* III 17
'विश्वांश्च देवान्परमितीरितम्। शत्रून्....'

95 *SL* III 1 'अनड्वान्....'

96 *SL* III 16 ....'वारुणान्....'

97 *SL* III 9....'घृणीवान्....'

98 *SL* III 12 '....धन्वन्....'

'धन्वन्महिमानं ब्राह्मणासः' (तै. सं. 4. 6. 6) इति संहितयैव सिद्धम् । तस्मात् स्वत एव प्रसिद्धत्वाच्च स्वत एव रूपतो न गृह्यते ।। 13 ।।

।। "इति सप्तपराधिकारः समाप्तः ।।

अथेत्ययमधिकारः । उत्तमे परतो विकारी पदान्तः प्रथमं स्पष्टमुच्यते इति । प्रातिशाख्ये 'अथ प्रथमः' (तै. प्रा. 8. 1) 'उत्तमपर उत्तमं सवर्गीयम्' (तै. प्रा. 8. 2) इति येषां पदानां संहितालक्षणमुक्तं तेषां पदानां पदकाले लक्षणमुच्यते–

अनुदात्तमुदात्तान्तं वा यपूर्वगुरूपधम् ।
ईदेदुपान्त्यं लोकान्ने मन्थिमुच्योर्मुखे न रन् ।। 14 ।।

सर्वानुदात्तमन्तोदात्तं वा यपूर्वगुरूपधम् उत्तमे परतः प्रथमान्तं भवति । ककारान्तं टकारान्तं तकारान्तं वा भवतीत्यर्थः । तद्वर्गोत्तमप्रतियोगी । यपूर्वत्वं गुरुत्वं च उपधाया विशेषणम् । यकारपूर्वा गुरूपधा यस्य तद् यपूर्वगुरूपधम् । 'पूर्वया छम्वट्कुर्यान्नेष्टिः'[1] (तै. सं. 2.6. 5) 'तवेव मन्युर्भूयान्नमः'[2] (तै. सं. 1. 8. 15) 'आग्नीध्रे जुहुयान्नमोवृक्तिम्'[3] (तै. सं. 3. 1 3) इति ब्रूयान् ग्राम्यान्[4] (तै सं. 6 6.4) ब्रूयान्मरुतो यजेति' (तै. सं. 2.2. 1.) 'उपदध्यान्नेन्द्रियेण'[5] (तै. सं. 5. 5. 7) 'गृह्णीयान्निर्मार्गुकाः'[6] (तै. सं. 6. 4. 2) 'यदुपेयान्निरिन्द्रियः स्यात्'[7] (तै. सं. 2. 5. 6.) 'स्यान्नः सूनुः'[8] (तं सं 4.2.4.) । कथमस्यान्तोदात्तत्वम् ? 'आद्यन्तवदेकस्मिन्' (अष्टा.

1 *SL* IV 4 '....कुर्यात्....'
2 *SL* IV 7 '... भूयात्....'
3 *SL* IV 4 '....जुहुयात्....'
4 *SL* IV 7 'ब्रूयात्....'
5 *SL* IV 6 '.... दध्यात्....'
6 *SL* IV 4 '....गृह्णीयात्'
7 *SL* IV 3 '....इयात्....'
8 *SL* IV 9 '....स्यात्....'

1.1.21) इति न्यायात् । इत्यादि बहून्युदाहरणानि । अनुदात्तमुदात्तान्तं वेति किम् ? 'तस्यान्न समराधयन्' (तै· सं· 2.1.9) 'मनुष्यान्मनुष्ययशसेन'[9] (तै· सं· 3.1.9.) इत्यादि । उपधाविशेषणं किम् ? 'एनश्चकृवान्महि बद्धः'[10] (तै· सं· 3.2.8) 'सोमपान्मन्यमानः'[11] (तै· सं· 3.2.8) 'समा एष्यन्मन्येत'[12] (तै सं 2. 3. 11) इत्यादि । ईकार एकारो वा यस्योपान्त्यो वर्णः तदीदेदुपान्त्यं पदं प्रथमान्तं भवति । 'अपयुष्मदक्रमीन्नास्मान्'[13] (तै· सं 6. 1. 6) 'आसीन्नवभिरस्तुवत'[14] (तै. सं. 4.3.10) 'इत्यब्रवीन्न वै तस्य'[15] (तै. सं. 3. 1. 9) 'मा त्वा हिसीन्मा मा हिंसीन्निपसाद'[16] (तै. सं. 1. 8. 16) इत्यादि । 'यदाक्रामेन्निरृत्या आत्मानम्'[17] (तै. सं. 5. 6. 6) 'अन्ववसृजेन्न हुत्वा'[18] (तै.सं. 6.5.6) 'प्रत्यवरोहेन्न हीमे'[19] (तै सं· 5.?.4) 'अग्नि गमयेन्नियंजमानम्'[20] (तै सं 2 6 5) 'वायुं मनसा ध्यायेन्मात्रे' (तै सं 1. 7. 1) 'निशितायां निर्वपेन्निशितायां हि'[21] (तै सं· 2 2. 2, 'नानृतं वदेन्न मांसम्'[22] (तै· सं· 2. 5 5) इत्यादि । 'मनुष्यलोकान्नास्मात्'[23] (तै· सं· ० 1. 1) 'सुवर्गाल्लोकान्नि ष्पद्येरन्' (तैं· सं· 7.3.10) । न इति किम् ? 'अयातयाम्नो लोकान्मनुष्याः'[24] (तै· सं·

---

9 *SL* III 15 'मनुष्यान्....'
10 *SL* III 9 '....चक्रुवान्....'
11 *SL* III 12 '....सोमपान्....'
12 *SL* III 7 '....एष्यन्....'
13, 14 *SL* IV 2 'अक्रमीत्....आसीत्....'
15 *SL* IV 1 '....अब्रवीत्....'
16 *SL* IV 9 '....हिंसीत्....'
17 *SL* IV 4 '....क्रामेत् ...'
18, 19 *SL* IV 2 '...अवसृजेत् ... अवरोहेत्...'
20 *SL* IV 4 '...गमयेत् ...'
21, 22, 23 *SL* IV 8 '....लोकाद् वपेद् वदेत् ....'
24 SL III 16 '... लोकान...'

3.3.6)। मन्थि मुचि इत्येतयोः परतः पूर्वं पदं प्रथमान्तं भवति। मुचिग्रहणेन न तद्धातुनिष्पन्नं पदं गृह्यते। अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्' (अष्टा. 1 2 55) इति धातोः प्रातिपदिकसंज्ञानिषेधेन धातुमात्रस्य पदत्वाभावात्। 'धानासोमान्मन्थिनः' (तै. सं 3. 1 10) 'स्वारं स्वारान्मन्थी' (तै. सं. 4 3 2) 'कस्मात्सत्यान्मन्थिपात्रम्' (तै. सं 6 4.10)॥ 'एत्रैतमेवं विद्वान्मन्थिनः'[25] (तै. सं 3.1.9) इत्यत्र 'पौनः पुन्यात्' (प. प्र 8) इति परिभाषया प्रथमान्तत्वं न भवति। 'साक्षादेवैनन्निरृतिपाशान्मुञ्चति' (तै. सं 5 2 4) 'स एवैनन्तस्मात्स्त्रामान्मुञ्चति' (तै. सं 2 1.6) 'दम्नोपोंभनान्मुञ्चति' (तै सं. 2.4. 13) 'देवत्रन्धान्मुमुचानाः' (तै. सं 7 .5. 9) 'विश्वान्मुञ्चत्वंहसः' (तै सं. 3.1 4) इत्यादि। मुख इत्येतस्मिन् परतः पूर्वपदं प्रथमान्तं भवति। 'त्रिष्टुङ्मुखो वै' (तै सं 7.2.8) 'जगन्मुखो वै' (तै. सं. 7 2 8) 'समगृह्णान्मुखेनैकं यन्मुखेन' (तै सं. 6 1 6) 'अन्यन्मुखं कुर्यात्' (तै. सं. 6 2 3) इत्यादि। रन् इत्येतदन्तं पदं मुखे परतः प्रथमान्तं न भवति। 'फल्गुनीपूर्णमासे दीक्षेरन्मुखम्'[26] (तै. सं. 7.4 8)॥14॥

नपुम्मतुवतू संख्येण्छिदिभ्यः [पूर्वके नति]।[27]

[मतुग्रहणेन आदेशरूपस्य वतोरपि सिद्धौ सत्यामपि पुनर्वतुग्रहणं][28] '[यत्तदेतेभ्यः] परिमाणे वतुप्' (अष्टा. 5.2.39) इति परिमाणार्थस्य वतोरपि स्वीकारार्थः। 'हविष्मन्निधनं पूर्वमहर्भाति'[29] (तै. सं. 7.1.4) 'महि षद् द्युमन्नमः'[30] (तै. सं. 3. 2. 8) 'सप्रत्नवन्नवीयसा'[31]

---

25 *SL* III 16'....विद्वान्....'

26 *SL* III 12'....दीक्षेरन्...'

27, 28 No gaps in Ms. Addded by the editor.

29 *SL* IV 10'हविष्मन्निधनं पूर्वम्...'

30 *SL* IV 7'....मत्....'

31 *SL* IV 9'....वत ....'

(तै. सं. 2 2. 12) 'तावन्मानं स्यात्' [32] (तै. सं. 2. 3. 1) तावन्नो दत्तेति (तै. स 6. 2. 4) 'कर्तं वा यावन्नानमे' [33] (तै. सं. 6 2 6) यावन्मासः' (तै. सं. 7.4.11) इत्यादि। नपुम् इति किम्? 'मघवन्मन्दिषीवहि [34] (तै. सं. 1. 8 5, 'अन्तर्यामि मघवन्मादयस्व (तै. सं 1.4 3) 'इन्द्रियावान्मदिन्तम (तै सं 1 2 3) 'भ्रातृव्यवान्नामावास्याम् (तै सं. 2 5 4)। संख्या ण् छिदि इत्येतेभ्यः पूर्वस्मिन् न इत्येतस्मिन् परतः पूर्वपदं प्रथमान्तं भवति। इण्छिदीति धातुग्रहणम्। 'एकान्नविंशत्यै स्वाहा' [35] (तै. सं. 7 2.12) 'एक-स्मान्नपञ्चाशमपश्यत्' [36] (तै. सं 7 4.7) तेनैव तृतीयसवनान्न यन्ति' [37] (तै. सं. 6 6 11) तेन वैश्वानरान्नेति [38] तै सं 5 ० ।) 'तेन क्षयान्न यन्ति' [39] (तै सं. 7.4.2) तेनैव मिथुनान्न यन्ति [40] (तै. सं. 7.6.9) 'अथो पात्रान्न छिद्यते' [41] (तै सं 5 6 2) इत्यादि। पूर्व एव पूर्वकः। 'अव्ययसर्वनाम्नाम् [अकच् प्राक्टेः] (अष्टा 5 3. 71) इत्यकच्। 'पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा' (अष्टा. 7 1 16) इति विकल्पात् स्मिन् न भवति। नतीति अकारसहिते नकारे इत्यर्थः। 'तपरस्तत्का-लस्य' (अष्टा. 1.1 70) इति न्यायात्। अन्यथा अकारो व्यञ्जना-नाम्' (तै. प्रा. 1 21) इति न्यायेन व्यञ्जनमात्रस्यैव सिद्धिर्भवति। तदा अकारव्यवधानदोषः स्यात्। एतेभ्यः पूर्व इति किम्? 'धर्मन्न सामन्तपत' [42] (तै सं 1.6 12) इत्येवमादि। 'अग्निचिन्मनुष्याणाम्' [43]

---

32 *SL* IV 4 '...तावत्....'

33 *SL* IV 8 '....यावत्....'

34 *SL* III 16 '...वन्...'

35, 36, *SL* IV 3 '....स्वाहैकाच्चैवमेकस्मात्....'

37, 38 *SL* IV 9 '....वैश्वानरात्....सवनात्....'

39 *SL* IV 4 '....क्षयात्....'

40, 41 *SL* IV 7 '....पात्रात्....मिथुनात्....'

42 *SL* III 18 '....सामन्....'

43 *SL* IV 4 '....चित्....'

(तै सं· 5. 4. 9) 'पर्वतश्चिन्महि' (तै · सं. 3. 1 .11) इत्येतयोः परिभाषया व्यक्तिः ।।

अथो भिषक्[44]पद्[45]न्मृद्वि[46]दद्या[47]द्धे या[48]दनन्न्यथ[49] ।।15।।

अथो इत्ययं खण्डपदाधिकारार्थः। भिषगादिपदं प्रथमान्तं भवत्युत्तमे परतः। 'शतभिषङ्नक्षत्रम्' (तैं सं 4 4 10)· पत्ने जनी- र्गृह्णामि' (तैं सं 3 5 ७) 'यज्ञाय व पत्ने जनीः सादयामि' (तै. सं 3 3 6) 'त्रिवृन्नो विष्ठया' (तै सं '. 4 12) 'नहि मृन्मयम्' (तै सं ४. 5 4, ['सोमो विश्वविन्नेता' (तै सं· 5, 6. 8] [50] 'अन्नाद्यान्निर्मृजामि' (तै सं 1 6 ०) 'भागधेयान्न च्यावयन्ति' (तै· सं 7 5 7)। अनद् इति पदं नि इत्येतस्मिन् तरतः प्रथमान्तं भवति। 'यस्येदं प्राणन्निमिषत्' (तै. सं 4 7 15)। नि इति किम्? योनेः प्राणन्निर्मिमीते' (तै सं. ३ 2. 6)। 'पण्णवत्यै' (तै सं· (तै. सं. 7. 2. 15) इत्यत्र षट्त्रिग्रामनिष्पूर्वः' (तै. प्रा. 7. 2) इत्यनेन प्रथमान्तत्वं सिद्धम्। 'आव्रश्चनान्नियेति'[51] (तै. सं. 2. 5. 1) इत्यस्य 'आतञ्च्यादाव्रश्चनात्' (प. प्र. ९४) इति ग्रहणाद् व्यक्तिः। 'वाश्रेव विद्युन्मिमाति' (तैं. सं. 3. ।. 1।) हविष्कृन्निधनम्'[52] (तै.सं 7. 1. 4) इत्येतयोः परिभाषया व्यक्तिः। अथशब्दोऽखण्डपदाधिकारार्थः ।। 15 ।।

---

44 *SL* IV 7'....पत्....'
45 *SL* IV 9 '···वृत्···'
46 *SL* IV 9'····वित ····'
47 *SL* IV 1 '....अद्यात्....'
48 *SL* IV 6 '....धेयात्....'
49 *SL* IV 1 '....अनन्नि ···'
50 No lacuna in Ms. The passage is added by the editor.
51 *SL* IV 9 '....व्रश्चनात् ···'
52 *SL* IV 10'....हविष्कृन्निधनं तथा ।'

अजयदजुष[53]दस्म[54]तृप्यत्तृपद्विव्यगस्मा-[55]
दसनद ।न[56]दख्यत्त्य[57]द्विदद्वागिवात्सत्[58] ।
अतृण[59]दनम[60]दनन्नायि[61] योप[62]त्वडन्वग्
बृहद[63]सद[64]भवन्ने वाय एतन्न नोपे[65]।। 16 ।।

नायि इति सप्तमी । नकारे परत इत्यर्थः । वाय इति पञ्चमी । वैकारादुत्तरमित्यर्थं । अजयदित्यादिपदं प्रथमान्तं भवति उत्तरपदं परतः । 'षड्तूनुदजयन्मरुत '[66] (तै. सं. 1. . 11) 'यस्याजु ।न्नमस्विनः' (तै.सं. 1. 6. 11) 'आरे अस्मन्निधेहि' (तै सं. 4. 5. 1) माऽत्रख्यन्मयि वसुः (तै. सं. 3. 2. 10) 'आयत्तृपन्मरुतः' (तै. सं. 2. 1. 11) 'न ते विव्यङ् महिमानम्' (तै. सं. 7. 4. 15) 'स एवास्मान्मृधः' (तै. सं. 2. 4. 7) 'पराचीमेवास्मान्निर्ऋतिम्' (तै. सं. 5. 2. 4) । 'आपो अस्मान्मातरः[67] (तै. सं. 1. 2. 1) इत्यत्र 'आपः पूर्वोद्धिरपान्नपाद स्मान्' (तै. प्रा 11. 8) इन्यनेन ग्रहणेन प्रथमान्तत्वं न भवति ।, 'असनन्मातरम्' (तै. सं. 1. 5. 3) 'घृतमने अजनन्नन्नमाने' (तै. सं.

53, 54 *SL* IV 1 ' अजु ।त्····अस्मत् '
55 *SL* IV 2 '....अस्मात्....'
56 *SL* IV 1 '····अजनत् ····'
57 *SL* IV 5 '....त्यत्····'
58 *SL* IV 9 ' इवसत् '
59 *SL* IV 1 '....अतृणत्····'
60 *SL* IV 2 '....अनमत् '
61 *SL* IV 3 '....नै परं त्वेनत्....'
62, 63 *SL* IV 7 'बृहत् योषत्····'
64 *SL* IV 1 '.. असत्····'
65 c.f. *SL* IV 3, 4 'इकारान्ते परत्र तु । पद एतत्
66 *SL* III 4, 5 '····अजयन्नपि । मपरं न····'
67 *SL* III 5 '····अस्मान्····'

4. 6. 2) 'व्यस्यन्महिषः' (तै. सं. 1. 5. 3)। पूर्वत्र स्व्यद्ग्रहणेनैव 'अप्यकारादि' (तै. प्रा 1. 52.) इति न्यायेन अस्यदिति सिद्धे पुनर्ग्रहणम् अत्र लक्षणे 'अप्यकारादि' (तै. प्रा. 1. 52) इतिन्यायो न भवतीति ज्ञापयति। तस्मादुत्तरत्र वाग्ग्रहणेन त्यद्ग्रहणेन च 'मामेवाङ्. नाभिमतिगाः' (तै. सं. 7. 2. 7) 'अत्यन्न सप्तिम्' (तै. सं. 4. 2. 4) 'अत्यन्न मिहे' (तै. सं 3. 1. 11) इत्यादिषु प्रथमान्तत्वं न भवति। 'प्रतित्यन्नाम' (तै. सं. 1. 8. 10) 'मा त्वा परिपरीविदन्मा त्वा' 68 (तै. सं. 1. 2. 9)। अत्र ब्राह्मणेनैव सिद्धे विददिति पुनर्ग्रहणं 'पदात्संशयितात्' (प. प्र. 7) इति परिभाषया 'परिपन्थिनो विदन्' (तै. सं 1. 2. 9.) इत्यत्र प्रथमान्तत्वं न भवतीति नियमार्थम्। 'वाङ्.म आसन्नसोः' (तै. सं 5. 5. 9) 'गच्छति वाङ्.न आसाम्' (तै. सं. 7. 5. 9 'तस्यै वाङ् माति' (तै. सं. 4. 3. 2)। इव इत्येतस्मात्परं सदिति पदं प्रथमान्तं भवति। 'प्रत्तमिव सन्न' (तै. सं 2. 2. 8)। इवादिति किम्? 'वामं वसु सन्न्यदधत' (तै. सं. 1. 5. 1) 'देवो ह्येर सन्मर्त्येषु' (तै. सं. ?. 1. 4)। 'पदात्संशयितात्' (प. प्र. 7) इति परिभाषया 'सदसि सन्मे भूयाः' (तै. सं. 1. 7. 5) इत्येतदपि प्रथमान्तं भवति। 'वज्रेण खान्यतृणन्नदीनाम्' (तै. सं. 2. 3 14). 'चन्द्रमसे समनमन्नक्षत्रेभ्यः' (तै. सं 7. 5. 2)। एनदित्येतत्पदं नै. इत्येतस्मिन् परतः प्रथमान्तं भवति। 'स्वदयत्येत्रैनन्नैरृतीः' (तै. सं. 5. 2. 4)। नायीति किम्? 'साक्षादेवैनन्निरृतिपाशात्' (तै. सं 5 2. 4)। 'न प्र योयन्न योयति' (तै. सं 1. 8. 22) 'षण्मार्जालीये' (तै. सं. 5. 4. 11) 'मा त्वान्वङ्.मा' (तै. सं. 1. 1. 2) 'कृणुता बृहन्नमः' (तै. सं 5. 7. 2) 'सभरा असन्नः' (तै सं. 4. 2. 5)। अभवदित्येतत्पदं नकारे परतः प्रथमान्तं भवति। 'तत्षोडश्यभवन्न वै'69 (तै. सं. 6. 6. 11)। ने इति किम्? 'ततस्ते पराभवन्मध्य-

---

68 c.f *SL* III 16 '....विदन् पन्थिनः पूर्वम्....'

69 *SL* IV 2 '....अभवत्....'

न्दिने'[70] (तै. सं 6. 2. 5)। वै इत्येतस्मात्परम् एतदिति पदं प्रथमान्तं भवति, नोप इत्येतस्मात्पूर्वं वर्जयित्वा। 'रेतो वा एतन्निधत्ते' (तै. सं. 5. 6. 8) 'अनयोर्वा एतन्नश्यति' (तै. सं. 2. 6. 3)। नोप इति किम्? 'छन्दांसि खलु वा एतन्नोपनमन्ति' (तै. सं 3. 4. 9)। वाय इति किम्? 'प्रमुमोक्त्वेतन्नमः' (तै. सं. 3. 1. 4)। एतन्नकारविषयम् 'एतन्मे गोपाय' (तै. सं. 3. 3.8) इत्यादिषु संशयाभावात्॥ 16॥

सख्यावताद्भद्र[71]वृत्र [72]द्दिद्यु[73]त्सीद[74]द्दरिद्रतः[75]।
हृ[76]न्मध्या[77]ज्जुहवदासन्याद्विड्यन्ननिरनन्नुषु[78]॥ 17॥

सख्यावतादिति। सख्याद् अवतादित्यर्थः। भद्रवृत्रादिति। भद्राद् वृत्राद् इत्यर्थः। दिद्युत्, सीदत्, दरिद्रत् इत्यर्थः। 'सख्यान्मा देवानाम्' (तै. सं. 1. 2. 10)। 'अनुदात्तमुदात्तान्तं वा' (प प्र 14) इत्यनेनैव सिद्धे अस्य ग्रहणं सुबन्तेषु स विधिर्निसर्गप्रवृत्त इति ज्ञापयति। तस्मात् 'संवाहुभ्यान्नमति' (तै. सं. 4. 6 2) 'अन्यान्नान्तरेव' (तै. सं. 1. 2. 1?) इत्यादिषु प्रथमान्तत्वं न भवति। 'अवतान्मा नाथितम्' (तै. सं. 1. 2. 12) 'भद्रान्न श्रेयः' (तै. सं

---

70 *SL* III 3 '....अभवन्....'
71 *SL* IV 7 '....भद्रात्....'
72 *SL* IV 9 '....वृत्रात्....'
73 *SL* IV 6 '....दिद्युत्....'
74 *SL* IV 9 '....सीदत्....'
75 *SL* IV 6 '....दरिद्रत्....'
76 *SL* IV 10 '....हृत्....'
77 *SL* IV 7 '....मध्यात् ...'
78 c.f *SL* IV 8
'....यत्प्रोक्तमेवं दृश्येत वर्जयेत्।
वपाभ्याद् हृणाभात्रः पूर्वम्....'

5. 7. 2) 'स देवता वृत्राग्निर्हूय' (तै. सं. 2. 5. 2) 'पतातिदिद्युन्न यंस्य' (तै. सं. 1. 7. 13) ['बर्हिषि सीदन्निहोता' (तै. सं. 4.1. 11)][79] 'दरिद्रन्नीललोहित:' (तै. सं 4. 5. 10) 'यत्ते परं ह्वन्नाम' (तै. सं 4. 4. 7) 'मध्यान्नीचादुच्चा' (तै. सं 2. 3. 14) 'जुह्वन्मनसा दिशो ध्यायेत्' (तै सं 5. 4. 7) 'आसन्यान्मा मन्त्रात्' (तै सं 3. 1.7) 'विण्मारुत:' (तै. सं. 3. 5. 7) । यदित्येतत्पदं निरादिपरं वर्जयित्वा प्रथमान्तं भवति। 'यन्नक्तमुपतिष्ठते' (तै. सं 1. 5. •) 'यन्नवकपाल स्त्रिवृता' (तै. सं 2. 2. 5) 'यन्निर्मन्थ्यं कुर्यात्' (तै. सं. 3. 1. 3) 'यन्म आत्मन:' (तै. सं. 3. 2. 5) । निरादिपरं वर्जयित्वेति किम् ? 'यन्निरयाचथा:' (तै सं 3. 1. 9) 'आयन्नर:' (तै. सं. 2. 4. 8, 'दृंहणा यन्नुदेथे' (तै. सं. 4. 7 15)। 'यन्नस्समान:' (तै· सं· 1. 3. 2, इत्यत्र 'पदात्संशयितात्' (प· प्र 7) इति परिभापया प्रथमान्तत्वं न भवति ॥ 17 ॥

त्य[80]त्तद्विप्रत्युपानुभ्य: पूर्वस्मिन्नपदे न तु ।
निर्युच्चे नयनैर्नेमिष्वपि[81] दिद्योच्च बन्धनात् ॥ 18 ॥

'प्रतित्यन्नाम राज्यम्' (तै· सं· 1· 8. 10) । तदिति पद प्रथमान्तं भवति। 'सीदत तन्नस्संस्कृतम्' (तै· सं· 1. 4. 43)। 'अथ तन्न प्राप्नुयात्' (तै· सं· 7. 1. 7) इत्यादि। उक्तस्य विधे: प्रतिषेध आरभ्यते–वि प्रति उप अनु इत्येतेभ्य: पूर्वं न इति पदे परत: प्रथमान्तं न भवति। 'यत्तन्न विस्रंसयेत्' (तै· सं. 6. 2. 9)। 'तन्न प्रतिप्रायच्छन्' (तै. सं. 6. 5. 8) 'तन्नोपाह्वयत' (तै. सं. 2. 4. 12)

---

79 There is a gap in Ms. Filled up by the editor.
80 *SL* IV 5 '....त्यत्....'
81 c·f *SL* IV 5, 6

'....तदिति प्रोक्तं न नैर्निर्नोपनप्रति ।
नेमिन्नानुनविस्रंसयेन्नयैषु परेषु तु ॥
अकुर्वत तदिन्त्यत्र प्रतिषेधो न चेष्यते ।'

'तन्नान्ववायन्' (तै. सं. 3. 2. 2)। पदग्रहणम् अकारव्यवधानदोषो मा भूदिति। अग्निशब्दो निषेधाकर्षकः। उदात्ते निरिति पदे नय नैः नेमि इत्येतेषु परतः पूर्वोक्तं पदं प्रथमान्तं न भवति। 'तन्निरिन्द्रियम्' (तै. सं. 6. 5. 8)। उच्च इति किम् ? 'तन्निर्बाधानाम्' (तै. सं. 5. 1. 10)। निसिति वक्तव्ये निरिति विकृतरूपग्रहणं व्यक्त्यर्थम्। अथवा निरिति रेफान्तोऽयं एकविंश उपसर्गः। 'निरनु (? रः कु)पः' (अष्टा. 7. 2 46, इति पाणिनीयदर्शनात्। 'प्र तन्नय प्रकराम् (तै. सं. 4. 2 2) 'तन्नैरृतमेककपालम्' (तै. सं. 1. 8. 1) 'तन्नेमिमृभवः' (त. सं 2. 1. 11)। 'दिद्योन्मा पाहि' (तै. सं. 1. 8. 14) 'उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योः' (तै सं. 1. 8. 6)। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। 'कनिक्रदन्नानदत्'[82] (तै. सं 4. 1. 4) 'उपरिष्ट न्निर्वपेत्[83] (तै. सं. 1. 2. 1) 'तस्मान्नोपस्थेयः'[84] (तै. सं. 1. 5. 9) 'अग्नयः पृथङ् मम' (तै. सं. 4. 4. 1) 'बृहती दिङ् मरुतः' (तै. सं. 4. 4. 2, 'अभून्मम सुमतौ (तै. सं. 4. 3. 11) 'श्रन्मे देवादधीरन्' (तै. सं. 7. 4. 1) इत्येतानि परिभाषया सिद्धानि। 'नकिष्टं कर्मणा नशत्[85] (तै. सं. 1. 8. 22) इति ग्रहणात्सिद्धम्। 'आश्विपन्मा तृणेषु' (तै. सं. 4. 6. 8) इत्येतत् 'श्विपतसप्त च (तै. सं. 4. 6. 8) इति संहितयैव व्यक्तम्॥ 8॥

अथ नो ने भवेदत्र न्यायः सप्तपरोदितः।
नाविपङ्गान्[86] कपालान्[87] भान्[88] म्रोचन्[89] सीद[90]न्नथन[91]यान्[92] ॥ 19 ॥

---

82 *SL* IV 4 '....कानिक्रदत्....'
83 *SL* IV 3 '....उपरिष्टात्....'
84 *SL* IV 5 '....तस्मात्....'
85 *SL* IV 6 '... नशत्....'
86 c. f. *SL* III 9 '....वलगान्....'
87 *SL* III 8 '....कपालान्....'

अथ इत्ययमधिकारः। नकारे परतः पदान्तो विकारी नकारः स्पष्टमुच्यत इति। अत्र प्र रणे सप्तपरोदितो न्यायो भवति। 'उदात्तादि' (प. प्र. 10) इत्यारभ्य 'गर्भेऽ सूर्यात्सन्' (प.प्र. 13) इत्यन्तैर्यो विधिरुक्तः सोऽत्र यथासम्भवं भवतीत्यर्थ। 'अध्वानोऽभूवन्न पन्थानः'[93] (तै. सं. 4. 5. 1) 'श्रृतमक्रन्न तु मा'[94] (तै. सं. 4. 5. 3) प्रत्यधुक्षन्न तु मयि'[95] (तै. सं 2. 5. 3) 'मधुमान्नो वनस्पतिः'[96] (तै. सं. 4. 2. 9) 'प्रपद्यन्त तान्न प्रति'[97] (तै, सं. 6. 5. 6) 'अपश्यत्तान्निरवपत्'[98] (तै. सं. 2. 2. 1) 'भ्रातृव्यान्नुदते'[99] (त. सं. 2. 6. 1) इत्यादीनि यथासम्भवं द्रष्टव्यानि। अवित्रमित्येतत्पदं नकारान्तं न भवति। उदात्तादिप्राप्तिः प्रतिषिध्यते। 'अवित्रन्नः पितुं कृणु' (तै. सं 1. 1. 13)। 'अहन्तेभ्योऽकरन्नमः' (तै. सं. 4.5.1) इत्यत्र अकरमित्येतत्पदं[100] '[अन्नाय] ऽंगिरस्वदकरम्' (तै. प्र. 12.7) इति ग्रहणेन सिद्धमिति न निषिध्यते। 'यत्ते सोमादाभ्यन्नाम जागृवि' (तै. सं. 1. 4. 1) इत्यादीनि पदानि 'पौनःपुन्यात्' (प. प्र. 8) इति परिभाषया सिद्धानि। वलगानित्यादीनि नकारान्तानि भवन्ति। 'वलगान्न्यखन्' (तै. सं. 6.2.11)'प्रतिपूरुषमेककपालान्निर्व-

---

88 *SL* III 13 '....भान्....'
89 *SL* III 14 '....भ्रोचन्....'
90 *SL* III 18 '...निषीदन्....'
91 *SL* III 7 '....एनान्....नुदे परे....'
92 *SL* III 15'....नपरो यान्....'
93 *SL* III 2 '....अभूवन्...'
94 *SL* III 1 '....अक्रन्....
95 *SL* III 2 '....'....अधुक्षन्....'
96 *SL* III 14 '....मधुमान् .'
97, 98*SL* III 11 '....नःनि तानित्येषु परेषु....'
99 *SL* III 14 '....भ्रातृव्यान्....'
100 The sūtra begins as follows:'अभ्यावर्तिन्नपूपम्....'

पति' (तै. सं 1. 8. 6) 'प्रजापतेर्विभान्नाम' (तै. सं. 1. 6. 5) 'एष निम्रोचन्निग्राभः' (तै. सं. 5. 4. 6) 'निषीदन्नो अपः' (तै. सं. 5. 1. 5) ।। 'सोमक्रयणान्नानुदिशेत्' 101 (तै. सं. 6. 1. 10) इत्यादीनि पदानि 'पदात्संशयितात्' (प. प्र. 7) इति परिभाषया सिद्धानि । अथेत्ययमखण्ड-पदाधिकारः । एनयान् इति । एनान् यान् इत्यर्थः । 'प्रत्येनान्नुदे' (तै. सं. 3. 5. 3) 'यान्निवपति' (तै. सं. 6. 3. 1) ।। 19 ।।

त्या[102]न्सन्निरि[103] पुरोडा[104]शांस्तू[105]र्वञ्ज्मन्नथ[106]ताद्वधौ ।
म्नाद्यान्द्वेषश्रुतिद्यावो धाश्रुद्धाम धिनोति च ।। 20 ।।

'त्यान्नु क्षत्रियान्' (तै. सं. 2. 1. 11) । सन् इत्येतत्पदं निरिति पदे परतो नकारान्तं भवति । 'इहैव सन्निरवदये' (तै. सं 3. 3. 8) । निरिति किम् ? 'वामं वसु सन्न्यदधत' (तै. सं 1. 5. 1) । पुरोडा-शान्निर्वपन्ति' (तै. सं 7. 5. 6) 'तूर्वन्नयामन्नेतशस्य' (तै सं 4. 6. 1) 'अज्मन्न ते विव्यक्' (तै. सं. 4. 6. 1) ।। 'ईडेन्यान्नमस्याम नमस्यान्'[107] (तै. सं. 2. 5. 9) इत्यत्र ईडेन्यानिति पदं मन्त्रांशेन वाक्यरूपेण व्यक्तम् । 'ऊषान्निवपति'[108] (तै. सं 5. 2. 3) 'पशून्निराजंत्'[109]

101 *SL* III 8 '....क्रयणान्....'

102 *SL* III 10 '...त्यान्...'

103 c. f. *SL* III 18 '....सन् निः सञ्जायसे....'

104 *SL* III 13 '....पुरोडाशान्....'

105 *SL* III 10 '....तूर्वन्....'

106 *SL* III 9 '....ज्मन्....'

107, 108 *SL* III 7 '....ईडेन्यान्....ऊषान्....'

109 *SL* III 13 '....पशून्...'

(तै. सं 1. 5. ') इत्यादीनि पदानि परिभाषया सिद्धानि। अथेत्ययमधिकारः। तकारात्तकारौ दकारधकारौ स्पष्टमुच्येते इति। 'पदान्तो विकारी' प. प्र 9) इत्येतदधिकारं विपरिणम्य पञ्चम्यन्तेन सम्बध्यते। पदान्ताद्विकारिणस्तकारात् परो दकारधकारौ उच्येते इत्यर्थः। म्नात् इत्यस्मात्परं द्याम् इति पदं दकारादि भवति। 'अस्तभ्नाद् द्यामृषभः' (तै. सं. 2. 2. 8)। म्नादिति किम्? 'सन्धाभूद्यामिन्द्रेण' (तै. सं. 1. 7. 8) 'तस्माद्यां समां सत्रम्' (तै सं 7. 5. 9) इत्यादि। 'आराच्चिद्द्वेषः' (तै. सं. 1. 7. 13 'युयोध्यस्मद्द्वेषांसि' (तै. सं. 4. 2 3) 'यद्द्याव इन्द्र ते' (तै सं 1. 4. 14) 'तस्मादेतावद्धा शिरः' (तै. सं. 6. 2. 9) 'यो वै श्रद्धामनारभ्य' (तै. सं. 1. 6.8) 'श्रद्धया वा श्रद्धया वा' (तै सं 7. 2. 3) इत्यादि। त्रिंशद्धाम विराजति' (तै सं. 1. 5. 3) 'दध्नोपरिष्टाद्धिनोति' (तै. सं. 2. 5. 3)। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। 'यद्धावेदन्नाद्याद्धावेत्' (तै. सं. 5. 4. 9) 'यद्धानाभिर्हारियोजनम्' (तै. सं. 6. 5. 9) इत्यादीनि बहून्युदाहरणानि परिभाषया सिद्धानि। एतानीति किम्? 'सोमेन तद्वयम्' (तै. सं. 3. 2. 2) सन् सद्ध वै (तै सं. . 2. 9) 'अर्वमुद्धन्यात्' (तै. सं. 2. 2. 10) 'तद्धिरण्यम्' (तै. सं. 3. 4. 1) इत्यादि ॥ 20 ॥

अथापूर्वोऽभिनिष्ठानो घोषवत्संयुतोष्मसु।[1]
नावग्रहोपसर्गाः[2] स्युःस्थभवन्तिभवन्तुषु ॥[3] 21 ॥

अथेत्ययमधिकारः। घोषवत्संयुतोष्मसु परतः अपूर्वः पदान्तोऽभिनिष्ठानः स्पष्टमुच्यते इति। 'ऊष्मपरोऽघोषपरो लुप्यते का [ण्डमा] यनस्य' (तै. प्रा 9. 1) 'अवर्णपूर्वस्तु लुप्यते' (तै प्रा 9. 9) इति येषां पदानां संहितालक्षणं तान्यत्र गृह्यन्ते। अपूर्वः अवर्णपूर्वः। अभि-

---

1 c.f. I 1 ' अथ यजुस्संहितायामाकारप्लुतपूर्वो घोषवद्व्यञ्जनोत्तर शसकारपरो विसर्जनीयो येषु पदेषु लुप्यते तानि पदानि प्रवक्ष्यामि।'

2 *SL* I 23, 24 'न....अवग्रहोपसर्गौ....'

3 *SL* I 26 'स्युस्थभवन्तिभवन्तुपरः....'

निष्ठानो विसर्जनीय:। घोषवत्संयुतोष्मसु च परत: अवर्णपूर्वो विसर्जनीय: पदान्त: स्पष्टमुच्यते इत्यर्थ:। अवर्णपूर्व इति सामान्येनोक्ते दीर्घप्लुतावत्र विवक्षितौ। उत्तरत्र तादृशानामेव पदानामुपादानात्। अपूर्व इत्यस्यान्योऽप्यर्थ:। पूर्वावस्थायां नेह भवतीत्यपूर्व:। पदानां पूर्वावस्था संहिता। संहितायां लोपीत्यर्थ:। ननु विकारीत्यधिकारो विद्यते। लोपोऽपि विकारोऽस्तु। किमर्थोऽयं यत्न: ? मैवम्। 'अ:कार आगमविकारिलोपिनाम्' (तै. प्रा. 1. 23) इति पृथक्त्वेन ग्रहणात् लोपो न विकार:। नेति प्रतिषेध:। अवग्रह उपसर्गाश्च विसर्जनीयान्ता न भवन्ति। 'त्रैंशिकस्य द्वितीयस्य दशिनी' (प. प्रा. 23) इति वक्ष्यति। तदुद्दिश्य पुरस्तादपवादोऽनेन विधीयते। 'ऐन्द्रावैष्णवा गौरललामा:' (तै. सं. 5. 6. 16) 'ते विशालयूप आ लभ्यन्ते' (तै. सं. 5. 6. 22) तस्मादोषधय: परा भवन्ति' (तै. सं. 1. 6. 4) इत्यादि। स्यु: स्थ भवन्ति भवन्तु इत्येतेषु परत: पूर्वपदं विसर्जनीयान्तं भवति। 'ऋतवो मोहुका स्यु' (तै. सं. 6. 5. 3) अग्नेस्तेजस्या स्थ' (तै. सं. 1. 8. 11) 'प्रजानामुत्तमा भवन्ति (तै. सं. 7. 5 8) 'इमा भवन्तु विश्वत:' (तै. सं. 1. 3. 1) इत्यादि ॥ 21 ॥

मनुष्या[4] सुर[5] मासा[6] श्व[7] गण[8] देवे[9] ष्ट[10] गर्भ[11] दा:[12]।

---

4 *SL* I 57 '....मनुष्या ....'
5 *SL* I 3 '....असुरा:....'
6 *SL* I 57 '....मासा:....'
7 *SL* I 3 '...अश्वा:....'
8 *SL* I 28 '....गणा:....'
9 *SL* I 39 '....देवा: '
10 *SL* I 12 '....इष्टा:....'
11 *SL* I 28 '... गर्भा: ...'
12 *SL* I 39 '....दा:....'

धान[13]वात[14]ज्येष्ठ[15]वीर[16]यज्ञ[17]कामा[18] स्वतो न गा[19] ।। 22 ।।

गर्भदा इत्येप विसर्जनीयो मनुष्यादिभिः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । 'देवमनुष्या दिशो व्यभजन्त' (तै. सं. 6. 1 .1) 'यया मनुष्या जीवन्ति' (तै. सं. 1. 7. 2) 'तां देवासुरा व्यह्वयन्त' (तै. सं 1. 7. 1) 'असुरा वै निर्यन्तः' (तै. सं. 6. 2. 11) 'यद–र्धमासा मासाः' (तै. सं 5. 7. 2) 'मासा वै वाजा:' (तै. सं. 2. 5. 7) 'देवाश्वा यजमानः' (तै सं 1. 7. 4) 'अश्वा भवथ वाजिनः' (तै. सं 1. 7. 7) 'सप्त गणा वै मरुत:' (तै. सं 2. 2. 5) 'मा गणा मे मा वि तृपन्' (तै. सं. 3. 1. 8) 'वैश्वदेवा वै सजाता:' (तै. सं. 2. 1. 6) 'देवा मनुष्या.' (तै. सं. 2. 4. 1) 'अवेष्टा दन्दशूका:' (तै. सं 1. 8. 14) 'इष्टा देवता अथ कतमे' (तै. सं. 2. 6. 9) 'पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायु:' (तै. सं. 1. 4. 8) 'गर्भा स्पृताः' (तै. सं 4. 3. 9) 'चक्षुर्दा वर्चोदा वरिवोदा:' (तै. सं. 4. 6. 1) 'आयुर्मे दा रूपमसि' (तै. सं. 3. 3. 5) 'यातुधाना हेतिः (तै. सं 4. 4. 3) 'धाना मरुद्भ्यः' (तै. सं. 7. 5. 22) 'अवस्यु वाता वृहती:' (तै सं. 4. 4. 12) 'वृष्टिर्वाताः स्पृताः' (तै. सं. 5. 3. 4) 'इन्द्रज्येष्ठा वरुणराजान:' (तै. सं. 5. 5. 9) 'ज्येष्ठा वा एतान् ब्राह्मणाः' (तै सं 3. 5. 10) 'एता वै सुवीरा या' (तै. सं. 6. 4. 10) 'चत्वारो वीरा जायन्ते' (तै सं. 7. 1. 8) 'समृतयज्ञा यत्' (तै. सं 1. 6. 7) 'एव वो यज्ञा मदुदयनाः' (तै. स

---

13 *SL* I 43 '....धानाः....'

14 *SL* I 65 '....वाताः....'

15 *SL* I 32 '....ज्येष्ठा: ...

16 *SL* I 65 '....वीराः....'

17 *SL* I 58 '....यज्ञाः....'

18 *SL* I 27 '....कामा....'

19 *SL* I 28, 29 '....गाः । न स्वपूर्वः ।'

6. 1. 5) 'दानकामा मे प्रजा स्युः' (तै. सं. 2. 2. 8) 'कामा वा अग्नयः' (तै. सं 5. 8. 1)। स्व इत्येतस्मात्परं गा इति पदं विसर्जनीयान्तं न भवति। अर्थात् एतद्व्यतिरिक्तं गा इत्येतत्पदं विसर्जनीयान्तं भवतीति गम्यते। 'अग्रेगा नेतृणाम्' (तै. सं. 1. 3. 6) 'धन्वना गा धन्वना' (तै. सं 4. 6. 6)। न स्वत इति किम्? स्वगा वो देवाः' (तै. सं 1. 4. 44)॥ 22॥

स्था न प्रते[20]र्धा न श्रद्विसंख्यास्वेभ्यः सदा[21] न वै।
त्रैंशिकस्य द्वितीयस्य दशिनी मयुरादयः[22]॥ 23॥

स्था इत्येतत्पदं विसर्जनीयान्तं भवति प्रतेः परं वर्जयित्वा। 'ऋतु स्था य एवं वेद' (तै. सं. 5. 7. 6) 'जगत्स्था देवाः' (तै. सं. 2. 1. 11)। न प्रतेरिति किम्? 'प्रतिष्ठा य एवं वेद' (तै. सं. 3. 1. 2)। धा इत्येतत्पदं विसर्जनीयान्तं भवति श्रदादिभ्यःपरं वर्जयित्वा। 'वयोधा श्रुष्टी वीरः' (तै. सं 3. 1. 11) 'ओजो आधा निष्टनिहि' (तै. सं. 4 6 6)। श्रद्विसंख्यास्वेभ्य इति किम्? 'श्रद्धा वा आप' (तै. सं. 1 6. 8) 'यदेपा विधा विधीयते' (तै. सं. 5. 3 4) 'एकधा ब्रह्मण उप हरति' (तै. सं 2. 3. 2) 'चतुर्धा व्यक्रामन्' (तै. सं 2 2. 11) 'पञ्चधा विनिपद्य' (तै. सं 7. 5. 8) इत्यादि। 'धा असि स्वधा असि' (तै. सं. 1. 1. 9)। किमर्थमिदमुच्यते? 'न धामापासिपरो [बुध्नियाज्यापूर्वामिनन्तार्पे]' (तै. प्रा. 10. 13) इति किम् असिपरस्य धा इत्येतस्य प्रकृतिभाव उक्तः पूर्वस्य परस्य वेति सन्देहे परस्यैवेति नियमार्थम्'। एवमुत्तरत्र 'बुध्निया'

---

20 *SL* I 68, 69 '..स्थाः। न प्रतिपूर्वः।'

21 *SL* I 23, 25 'न....संख्यापूर्वश्च धा नित्यम्।'
26 'बहुधेति वर्जयित्वा।'
43 '....धाः।'
44 'न श्रद्विपूर्वः।'

22 *SL* I 22 'मयुरादयस्त्रयस्त्रैंशकद्वितीयदशिन्यो न वा एतेषु।'

(प. प्र. 46) इत्यत्रापि द्रष्टव्यम् । सदा नित्यमित्यर्थः । सदेति वचनं प्राप्त्यन्तरस्यापि प्रतिषेधार्थम् । 'बहुधा भवन्ति' (तै. सं. 5 6 1) । अत्र स्युःस्थादिप्राप्तिः । कथं बहुशब्दस्य संख्यात्वम् ? 'बहुगणवतुडति संख्या' (अष्टा. 1. 1. 23) इति पाणिनीये संख्यासंज्ञाविधानात् । 'चतुर्धा वा एताः' (तै. सं. 7. 2. 10) । अत्र न वा इति प्राप्तिः । अनेनैतज्ज्ञाप्यते—स्वरूपग्रहणविषयेष्वपि परिभाषाप्राप्तिर्न भवति । न वा एष इत्यनुवाको विसर्जनीयान्तो भवति । अनुवाकग्रहणेन तत्स्थानि पदानि लक्ष्यन्ते । मञ्चाः क्रोशन्तीतिवत् । एवमुत्तरत्रापि । 'या प्रथमा यज्ञम्' (तै. सं. 7. 2. 10) 'या द्वितीया यज्ञम्' (तै. सं 7. 2 10) शीर्षण्या निष्पदः' (तै. सं 7. 2 10) । अत्रेति किम् ? 'उत्तमा नीयते प्रथमा देवान् गच्छति' (तै. सं 7.1.7) 'या शीर्षण्या रशना रज्जुरस्य' (तै सं. 4 6. 8) । द्वितीयस्य त्रैंशिकस्य दशिनी [23] विसर्जनीयान्ता

---

23 Vide *SL* com. p 10 'त्रैंशिकमिति द्वितीयमग्निकाण्डमुच्यते । तत्पुनः यदेकेनेत्यादीनां त्रयाणां प्रश्नानां आद्यदशानुवाकरूपाः दशिनीवर्जिताः । त्रिंशदनुवाका एव त्रैंशिकम् । '

Vide also काण्डानुक्रमणिकाविवरणम्, Quoted in मूलयजुर्वेदसंहिता p 97

'यदेकेनादिकं प्रश्नत्रितयं त्रैंशिकं मतम् ।
इन्द्रायरोहितस्तेगानित्यादीर्दशिनीर्विना ॥'

Traimśikam is consisted of three praśnas beginning with यदेकेन (v. 5. 1), ie, v 5, 6 and 7, omitting the Anuvākas beginning with इन्द्राय राज्ञे सूकरः (v. 5. 11) रोहितो धूम्ररोहितः (v. 6. 11) and स्तेगान्द्रंष्ट्राभ्याम् (v. 7.11) The following table will give the details of Traimśikam and Daśinis:-

Traimśikam	Daśīnis
v. 5. 1 - 10	प्रथमदशिन्यः v. 5. 11-24(14 Anuvākas)
v. 6. 1 - 10	द्वितीयदशिन्यः v. 6. 11-23 (13 Anuvākas)

भवति । दशिनीति जात्यपेक्षमेकवचनम् । यदेकेनादि–प्रश्नत्रयानुवाकानां दशिनीवर्जित नां त्रैंशिकसंज्ञा । 'इन्द्राय राज्ञे' (तै. सं. 5. 5. 11) इत्यादि प्रश्नत्रयशेषाणां दशिनीसंज्ञा । 'तिस्रः कृष्णा वशा वारुण्यः (तै. सं. 5. 6. 11) एवमादि । त्रैंशिकस्येति किम् ? 'कृष्णा भवति वारुणा ह्येषा' (तै सं 2 1 9)। द्वितीयस्येति किम् ? 'शका भौमी' (तै· सं· 5. 5 18) 'अदितिँशीर्ष्णा निरृतिम्' (तै. सं. 5. 7. 13) । दशिनीति किम् ? 'यासां राजा वरुणः' (तै· सं· 5 6. 1) । मयुरादयः । अत्राप्युत्तरार्धं त्रैंशिकस्येत्यनुवर्तते । त्रैंशिकस्य 'मयुः प्राजापत्यः' (तै. सं. 5. 5. 12) इत्यादय. त्रयोऽनुवाकाः विसर्जनीयान्ता भवन्ति । त्रय इति कथं ज्ञायते ? उत्तरत्र 'ते दिव्या दक्षमातमन्म्याम्' (प. प्र 39) इति अत्रस्थस्य दिव्या इत्येकस्य पदस्योपादानात् बहुवचनस्य त्रित्वमात्रेणैव सार्थकत्वाच्च, 'गर्भाष्टमे ब्राह्मणमुपनयीत' (आश्व· गृ· सू. 1 19) इत्यादिषु तथा दर्शनात् । किञ्च पूर्वत्र दशिन्य इति वक्तव्ये दशिनीत्ये'वचनग्रहणमेतज्ज्ञापयति- यत्र बहूनामुपादानं विवक्षितं तत्रैकवचनं प्रयुज्यते, यत्र त्रिमात्रत्वं विवक्षितं तत्र बहुवचनमिति । एतत्प्रयोजनमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् । उदाहरणानि । 'पौष्णा वाचे' (तै· स 5. 5 12, 'वायव्या दिग्भ्यः' (तै सं. 5. 5. 3) 'ते मैत्रा मन्यवे' (तै. सं. 5. 5. 14 । त्रित्वेन किम् ? 'कालका दार्वाघाटः' (तै सं· 5.5.15) । अत्रेति किम् ? 'तस्माद्वायव्या यदिमे' (तै. सं· 3. 4. 3) । 23 ॥

हिरण्यासितसंवत्सरीणा एता उ यानृचः[24] ।
नक्षत्राख्या न चित्रार्द्रश्रोणा[25] लोका उदात्तवत्[26] ॥ 24 ॥

---

v. 7. 1-10 तृतीयदशिन्यः v. 7. 11 -26 (16 Anuvākas)
Total - 30 Anuvākas

24 *SL* I 21 'यानासितवर्णाः संवत्सरीणा एता उ हिरण्यवर्णा एतासु ।'

25 *SL* I 22 'कृत्तिका....'

त्रंशिकस्य 'हिरण्यवर्णाः' (तै. सं. 7. 5. 1) 'असितवर्णाः' (तै सं 3. 1. 11)। 'संवत्सरीणा मरुतः' (तै. सं. 4. 3 13) 'एता उ वः' (तै सं. 5 1. 11) 'यानावह उशतः' (तै. सं. 1. 4. 44) इत्येता ऋचो विसर्जनीयान्ता भवन्ति। 'पावका यासु' (तै. सं. 5. 7. 1) 'असितवर्णा हरयः सुपर्णा मिहः' (तै. सं. 3. 1. 11) 'सान्तपना मदिरा मादयिष्णवः' (तै. सं 4. 3. 13) 'एता उ वस्सुभगा विश्वरूपा विपक्षोभिः' (तै. सं. 5. 1. 11) 'वहमाना भरमाणा हवींषि' (तै सं. 1. 4 44)। त्रैशिकस्य हिरण्येति किम्? 'हिरण्यपाणिमूतये' (तै. सं. 1. 4. 25)। 'हिरण्यगर्भः समवर्तत' (तै. सं 4. 1. 8) इत्यादिषु मा भूदिति। ऋच इति किम्? 'यासां राजा वरुणः' (तै. सं 5. 7. 1)। एवमन्यास्वपि द्रष्टव्यम्। नक्षत्राख्या नक्षत्रवाचकं पदं विसर्जनीयान्तं भवति चित्रादीनि वर्जयित्वा। अत्र कृत्तिकादिभरण्यन्ता नक्षत्रविशेषा विवक्षिताः। कथं न चित्रादीनि? चित्रादीनां नक्षत्रविशेषाणामेव निषेधदर्शनात् निसेधस्य च विध्यपेक्षत्वात्। तस्मात् प्रयोजनं तु 'ऋक्षा वा एमालोपका' (तैं. सं. 2. 6. 5) इत्यत्र पर्यायप्रतिरूपकम् ऋक्षा इति पदं विसर्जनीयान्तं न भवति। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम्। उदाहरणानि। 'कृत्तिका नक्षत्रम्' (तै. सं. 4. 4. 10) 'आश्रेषा नक्षत्रम्' (तै. सं 4. 4. 10) इत्यादि। न चित्रार्द्राश्रोणेति किम्? 'चित्रा नक्षत्रमिन्द्रः' (तै. सं. 4. 4. 10) 'आर्द्रा नक्षत्रं रुद्रः' (तै. सं. 4. 4. 10) 'श्रोणा नक्षत्रं विष्णुः' (तै सं. 4. 4. 10)। लोका इत्येतत्पदं सोदात्तं विसर्जनीयान्तं भवति। 'वै देवलोका द्वादश' (तै. सं. 5. 1. 10) 'इमे लोका विधृताः' (तै. सं. 5. 7. 6)। सोदात्तमिति किम्? 'पश्चाल्लोका वै' (तै. सं. 6. 3. 8)॥

अथातिरिक्तादीन्युच्यन्ते—

[रिक्ताग्रैकस्थयामोता अक्ता रेफेऽनपादिताः।][27]

---

2 3, 'न त्वार्द्रा .... चित्रा श्रोणा....'

26 c.f *SL* I 63, 64 '....लोकाः न पश्यात्पूर्वः।'

27 No gap in Ms. Added by the editor.

'ऊनातिरिक्ता मिथुना:'[28] (तै. सं. 5. 1. 8) 'चन्द्राग्रा धियं धियम्'[29] (तै. सं. 1. 1. 14) 'द्व्यनीका वा एता वा रात्रय:'[30] (तै. सं. 7. 4. ०) 'सूपस्था देवी वनस्पति:'[31] (तै. सं 1. ८. 2) 'पुरस्तादुपयाया यजुषा गृह्यन्ते'[32] (तै. सं. 6. 5. ।0) 'नस्योता नेनीयते'[33] (तै. सं. 2. 1. 1)। अक्ता इत्येतत्पदं रेफे परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'अनभ्यक्ता रेफन्ति'[34] (तै. सं 7. 1. 1.)। रेफ इति किम्? 'मधुना समक्ता विश्वैर्देवै:' (तै. सं 4. 2. 6)। अनप इत्यस्मात्परम् इता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति। 'अनपेता मधो:'[35] (तै. सं. 6. 7. 7)। अनपादिति किम्? 'दुरिता यानि' (तै. सं. 1. 8. 5) ॥ 24 ॥

आतृण्णा दजयो:[36] कण्ठ[37]ग्रीव[38]क्ष[39]रर्य[40]गत[41]ग्रहा:[42]।
कृता नीचं[43] गृहीताश्व[44] ग्रा[45]ह्यचेत[46]वृत[47]प्रजा:[48] ॥ 25 ॥

---

28 *SL* I. 3 '....अतिरिक्ता....'
29 *SL* I 3 '....अग्रा...'
30 *SL* I 3 '....अनीका....'
31 *SL* I 14 '....उपस्था....'
32 *SL* I 14 '...उपयामा....'
33 *SL* I 20 '....ओता:....'
34 *SL* I 3 '....अनभ्यक्ता:....'
35 *SL* I 12 '....अनपेता:....'
36 *SL* I 11 '....आतृण्णा दजपर:....'
37 *SL* I 27 '....कण्ठा:....'
38 *SL* I 28 '....ग्रीवा:....'
39 *SL* I 27 '....क्षा: ....'
40 *SL* I 28 '....रया:....'
41 *SL* I 28 '....गता:....'

आतृण्णा इति पदं दकारे जकारे च परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'स्वयमातृण्णा दिक्षूपदधाति' (तै. सं 5. 5. 8) 'स्वयमा [तृ]ण्णा ज्योतिर्हिरण्यम्' (तै. सं. 5. 7. 6)। दजयोरिति किम्? स्वयमातृण्णा भवति' (तै. सं. 5. 1. 8)। 'नीलग्रीवा शितिकण्ठा दिवम्' (तै. सं. 4. 5. 11) 'नीलग्रीवा विलोहिताः' (तै. सं. 4. 5 11) 'इन्द्र ग्रमुक्षा मरुतः' (तै. सं 4. 6. 8) 'देवताः सुवर्ग्या या उत्तमाः' (तै. सं. 5. 4. 3) 'अयोग्रघीरन्तगता दहति' (तै. सं 1. 5. 9) 'यद्दतुग्रहा गृह्यन्ते' (तै. सं. 6. 5. 3)। कृता इति पदमनुदात्तं चेद् विसर्जनीयान्तं भवति। 'तस्मात्स्वाहाकृता हेमन्' (तै. सं. 2. 6. 1)। नीचमिति किम्? 'स्वयङ्कृता वेदिर्भवति' (त. सं. 1. 8. 9)। चकारो नीचत्वमाकर्षति। गृहीता इति पदं नीचं चेद् विसर्जनीयान्तं भवति। 'वरुणगृहीता वै स्थावराः' (तै. सं. 6. 4. 2)। अन्वादेशेन किम्? यत्कर्णगृहीता वार्त्रघ्नी स्यात्' (तै. सं 6. 1. 7) 'यदतिग्राह्या गृह्यन्ते' (तै. सं 6. 6 8) 'प्रचेता रुद्रः' (तै. सं. 6. 2. 7) 'मनुष्या विधृता ब्रह्मवादिनः' (तै सं 1. 6 2) 'सुप्रजा वीरवन्तः' (तै. सं. 1. 8. 22)॥ 25॥

चक्ष[49]जोष[50]च्छन्द[51]जात[52]तप्यमान[53]नभ[54]प्रथाः[55]।
मव्रता[56] जा न पुत्राख्या[57] तरा नाके[58] मतस्तमाः[59]॥ 26॥

---

42 *SL* I 28 '... ग्रहाः....'
43 c.f *SL* I 27 '....स्वाहाकृता....'
44 c.f *SL* I 28 '....वरुणगृहीता....'
45 *SL* I 28 '....ग्राह्याः....'
46 *SL* I 30 '....चेताः....'
47 *SL* I 43 '....विधृताः....'
48 *SL* I 48 '....प्रजाः....'
49 *SL* I 30 '....चक्षाः....'
50 *SL* I 32 '....जोषाः....'

'तन्ते दुश्चक्षा मावख्यत्' (तै. सं. 3. 2. 10) 'सजोषा देवैरवरैः' (तै. सं 1. 4. 3) 'यदतिच्छन्दा यदतिच्छन्दसम्' (तै. सं. 5. 3. 8. 'वैश्वदेवा वै सजाता विश्वान्' (तै. सं. 2. 1. 6) 'अनुतप्यमाना मधव्यो' (तै. सं. 3 2. 8) 'ऊर्ध्वनभा ह स्मा वै' (तै. सं. 6. 3. 9) 'सप्रथा नमस्पथे' (तै. सं 4. 7. 13) 'सव्रता येऽग्नयः' (तै. सं. 4. 4 11)। सेति किम्? 'अग्नेरनुव्रता भूत्वा' (तै. सं. 1. 1. 10) 'एकव्रता देवा इत्येक-व्रता'[60] (तै सं. 6. 2. 5) इति पदं 'एकव्रता आत्मना यजमानस्य' (तै. सं. 6. 2. 5) इति संहितयैव व्यक्तमिति अत्र न गृह्यते। जा इत्येतत्पदं पुत्राख्यां वर्जयित्वा विसर्जनीयान्तं भवति। 'सहोजा जैत्रमिन्द्र' (तै. सं 4. 6. 4) 'अब्जा गोजाः' (तै. सं. 1. 8. 15) 'प्रजाभ्यस्त्वा प्रजा जिन्वः' (तै सं 4. 4. 1) इत्यादीनि। न पुत्राख्येति किम्? 'प्रजा वा उत्तरा देवयज्या' (तै. सं. 2. 6. 7) 'प्रजा हि वा एतस्मिन्' (तै. सं. 2. 1. 8) इत्यादीनि। कथं प्रजाशब्दस्य पुत्रवाचकत्वम्? 'पिता वै प्रयाजाः प्रजानूयाजा यत्प्रयाजानिष्ट्वा हवींष्यभिघारयति पितैव तत्पुत्रेण साधारणं कुरुते' (तै. सं. 2. 6. 1) 'त्रिभिरृणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया

---

51 *SL* I 31 '.... छन्दाः....'

52 *SL* I 32 '....जाताः....'

53 *SL* I 35 '....अनुतप्यमानाः ....'

54 *SL* I 47 '....नभाः....'

55 *SL* I 48 '....प्रथाः....'

56 *SL* I 65 '....सव्रताः....'

57 c.f. *SL* I 32 '....जाः।'

33 नैतस्मादापञ्चमपरपदाद्यत्र पशवोऽस्ति।

34 मामास्याद् भवति हि जायते यन्मे ज्योतिःपरश्च।'

58 c. f. *SL* I 36 'तरा नाकसत्परः।'

59 *SL* I 35 '....मधुमत्तमाः ....'

60 *SL* I 65 '....एकव्रताः'

पितृभ्यः । एष वा अनृणो यदि पुत्री यज्वा' (तै. सं. 6. 3. 10) 'अत्रिरददादौर्वाय प्रजां पुत्रकामाय' (तै. सं. 7. 1. 8) 'वसिष्ठो हतपुत्रोऽकामयत विन्देय प्रजाम्' (तै. सं 7. 4. 7) इत्यादिषु प्रजाशब्दस्य पुत्रशब्दपर्यायत्वेन एकवचनत्वदर्शनात् । अत्र विभागार्थं पुरातनं किमपि लक्षणं लिख्यते- 'जाः । नैतस्मात्पुरा पञ्चमपदाद् यत्र पशवोऽस्ति । मामा स्याद् भवति [हि] जायते यन्मे ज्योतिः परश्च' (सप्तलक्षणे 1. 32–34)[61] इति । अस्यार्थः- जा इत्येतत्पदं सर्वत्र विसर्जनीयान्तं भवति यत्र पञ्चमपदात्प्राक् पशव इत्येतत्पदं भवति, येभ्यः पराणि मामादीनि निमित्तानि च भवन्ति तानि वर्जयित्वा । निषेधस्योदाहरणानि । 'प्रजा वा उत्तरा देवयज्या पशवः' (तै. सं. 2. 6. 7) 'प्रजा मामा हासीत्' (तै. सं 5. 7. 1) पापीयस्यास्यात्मनः प्रजा स्यात्' (तै. सं. 5. 6. 8) 'पापीयसी प्रजा भवति' (तै. सं. 5. 6. 8) 'प्रजा ह्यात्मनोऽन्तरतरा' (तै. सं 6. 2. 2) 'अग्न्यस्य प्रजा जायते' (तै. सं. 6 4. 10) 'इयं प्रजा यन्मनुष्याः' (तै. सं. 6. 5. 6) 'आ प्रजा म आमा' (तै. सं 6. 3. 4) 'प्रजा ज्योतिरिममेव' (तै. सं 7. 5. 7) । एतत्सर्वं जा न पुत्राख्येति सङ्क्षेपेणोक्तम् । तरा इत्येतत्पदं नाके परतः विसर्जनीयान्तं भवति । 'उत्तरा नाकसद्भ्यः' (तै. सं. 7.3. 7) । नाक इति किम् ? 'उत्तरा देवयज्या' (तै सं 2. 6. 7) । मदित्येतस्मात्परं तमा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति । 'मधुमत्तमा मन्द्राः' (तै. सं. 1. 1. 3) । मत इति किम् ? 'उत्तमा नीयते' (तै. सं. 7. 1. 7) ॥ 26 ॥

---

61 'नैतस्मादापञ्चमपरपदाद्' for '.. पुरा ....' Vid Se L I 33 Quoted under F. N. 57

भागा नाज्याद्[62] दिशा न प्राद्[63] द्वेर्देवत्या[64] दुघा न सोः[65] ।
दक्ष[66]दूत[67]धाय[68]धाव[69]दात्र[70]नेत्र[71]ददान[72]पाः[73] ।। 27 ।।

भागा इत्येतत्पदं विसर्जनीयान्तं भवति आज्य इत्यस्मात्परं वर्जयित्वा । 'येऽद्रिविभागा येऽन्तरिक्षभागा ये' (तै. सं 2 4 8) । नाज्यादिति किम् ? 'सरस्वत्याज्यभागा स्यात्' (तै. सं. 2. 2. 9) । दिशा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति प्र इत्यस्मात्परं वर्जयित्वा । 'चतस्रो ऽवान्तरदिशा दिग्भ्यः' (तै. सं. 2. 8. 9) । न प्रादिति किम् ? 'ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता' (तै. सं. 5. 1. 11) । द्वि इत्येतस्मात्परं देवत्या इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति । 'एकपात्रा द्विदेवत्या गृह्यन्ते' (तै. सं. 6. 4 9) । द्विरिति किम् ? 'सा वा एषा सर्वदवत्या यदजा' (तै. सं. 3. 4. 3) । दुघा इत्येतत्पदं विसर्जनीयान्तं भवति सु इत्येतस्मात्परं वर्जयित्वा । 'कामदुघा यद्धारियोजनीः' (तै. सं. 6. 2. 9) । न सोरिति किम् ? 'सुदुघा नः पयस्वती' (तै. सं. 4. 4. 12) । द क्षादीनि पदानि विसर्जनीयान्तानि भवन्ति । 'सुदक्षा दक्षपितारः' (तै. सं. 1. 2. 3)

---

62 *SL* I 56 'भागाः अनाज्यपूर्वः ।'
63 c. f. *SL* I 39 '....अवान्तरदिशाः .. '
64 c. f. *SL* I 39 ' द्विदेवत्याः....'
65 c. f. *SL* I 39 '....कामदुघाः....'
66 *SL* I 39 '....दक्षाः....'
67 *SL* I 39 '....दूताः ..'
68 *SL* I 43 '....धायाः....'
69 *SL* I 43 '... धावाः....'
70 *SL* I 39 '....दात्राः ...'
71 *SL* I 47 '....नेत्राः....'
72 *SL* I 39 '....ददानाः....'
73 *SL* I 48 '.. पाः....'

'देवदूता वा एते' ((तै· सं 1· 7. 3) 'अदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य' (तै. सं. 4. 2. 9) 'यदाधावा मान्दासु' (तै सं· 3. 3. 4) 'अस्मद्द्रात्रा देवत्रा' (तै. सं. 1· 4. 43) 'अग्निनेत्रा दक्षिणसदः' (तै· सं. 1. 8. 7) 'आददाना विमथ्नानाः' (तै· सं· 3. 5 4) 'सोमपा बाहुशर्धी (तै. सं. 4. 6. 4) ।। 27 ।।

धुवान[74]धृष्य[75]पात्र[76]प्रायण[77]पत्य[78]मन[79]व्यच्चाः[80] ।
भक्ष[81]भार[82]मित्र[83]मेध[84]प्रजातपु[85]र[86]भक्त[87]साः[88] ।। 28 ।।

'सन्धुवाना वाताः' (तै· सं· 4 4 12) 'अनाधृष्या यथाऽसथ' (तै. सं. 4. 6. 4) 'एकपात्रा द्विदेवत्याः' (तै· सं· 6. 4 9) 'अग्निष्टोमप्रायणा यज्ञाः' (तै सं 7. 2 9) 'प्राजापत्या वै पशवः'

---

74 *SL* I 43 '....धुवानाः....'
75 *SL* I 43 '....धृष्याः....'
76 *SL* I 48 '....पात्राः....'
77 *SL* I 48 '...प्रायणाः....'
78 *SL* I 48 '....पत्याः....'
79 *SL* I 57 '....मनाः ..'
80 *SL* 1 65 '....व्यचाः....'
81 *SL* I 55 '....भक्षाः....'
82 *SL* I 55 '....भाराः....'
83 *SL* I 57 '....मित्राः ...
84 *SL* I 57 '....मेधाः....'
85 *SL* I 48 '... प्रजाताः....'
86 *SL* I 48 '....पुराः....'
87 *SL* I 55 '....भक्ताः....'
88 *SL* I 68 '....सहस्रसाः....'

(तै. सं. 2. 3. 2) 'एषा वै सुमना नामेष्टिः' (तै. सं. 2. 5. 5) 'उरुव्यचा नो महिषः' (तै. सं. 4. 7. 14) 'आयुष्मन्तः सहभक्षा स्याम' (तै. सं. 3. 1. 9) 'सम्भारा न यजुः' (तै. सं. 1. 5. 2) सुमित्रा न आपः' (तै सं. 1. 4. 45) 'सुमेधा मर्तेषु' (तै. सं. 4. 2. 2) 'ऋतप्रजाता भगे' (तै. सं. 3. 1. 8) 'देवपुरा देवपुरा एव' (तै. सं. 5. 3. 9) 'तस्माद्विभक्ता जायन्ते' (तै. सं 6. 1. 9) 'शतसा वाज्यर्वा' (तै. सं. 1. 5. 11) 'सहस्रसा मेधसाता' (तै. सं 1. 7. 8) ॥ 28 ॥

मनस्यमान[89]मथ्नान[90]मुञ्चमान[91]मुख[92]प्रियाः[93] ।
निष्परिभ्यामेव मिता[94] यश[95]याज[96]रथ[97]श्रवाः[98] ॥ 29 ॥

'सुमनस्यमाना वियन्तु' (तै. सं 1. 5. 10) 'आददाना विमथ्नाना यो ददाति' (तै. सं. ?. 5.4) 'प्रमुञ्चमाना भुवनस्य' (तै. सं. 3. 1. 4) ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः' (तै. सं. 7. 2. 7) 'यन्मिथो विप्रिया स्मः (तै. सं. 6. 2. 2) । निः परि इत्येताभ्यां परं मिता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति । 'निर्मिता यत्सामिधेन्यः (तै. सं. 2. 5. 7) 'परिमिता वा ऋचः' (तै. सं 7. 3 1) । एताभ्यामिति किम् ?

---

89 *SL* I 57 '....मनस्यमानाः....'
90 *SL* I 57 '....मथ्नानाः....'
91 *SL* I 57 '....मुञ्चमानाः....'
92 *SL* I 57 '....मुखाः....'
93 c. f. *SL* I 51 'प्रिया मा स्मः परः'
94 c.f *SL* I 57 '....निष्परिमिताः ।
95 *SL* I 58 '....यशाः....'
96 *SL* I 58 '... याजाः....'
97 *SL* I 60 '.. स्रथाः....'
98 *SL* I 67 '....श्रवाः....'

'सम्मिता यदग्निष्ठाम्' (तै· सं· 6. 3. 4) । एवेति किम् ? अपरिमिता इत्यत्र मा भूदिति । 'सहयशा यशस्वती' (तै. सं 4. 4. 12) 'प्रजाऽनूयाजा यत्प्रयाजान्' (तै सं 2. 6 1)' 'सुरथा मर्जयेम' (तै सं· 1. 2. 14) । 'सुश्रवा वै नाम' (तै सं. 3. 5. 7) ॥ 29 ॥

विदान[99] लिम्प[100]यतन[101]रेत[102]वेद[103]रव[104]स्थिता:[105] ।
रूपा [तु] न वशे[106] वर्च[107]वल्श[108]वेश[109]वय[110]स्तुता:[111]
॥ 30 ॥

'सर्वे संविदाना नाकस्य' (तै. सं. 4. 4. 2) 'निलिम्पा नाम स्थ' (तै· सं· 5. 5.8) 'अनायतना हि तस्मात् (तै. सं. 7. 1. 5) 'सुरेता रेतो दधाना' (तै. सं. 1. 2. 5) 'विश्ववेदा दिप्सन्त:' (तै. सं. 1. 2. 14) 'उपरवा ग्रावाण:' (तै. सं. 4. 7 8) 'प्रतिष्ठिता य एवं वेद' (तै. सं. 7. 1. 1) । रूपा इत्येतपदं विसर्जनीयान्तं भवति

---

99 *SL* I 65 '....विदाना: '
100 *SL* I 63 '....लिम्पा:....'
101 *SL* I 58 '....यतना:....'
102 *SL* I 60 '...रेता:...'
103 *SL* I 65 '....वेदा:....'
104 *SL* I 60 '....रवा:....'
105 *SL* I 68 '....स्थिता:....'
106 *SL* I 60, 61 '....रूपा: । न वशापर: ।'
107 *SL* I 65 '....वर्चा:....'
108 *SL* I 65 '...वल्शा:....'
109 *SL* I 65 '....वेशा:....'
110 *SL* I 65 '...वया:....'
111 *SL* I 68 '....स्तुता:....'

वश इत्येतत्परं वर्जयित्वा। 'नानारूपा मातुः' (तै. सं. 4. 3. 11)। न वश इति किम्? 'सा द्विरूपा वशा भवत्' (तै. सं 2. 1. 7)। 'सुवर्चा वर्चसा' (त. सं 3. 2. 3)। 'सहस्रवल्शा अष्टात्रिंशच्च' (तै. सं 1. 1. 2) इत्यत्र संहितयैव व्यक्तम्। 'सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह' (तै. सं. 6. 2. 2) इत्यत्र ब्राह्मणांशस्य मन्त्रेणैव व्यक्तिर्भविष्यति। अत्र वल्शा इति पदं किमर्थं गृह्यते? उच्यते- अस्य मन्त्रस्य इदं न ब्राह्मणं भवति। अयं मन्त्रो दर्शपूर्णमासविषयः। इदं ब्राह्मणं पशुविषयम्। तस्मादनयोः परस्परं मन्त्रब्राह्मणत्वं न घटते। एवमन्यत्रापि। 'प्रतिवेशा रिषाम' (तै. सं. 4. 1. 10) 'बृहद्वया विश्वजित्' (तै. सं. 1. 5. 10) 'ते सँस्तुता विराजम्' (तै सं 7. 4. 11) ॥ 30 ॥

कवेः शस्ता[112] नित सत्ता[113] हुता मे[114] हायहायनाः[115]।
शुष्क[116]सत्य[117]सोमपीथ[118]स्परणा[119] अथ देवता ॥ 31 ॥

कवि इत्येतस्मात्परं शस्ता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति। 'कविशस्ता बृहन्तु' (तै. सं. 1. 6. 12)। कवेरिति किम्? 'विशस्ता द्वा यन्तारा' (तै. सं 4. 6. 9)। नि इत्येतस्मात्परं सत्ता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति। 'राजस्या निषत्ता ये वा' (तै. सं. 2. 6. 12)। नित इति किम्? 'उपसत्ता वर्धताम्' (तै. सं. 4. 1. 7)। हूता इति

---

112 *SL* I 67 '....कविशस्ताः....'
113 *SL* I 67 '....निषत्ताः....'
114 *SL* I 76 'हूताः मकारपरः।'
115 *SL* I 74 '....हायाः हायनाः....'
116 *SL* I 67 '... शुष्काः ...'
117 *SL* I 68 '....त्रिषत्याः....'
118 *SL* I 68 '....सोमपीथाः....'
119 *SL* I 67 '....स्परणाः....'

पदं मकारे परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'उपहूता मनुष्याः' (तै सं. 2. 6. 7)। म इति किम् ? 'उपहूता धेनुः' (तै. सं. 2. 6. 7) 'मनसा यद्विहाया धाता' (तै सं 4. 6. 2) 'एकहायना मनुष्याः' (तै. सं. 6. 1. 6) 'लोका अपशुष्का विट्' (तै. सं. 2. 1. 4) 'त्रिषत्या हि देवाः' (तै. सं. 6. 3. 10) 'एतत्सोमपीथा ह्येतर्हि' (तै. सं. 7. 5. 6) 'आत्मस्परणा वा एते' (तै. सं. 6. 5. 5)। 'सत्यौजा ब्रह्मन्' (तै. सं 1. 8. 16) इत्यत्र ओजा इति पदं 'सत्यौजाः चत्वारिंशच्च' (तै सं 1. 8. 16) इति संहितयैव व्यक्तम् ।। 'पञ्चजनीना येषाम्' (तै. सं. 1. 7. 12) 'शततेजा वायुः' (तै. सं 1. 1. 9) 'अभिशस्त्या वीतिहोत्रम्' (तै. सं. 1. 1. 11) 'चन्द्रदक्षिणा यज्ञस्य' (तै. सं. 1. 4. 43) 'शतं हिमा द्युमन्तः' (तै. सं. 1. 5. 5) एनानि ब्राह्मणांशेन व्यक्तानि । तस्मादत्र न गृह्यन्ते ।। अथेत्ययमधिकारः । देवता इत्यादीनि अखण्डपदान्युच्यन्ते । 31 ।।

न दिव्यनामक्षेपिष्ठैतस्येभ्यो[120]ऽप्रा[121]घ्निया[122]पृणाः[123] ।
क्लृप्ता[124]हृणीयमा[125]नाध[126]कुमार[127]क्षुल्ल[128]कावकाः[129]।।32।।

देवता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति दिव्यनामादिभ्यः परं वर्जयित्वा । 'अग्निः सर्वा देवता विष्णुः' (तै. सं. 2. 2. 9) इत्यादि ।

---

120 c. f. *SL* I 39, 40 '....देवताः । न क्षेपिष्ठैतस्यपूर्वः ।'
121 *SL* I 3 '....अप्राः....'
122 *SL* I 3 '....अघ्नियाः....'
123 *SL* I 3 '....अपृणाः....'
124 *SL* I 27 '....क्लृप्ताः....'
125 *SL* I 3 '....अहृणीयमानाः....'
126 *SL* I 3 '....अधाः....'
127 *SL* I, 27 '....कुमाराः....'
128 *SL* I 27 '....क्षुल्लकाः....'
129 *SL* I 3 '....अवकाः....'

न दिव्यनामक्षेपिस्ठेतस्येभ्य: इति किम् ? 'प्रजापतिर्देवता मृगशीर्षम्' (तै सं 4 4. 10) इत्यादि। क्षेपिष्ठा देवना वायुम्' (तै सं 2. 1. 1) 'एतस्य देवता य आनुजावर:' (तै. सं 2. 3 4) 'आप्रा द्यावापृथिवी' (तै सं. 1. 4. 43) 'अघ्निया देवभागम्' (तै. सं. 1. 1. 1)। 'आ रोदसी अपृणा जायमान: (तै सं 1 5 11) 'ऊर्ध्वा कल्प्ता स्तोमा भवन्ति' (तै· सं 7. 4. 3) 'अहृणीयमाना विश्वेदेवा:' (तै · सं· 2. 1. 11) 'अधामेति (तै सं 2 4 2) 'कुमारा विशिखा इव' (तै · सं 4 6 1) 'ये क्षुल्लका या स्त्रिय' (तै · सं. 1 3 9) 'शरोऽवका वेतसशाखया च' (तै सं. 5 4 4)।। 32 ।।

कल्पमाना[130]जनिष्ठा[131]वोचथ[132]क्रव्य[133]गृहा[134]गता:[135]।
केशा[136]गृही[137]तगन्ध[138]र्वग्रहीतव्या[139]र्घ[140]चन्द्रमा[141] ।। 33 ।।

'ता अस्य कल्पमाना राष्ट्रम्' (तै सं 3 4 8) 'प्र त्वम–जनिष्ठा वयम्' (तै. सं. 6. 5. 2) 'हन्तावोचथा वराह:' (तै सं 6 2 4) क्रव्या नाम स्थ' (तै सं 5 5 10 'उपरि गृहा वर्ये

---

130 *SL* I 27 '....कल्पनाना ..'
131 *SL* I 3 '....अजनिष्ठा: ...'
132 *SL* I 3 '... अवोचथा:....'
133 *SL* I 27 '... क्रव्या:....'
134 *SL* I 28 '....गृहा: '
135 *SL* I 3 '... अहता:....'
136 *SL* I 27 '... केशा:....'
137 *SL* I 3 '....अगृहीता: ..'
138 *SL* I 28 ' गन्धर्वा: ...'
139 *SL* I 28 '... ग्रहीतव्या:....'
140 *SL* I 3 '....अर्घा: ...'
141 *SL* I 30 '...चन्द्रमा:....'

व:' (तै. सं. 5. 5. 10) 'अजीता अहृता स्याम' (तै॰ सं 5. 7. 2) 'केशा नक्षत्राणि' (तै. सं. 7. 5. 25) 'एते गृहीता द्रोणकलशः (तै. सं. 3. 2. 1) 'गन्धर्वा स्त्रिया' (तै. सं 6. 1. 6) 'सर्वपृष्ठे ग्रहीतव्या यज्ञस्य' (तै॰ सं॰ 6. 6. 8) 'अर्धा वा यावतीर्वा' (त. सं. 7. 5. 2) 'चन्द्रमा देवताः' (तै. सं. 4. 3. 7) ॥ 33 ॥

चन्द्रा[142]जायथ[143]तन्वाना[144]स्मेरा[145]कलृप्त[146]जना[147]न्तमाः[148]।
जायमाना[149]काम[150]जाया[151]निष्टा[152]ध्वर्तव्य[153]जागताः[154]॥34॥

'यश्चाप श्चन्द्रा वृहतीः' (तै. सं. 4. 2. 7) 'अजायथा वृषभ' (तै॰ सं॰ 1. 6. 12) 'पुनस्तन्वाना यन्ति' (तै सं 6. 3.1) 'तमस्मेरा युवतयः' (तै॰ सं. 2. 5. 12) 'अकलृप्ता वा एते' (तै. सं. 3. 4. 8) 'जना यदग्निम्' (तै॰ सं॰ 4. 2. 2) 'नान्तमा वहन्तीः' (तै. सं. 6. 4 2) 'जायमाना नानारूपाः' (तै. सं. 4. 3 11) 'अकामा वः' (तै. सं. 3. 2. 8) 'बह्वीर्जाया विन्दते' (त. सं 6. 5. 1) 'अनिष्टा देवताः' (तै. सं. 2. 6. 1) 'अध्वर्तव्या वा इमे' (तै॰ सं. 3. 2. 2) 'जागता वै पशवः' (तै. सं 2. 5. 10) ॥ 34 ॥

---

142 *SL* I 30 '....चन्द्राः....'
143 *SL* I 3 '....अजायथाः....'
144 *SL* I 35 '....तन्वानाः....'
145 *SL* I 3 '.. अस्मेराः....'
146 *SL* I 3 '....अक्लृप्ताः....'
147 *SL* I 32 '....जनाः....'
148 *SL* I 3 '....अन्तमाः....'
149 *SL* I 32 '....जायमानाः....'
150 *SL* I 3 '....अकामाः....'
151 *SL* 1 32 '....जायाः....'

जुषाणा[155]पुष्प[156]जीवा[157]स्य[158]वसव्या[159]मुष्य[160]तस्कर:[161]
ज्ञाता[162]नाग[163]तुषा[164]ज्याया[165]सपत्नाप[166]स्यत[167]ण्डुला:[168]
॥ 35 ॥

'आज्यञ्जुषाणा वियन्तु' (तै. सं 1. 8. 3) 'अपुष्पा याश्च' (तै. सं. 4. 2. 6) 'जीवा ज्योतिरशीमहि' (तै. सं. 7. 5. 7) 'मृगो अस्या दन्त:' (तै. सं. 4. 6. 6) 'देवा वसव्या देवा:' (तै. सं. 2. 4. 10)। मन्त्रेण व्यक्तेऽपि ग्रहणमनिङ्ग्यार्थम्। एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम्। 'यदमुष्या यज्ञियम्' (तै. सं. 5 .2. 3)। अस्या अमुष्या इत्यादीनां प्रसिद्धपदानामिह ग्रहणं कृत्स्नविधिज्ञापनार्थम्। तस्मात् 'पदात्संशयितात्'

---

152 *SL* I 3 '....अनिष्टा:....'
153 *SL* I 3 '....अध्वर्तव्या:....'
154 *SL* I 32 '....जागता:....'
155 *SL* I 32 '....जुषाणा:....'
156 *SL* I 3 '....अपुष्पा:....'
157 *SL* 1 32 '....जीवा:....'
158 *SL* I 3 '....अस्या: ...'
159 SL I 65 '....वसव्या:....'
160 *SL* I 3 '....अमुष्या:....'
161 *SL* I 35 '... तस्करा:....'
162 *SL* I 32 '....ज्ञाता:....'
163 *SL* I 3 '... अनागा:....'
164 *SL* I 35 '....तुषा:....'
165 *SL* I 32 '....ज्याया:....'
166 *SL* I 3 '....असपत्ना:....'
167 *SL* I 3 '....अपस्या:....'
168 *SL* I 35 '....तण्डुला:....'

(प· प्र. 7) इति व्यभिचारिलक्षणगम्यं प [द] मस्तीति नाशङ्कितव्यम् । 'स्तेनासस्तस्करा वने' (तै. सं.4. 1. 10) 'ज्ञाता स्तोमा भवन्ति' (तै. सं. 7. 2. 4) 'अनागा व्येनांसि' (तै. सं. 4. 7. 15) 'यत्तुषा निरृत्यै (तै सं 5. 2. 4) 'ज्याया हेतिम्' (तै सं· 4. 6. 6) 'असपत्ना नामेष्टका:' (तै. सं. 5. . 5) 'वज्रो वा अपस्या वज्रेणैव' (तै. सं. 5. 2. 10) 'अनडुहस्तण्डुला मिथुनात्' (तै. सं. 2. 2.) ॥ 3 ॥

वदन्तीं यतनाः संभ्योऽन्या[169] आग्नेया[170]द्यद्दे[171]विकाः[172] ।
अमेध्या वाभ्य[173]रिष्टा स्ये[174]ऽजा वृष्णा[175]विष्टके[176]श्वराः[177]
॥ 36 ॥

अन्या इति पदं वदन्तीं यतनाः सम् इन्येतत्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'प्रवदन्तीमन्या वाच' (तै. सं. 2 2 9) 'अनायतना अन्या या:' (तै. सं 3. . 9) समन्या यन्त्युपयन्ति' (तै. सं. 2. 5 12) । एतेभ्य इति किम्? 'अन्या वो अन्यामवतु' (तै सं 4 2 6) । 'तेनाग्नेया यत्त्रिष्टुभः' (तै· सं. 5 5. 1) 'या आद्या य एवं वेद' (तै. सं 6. 4. 10) 'देविका निर्वपेत्' (तै· सं 3 4 9) । अमेध्या इति पदं वै इत्येतस्मिन् परतो विसर्जनीयान्तं भवति । 'अमेध्या वै

---

169 *SL* I 4 'वदन्तीं संयतनाअन्याः ।'
170 *SL* I 6 '....आग्नेयाः ...'
171 *SL* I 6 ' ..आद्याः....'
172 *SL* I 39 '....देविकाः....'
173 c. f. *SL* I 3 'एत्यमेध्याः....'
174 *SL* I 5 'अरिष्टा स्यापरः ।'
175 c. f. *SL* I 3 '....वस्तेनाजाः....'
176 *SL* I 12 '....इष्टकाः....'
177 *SL* I 13 '....ईश्वराः....'

माषाः' (तै. सं 5. 1. 8) । वायि इति किम्? 'अलोमकामेध्या यद्वेदिः (तै. सं. 2. 6. 5) 'त्वगमेध्या यत्' (तै. सं. 6. 1. 1) । अरिष्टा इत्येतत्पदं स्य इत्येतस्मिन् परतो विसर्जनीयान्तं भवति । 'अरिष्टा स्याम' (तै. सं. 5. 7.4) । स्य इति किम्? 'अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि' (तै. सं 5. 5. 8) । आजा इति पदं वृष्णि इत्येतस्मिन् परतो विसर्जनीयान्तं भवति । 'बस्तेनाजा वृष्णिया' (तै. सं 7 5. 14)। वृष्णाविति किम्? 'यदजा वशा वायव्याम्' (तै. सं 3 4. 3) 'असपत्ना नामेष्टका यस्य' (तै. सं. 5. 3. 5) 'त एनमीश्वरा हिंसितोः' (तै. सं. 3. 2. 4) ॥ 36 ॥

तृप्ता[178]सीना[179]नशा[180]नोक्थ्या[181]रण्य[182]त्वाष्ट्र[183]पुरूरवाः[184] ।
आदित्या न वपेत[185] स्थादिषा[186] आशा न नस्यु[187]षाः[188]
॥ 37 ॥

'तृप्ता यात पथिभिः' (तै. सं. 1. 7. 8) 'पञ्चभिरासीना मनुष्यलोकम्' (तै. सं. 7. 5. 8) 'सुवरानशाना स्विष्टिम्' (तै. सं 3. 1

---

178 *SL* I 35 '....तृप्ताः....'
179 *SL* I 6 '....आसीनाः....'
180 *SL* I 6 '....आनशानाः....'
181 *SL* I 14 '....उक्थ्याः....'
182 *SL* I 6 '....आरण्याः....'
183 *SL* I 35 '....त्वाष्ट्राः....'
184 *SL* I 48 '....पुरूरवाः....'
185 *SL* I 7, 8 'आदित्याः । न वपेत्पूर्वः ।'
186 *SL* I 12 'स्थेषाः....'
187 *SL* I 9, 10 'आशाः । न नःपरः ।'
188 *SL* I 14 '....उषाः ।'

9। 'प्रधीतावुक्थ्या मध्ये (तै. सं. 7. 4. 11) 'उतेवारण्या यच्छ०करय:' (तै. सं. 5. 4. 12) त्वाष्ट्रा हि देवतया' (तै. सं. ०. 3. 11) 'पुरूरवा घृतेन' (तै. सं 1. 3. 7)। आदित्या इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति वपेदित्यस्मात्परं वर्जयित्वा। 'आदित्या वा एतं भूत्यै' (तै. सं. 2 3 1) निर्वपेदादित्या वै' (तै. सं. 1. 3. 1) इषा इति पदं स्थ इत्यस्मात्पर विसर्जनीयान्तं भवति। 'संस्राव भागा स्थेषा बृहन्तः' (तै. सं. 1 1 13)। स्थादिति किम्? समिषा मदेम (तै. सं. 1. 2. 3)। आशा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति नः परं वर्जयित्वा। 'विश्वा आशा दीद्यान'(तै. सं. 4. 6. 5) 'रन्तिराशा नो अस्तु (तै सं. 4. 4. 12) 'उषा वा अश्वस्य' (तै. सं. 7. 5. 25) ॥ 37 ॥

दुर्य[189]रेय[190]क्षमाणा[191]स्तानोवसाभ्यामिमा मयि[192]।
दोहे[193]च्छमान[194]दन्तो[195]षो[196]स्त्रियो[197]खाय[198]र्ध्य[199]मुष्कराः[200]
॥ 38 ॥

---

189 *SL* I 39 '....दुर्याः....'
190 *SL* I 12 '....इराः....'
191 *SL* I 12 '....इयक्षमाणाः....'
192 c. f. *SL* I 12 '...इमाः मे...जोषसेमाः....ता इमाः।'
193 *SL* I 39 '....दोहाः....'
194 *SL* I 12 '....इच्छमानाः....'
195 *SL* I 39 '.. दन्ताः....'
196 *SL* I 15 '....ऊषाः....'
197 *SL* I 14 '...उस्त्रियाः....'
198 *SL* I 14 '....उखायाः....'
199 *SL* I 16 '....ऋध्याः....'
200 *SL* I 57 '....मुष्कराः....'

'हॅंहन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योः' (तै. सं. 1. 1. 4) 'स्योना माऽऽविशतेरा मदः' (तै. सं. 1. 5. 6) 'इयक्षमाणा भृगुभिः' (तै. सं. 4. 6. 5) ता इमा यास्तूपराः' (तै. सं. 7. 5. 2) 'सजोषसेसा वर्धन्तु' (तै. सं. 4 7. 1) 'इमा मे अग्न इष्टकाः' (तै. सं. 4. 4. 11)। एवंपूर्वमेवंपरमिति [किम्] ? 'य इमा विश्वा' (तै. सं. 4. 6. 2)। 'दोहा गां पञ्चनाम्नीम्' (तै. सं. 4. 3 11) 'इच्छमाना व्रजम्' (तै. सं. 4. 2. 2) 'ग्रावाणो दन्ता मुखम्' (तै. सं 6 2. 11) 'यदूग द्यावापृथिवी' (तै. सं. 5. 2. 3) 'उस्त्रिया हव्यसूदः' (तै. सं. 2. 3 4) 'उखाया या पात्राणि' (तै. सं. 4. 6. 9) 'यज्ञमुखादृध्या योऽग्नेः' (तै सं. 5. 1. 1) 'ये मुष्करा यदैन्द्राः (तै. सं. 5. 5. 1) ॥ 38 ॥

ह्यृता[201] ऐलबृद[202]र्तव्य[20] दन्दशू[204]कैन्द्र[205]धिष्णियाः[206]।
ते दिव्या[207] दक्षमात्मन्म्यान्दधाना[208] मातरं प्रियाः [210] ॥ 39 ॥

ऋता इति पदं हि इत्येतस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'शुचा (ह्यृता लोमत' (तै. सं. 5. 1 4)। हीति किम्? 'ऋता यजासि' (तै. सं. 4 3 13) ऐऌबृदा यग्युत्रः' (तै. सं. 4. 5. 11) 'यदृतव्याः'

---

201 *SL* I 16 '....ह्यृताः....'
202 *SL* I 19 '....ऐतबृदाः....'
203 *SL* I 16 '....ऋतव्याः....'
204 *SL* I 39 :....दन्दशूकाः....'
205 *SL* I 19 '....ऐन्द्राः....'
206 *SL* I 43 '....धिष्णियाः....'
207 c. f. *SL* I 39 '....अक्षासस्ते दिव्याः....'
208 *SL* I 39 'दक्षमात्मन्दधानाः
209 c. f. *SL* I 51 'प्रियाः मा स्मः पर'।

(तै. सं. 5. 3. 11) 'अवेष्टा दन्दशूका निरस्तम्' (तै. सं. 1. 8. 14) 'ऐन्द्रा वै पशवः' (तै. सं. 1. 1. 7) 'एते यद्धिष्णिया यदध्वर्युः' (तै. सं 6. 3. 1)। दिव्या इति पदं ते इत्यस्मात् परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'ते दिव्या द्यावापृथिव्या' (तै. सं. 5. 5. 10)। ते इति किम्? 'या दिव्या वृष्टिः' (तै. सं. 1. 4. 22)। दधाना इति पदं दक्षम् आत्मन् इत्येताभ्यां परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'दक्षन्दधाना जनयन्तीः' (तै सं 4. 1. 8) 'आत्मन्दधाना वाणः' (तै. सं 7. 5. 9)। एताभ्यां परमिति किम्? 'रेतो दधाना वीरं विदेय' (तै. सं 1. 2. 5)। प्रिया इति पदं मातरमित्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'मातरं प्रिया मा नः' (तै. सं. 4. 5. 10)। मातरमिति किम्? 'प्रिया वो नाम' (तै. सं. 2. 1. 11) ॥ 39 ॥

ता न सर्वावृणेस्योग्रापरीवस्थहृवीमनः[211]।

ता इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति सर्वादिभ्यः परं वर्जयित्वा। 'ता वै ब्रह्मीत्यब्रुवन्' (तै. सं. 2. 4. 2)। न सर्वादिभ्य इति किम्? 'सर्वा ता विष्य' (तै. सं. 3. 4. 11)। 'आ वृणे ता नो मृडातः' (तै. सं 2. 5. 12) 'सोमस्य ता मदे' (तै. सं 2. 3. 14) 'उग्रा ता नो मुञ्चतम्' (तै. सं. 4. 7. 15) 'परि ता बभूव' (तै. सं. 1. 8. 14) 'स्रुचेव ता हविषः' (त. सं. 4. 6. 9) [नाम स्था ता वः' ((तै. सं. 5. 6. 1)][211] 'जोहवीमि ता वाजम्' (तै. सं 4. 7. 15) ॥

पुराणा[212] नवग्वाः सपूर्वं[213] वसिष्ठा[214]
नवेदा[215]वरत्रा[216]नमस्या[217]वयस्याः[218] ॥ 40 ॥

---

210 c.f *SL* I 37, 38 'ताः। न जोहवीमि परि सोमस्य वृणे सर्वे वा ग्रास्थपूर्वः।'

211 No gap in Ms. Added by the editor.

212 *SL* I 48 '....पुराणाः....'

'येऽत्र स्थ पुराणा ये च' (तै. सं. 4. 2. 4)। नवग्वा इति पदं पूर्वेण दिव्या इति पदेन सह विसर्जनीयान्तं न भवति। पूर्वेण सह वर्तत इति सपूर्वम्। 'तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना' (तै. सं. 3. 3. 1) 'यूयन्तेषां वसिष्ठा भूयास्त' (तै. सं. 3. 2. 5) 'उषसो नवेदा यशस्वती:' (तै. सं. 3. 1. 11) 'संवरत्रा दधातन' (तै. सं. 4. 2 5) 'पितरो नमस्या देवा:' (तै. सं. 2. 5. 9) 'पशवो वै वयस्या नानामनस:' (तै. सं. 5. 3. 1) ॥ 40 ॥

एता[219] धीरा:[220] सीसा:[221] पार्या:[222]
पादा:[223] पद्या:[224] पाङ्क्ता:[225] पन्था:[226] ।

---

213 *SL* I 47 '....नवग्वा:....'
Also vide I 39 '....म्रक्षासस्ते दिव्या:....'
214 *SL* I 65 '....वसिष्ठा:....'
215 *SL* I 47 '.... नवेदा:....'
216 *SL* I 65 '....वरत्रा....'
217 *SL* I 47 '....नमस्या: ...'
218 *SL* I 65 '....वयस्या:....'
219 *SL* I 17 '....एता:....'
220 *SL* I 43 '....धीरा:....'
221 *SL* I 68 '....सीसा: ...'
222 *SL* I 48 '....पार्या:....'
223 *SL* I 48 '...पादा:....'
224 *SL* I 48 '....पद्या:....'
225 *SL* I 48 '....पाङ्क्ता:....'
226 *SL* I 48 '....पन्था:....'

प्रीता[227] भित्था:[228] फाला[229]वाह्या[230]
भामा[231] भद्रा[232] भूया[233] भूम्या:[234] ॥ 41 ॥

'सर्वाणि वा एता रूपाणि' (तै. सं. 5. 1. 8) 'धीरा देवेषु' (तै. सं. 4. 2. 5) 'हरिणीः सीसा युजः' (तै. सं. 5. 2 11) 'यत्पार्या युनजते' (तै. सं 1. 6. 12) 'पादा मनोजवाः' (तै सं. 4. 6. 7) 'दश पधा यावान्' (तै. सं. 6. 1. 1) 'पाड क्ता हि' (तै. सं. 2. 3. 2) 'देवयानः पन्था[235] [यद्दर्शपूर्णमासौ (तै. सं. 2. 5. 6)] 'तेऽस्मै प्रीता यथापूर्वम्' (तै. सं. 2. 6. 12) 'मा सुभित्था मा सुरिवः' (तै. सं. 4. 1. 9) 'शुनन्नः फाला वि तुदन्तु'(तै. सं. 4. 2. 5) 'ते ये वाह्या दृशीकवः' (तै. सं 7. 3. 1) 'भामा न वरन्ते' (तै. सं. 1. 2. 14) 'आपो भद्रा घृतमित्' (तै. सं. 5. 7. 1) 'देवेषु भूया भ्राजस्वन्तम्' (तै. सं 3. 3. 1) 'भूम्या वृत्वाय नः' (तै. सं. 4. 1. 2) ॥ 41 ॥

पूत:[236] पोषा[237] मुख्या[238] मेध्या[239]
मेध्या[240] गृह्या[241] य क्ष्मा[242] युक्ता:[243] ।
मिशता[244] रुद्रा[245] रौद्रा[246]रण्वा[247]
विप्रा[248] विक्था[249] विद्या[250] श्रेष्ठा:[251] ॥ 42 ॥

---

227 *SL* I 48 '...प्रीताः....'
228 *SL* I 55 '....भित्थाः....'
229 *SL* I 53 '....फालाः....'
230 *SL* I 54 '....वाह्याः....'
231 *SL* I 55 '....भामाः....'
232 *SL* I 55 '....भद्राः....'
233 *SL* I 55 '....भूयाः...'
234 *SL* I 55 '....भूम्याः....'

'चरित्वा पूता देवलोकम्' (तै. सं 5. 2. 4) 'रायस्पोषा यजमानस्य' (तै. सं. 3. 1. 4) 'तस्मात्ते मुख्या मुखत:' (तै. सं. 7. 1. 1) 'मेघ्या विद्युत:' (तै. सं. 5. 2. 11) 'या एव मेध्या यज्ञिया:' (तै. सं. 6. 1. 1) 'यावन्तो गृह्यास्म:' (तै. सं. 1. 8. 6) 'नंनमेते यक्ष्मा विदन्ति' (तै सं. 2. 3. 5) 'आदित्या रुद्रा वसव:' (तै. सं. 4. 2. 3) 'रौद्रा वै पशव:' (तै. सं. 5. 1. 2) 'समृतो रण्वा नर:' (तै. सं. 2. 1. 11) 'विप्रा विप्रस्य बृहत:' (तै. सं 2. 1. 13) 'मा संविक्था मा त्वा' (तै. सं. 1. 1. 4) 'विद्या वै धिषणा:' (तै. सं. 3. 2. 2)। 'उपश्रेष्ठा न:' (तै. सं. 4. 7. 15) ॥ 42 ॥

---

235 Added by the editor. Otherwise it may not be an example proper.
236 *SL* I 48 '....पूता:....'
237 *SL* I 48 '....पोषा: ...'
238 *SL* I 57 '....मुख्या:....'
239 *SL* I 57 '....मेघ्या:....'
240 *SL* I 57 '....मेध्या:....'
241 *SL* I 28 '....गृह्या:....'
242 SL I 58 '....यक्ष्मा:....'
243 *SL* I 58 '....युक्ता:....'
244 *SL* I 57 '....मिश्रा:....'
245 c. f *SL* I 62 'रुद्रा: अनिज्ञ्यान्त:।'
246 *SL* I 60 '....रौद्रा:....'
247 *SL* I 60 '....रण्वा:....'
248 *SL* I 65 '....विप्रा:....'
249 *SL* I 65 '....विक्था:....'
250 *SL* I 65 '....विद्या:....'
251 *SL* I 67 '....श्रेष्ठा:....'

शुक्राः[252] शुभ्राः[253] शुद्धाः[254] श्लोकाः[255]
साध्या[256] नक्षु स्तोमाः[257] सोम्याः[258] ।
सृष्टा[259]स्तेना[260] एना नीचं[261]
साम्नः सत्या[262] आहात्सोम्याः[263] ॥ 43 ॥

'शुक्रा वः शुक्रेण' (तै. सं 1. 8. 12) 'न शुभ्रा वत्सासः' (तै. सं. 4. 3. 13) 'शुद्धा यूयम्' (तै सं. 1. 3. 8) 'विश्लोका यन्ति' (तै. सं. 4. 1. 1) । साध्या इति पदम् ऋग्व्यतिरिक्तविषये विसर्जनीयान्तं भवति । 'साध्या वै देवाः' (तै सं. 6. 3. 4) । नक्ष्विति किम् ? 'याहि साध्या हविरदन्तु' (तै. सं. 5. 1 11) 'उद्यन्तः स्तोमा श्रीः' (तै. सं. 7. ।. 8) 'पितरः सोम्या गम्भीरैः' (तै सं 1 8. 8) 'ऋतवः सृष्टा न व्यावर्तन्त' (तै. सं. 7. 1. 10) ये स्तेना ये च' (तै. सं. 4. 1. 10) । एना इति पदमनुदात्तं विसर्जनीयान्तं भवति । 'अस्मा एवैना लोकाय' (तै सं 6. 1 2) । नीचमिति किम् ? 'एना वो अग्निम्' (तै. सं. 4. 4. 4) । सत्या इति पदं साम्न इत्यस्मात्परं

---

252 *SL* I 67 '....शुक्राः....'
253 *SL* I 67 '....शुभ्राः....'
254 *SL* I 67 '....शुद्धाः....'
255 *SL* I 67 '....श्लोकाः....'
256 *SL* I 71 'अनृक्षु साध्याः ।'
257 *SL* I 68 '....स्तोमाः....'
258 *SL* I 68 '....सोम्याः....'
259 *SL* I 68 '....सृष्टाः....'
260 *SL* I 68 '....स्तेनाः...'
261 *SL* I 18 'एना अनन्तोदात्तः ।'
262 c. f. *SL* I 68 '....सत्या वः....'
263 *SL* I 68 '....आहसोम्याः....'

विसर्जनीयान्तं भवति। 'साम्नः सत्या वः' (तै. सं. 3. 2. 7)। साम्न इति किम्? 'आकूतिः सत्या मनसः' (तै. सं. 4. 7. 14)। सौम्या इति पदम् आह इत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'स्वाहेत्याह सौम्या हि' (तै. सं. 6. 4. 2)। आहादिति किम्? 'भवति सौम्या व्यूहति' (तै. सं. 5 2. 6) ॥ 43 ॥

पृतना[264] जोऽयनीयस्य याज्या[265] या वःप्रिवैस्त्रियः।
दशवोदेरुचोदेवेनइमाजातदक्षिपु[266] ॥ 44 ॥

पृतना इति पदं जकारे परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'पृतना जयेम' (तै. सं. 4. 7. 14)। ज इति किम्? प्रचर्पणिभ्यः पृतना हवेषु' (तै. सं 4. 2. 11)। याज्या इति पदम् अ[य] नीयस्य इत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'प्रायणीयस्य याज्या यत्' (तै. सं. 6. 1. 5)। अयनीयस्येति किम्? 'शक्करी याज्या वज्रो वै' (तै. सं. 2. 2. 8)। या इति पदं वः प्रि इत्यादिषु परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'सं या वः प्रियाः' (तै सं. 4. 2. 4) 'या वै देवताः' (तै. सं. 3. 2. 4) 'या स्त्रियः सुमनसः' (तै. सं 2. 3. 9) 'तासां या दश' (तै. सं. 7. 3. 5) 'या वो देवाः सूर्ये' (तै. सं 4. 2. 9) 'अश्वेषु या रुचः' (तै. सं. 4. 2. 9) 'या देवेषु तनुवम्' (तै. सं. 7. 4. 17) 'या

---

264 *SL* I 52 'प्रतना जपरः।'

265 *SL* 1 58 '....अयनीयस्य याज्याः....'

266 c. f. *SL* I 59
'स्त्रियो, वै, वः प्रिया, जाता, वो, देवा, रुचो, दक्षिणा, गर्भं, न इमा, द्वितीया, दश, देवेषु, परो याः।'
Also vide the following passage in the com. on *SL* I 59 'या नासितवर्णा इति सूत्रे हिरण्यवर्णा इत्यृचः पठनेनैव तन्निष्ठस्य 'या' इत्यस्य विसर्गप्राप्तौ सत्याम् अत्र गर्भग्रहणं व्यर्थमिति केचिन्मन्यन्ते।'

न इमाः प्रियाः' (तै. सं. 6. 2. 2) 'या जाता ओषधयः' (तै. सं. 4. 4. 6) 'या दक्षिणा ताभिः' (तै. सं. 5. 2. 10)। एतेषु परतः इति किम्? 'या राजानं सरथम्' (तै. सं. 4. 7. 15)। व: प्रि वै स्त्रियः दश वो दे रुचः देवे न इमा जात दक्षि इति किम? 'या वः शर्म शशमानाय' (तै. सं. 1. 5. 11) 'या देवानाम्' (तै. सं. 3. 1. 11) 'अमीवा या नः' (तै. सं. 1. 8. 11) ॥ 44 ॥

वैष्णवा[267] यज्ञिया[268] विश्वा याज्यायां यो भुवो हिषु[269]।
कृतः स्योनाः[270] पुरोडाशाः[271] प्रावृता[272] ब्राह्मणा[273] मुदाः[274] ॥ 45 ॥

'वैष्णवा हि देवतया' (तै. सं. 6. 2. 11) 'यज्ञिया देवताः' (तै. सं. 2. 5. 9)। विश्वा इति पदं याज्याविषये यः हि भुवः इत्येतेषु परतो विसर्जनीयान्तं भवति। याज्यायामिति जात्यपेक्षमेकवचनम्। यज्ञं व्याख्यास्याम इतिवत्। याज्यालक्षणं प्रातिशाख्ये प्रोक्तम्।[275] विश्वा यश्चर्षणीः' (तै. सं 1. 3. 14) 'विश्वा हि भूयाः' (तै. सं. 2. 4. 14) 'विश्वा भुवो अभवत्' (तै. सं 2. 2. 12)। एतेष्विति किम्? 'विश्वा भुवनान्यन्या' (तै. सं. 4.2. 1)। याज्यायामिति किम्। 'विश्वा ह्यग्ने दुरिता' (तै. सं. 4. 1. 7)। स्योना इति पदं कृत इत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'मधुकृतः स्योना माऽऽविशत'

---

267 *SL* I 65 '....वैष्णवाः....'
268 *SL* I 58 '....यज्ञियाः....'
269 *SL* I 66 'यो हि भुवः परो याज्यासु विश्वाः।'
270 *SL* I 68 '....कृतः स्योनाः....'
271 *SL* I 48 '....पुरोडाशाः....'
272 *SL* I 48 '....प्रावृताः....'
273 *SL* I 54 '... ब्राह्मणाः....'
274 *SL* I 57 '....मुदाः....'

(तै. सं 1. 5. 6) । कृत इति किम् ? 'अजातशत्रुः स्योना नः' (तै. सं. 4 4. 2) पुरोडाशा निरुप्यन्ते' (तै. सं. 6. 5. 11) 'गर्भाः प्रावृता जायन्ते' (तै. सं 6. 1. 3) 'ब्राह्मणा वै छन्दांसि' (तै. सं. 2. 6. 9) 'मुदा भुवनस्य' (तै. सं. 3.4. 7) ।। 45 ।

रक्षमाणा[276]स्तमा मन्द्रा[277] रजता[278] रशना विरे[279] ।
मरुत्वतीया[280] भूयिष्ठाः[281] पुरुषा[282] बुध्निया उपे ।। 46 ।।

'रक्षमाण वावदतः' (तै सं 3. 4. 11) । मन्द्रा इति पदं तमा इत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति । 'मधुमत्तमा मन्द्रा धनस्य' (तै. सं. 1. 1. 3) । तमा इति किम् ? 'मन्द्रा स्ववर्चियदितिः' (तै. सं. 3. 2. 5) 'रजता हरिणीः' (तै सं 6. 2. 11) । रशना इति पदं विर इत्यस्मिन् परतो विसर्जनीयान्तं भवति । 'वि ते मुञ्चामि रशना वि रश्मीन्' (तै. सं. 1. 6. 4) । विर इति किम् ? 'शीर्षण्या रशना

---

275 *Tribhāṣyaratna* on *Taittirīyaprātiśākhya* p, 13 'उभा वामिन्द्राग्नी (1. 1. 14) प्रभृति 'अग्निवृत्राणि' (4. 3. 13) पर्यन्ताः प्रश्नोत्तमानुवाकाः याज्यासंज्ञा भवन्ति 'युक्ष्वा हि' (2. 6. 11) इत्यनुवाकश्च ।'' Whitney, in his com., explains this passage as follows: 'By the latter (*yājyā*) are intended the concluding anuvākas, or sections, of every praśna, or chapter, from the beginning of the Samhitā to the third praśna of the fourth kāṇḍa, inclusive, and, besides, the eleventh anuvāka of praśna six, kāṇḍa two; ie, I. 1. 14; 2. 14; 3. 14; 4. 46; 5. 11; 6. 12; 7. 13; 8. 22; II. 1. 11; 2. 12; 3. 14; 4. 14; 5. 12; 6. 11, 12; III. 1. 11; 2. 11; 3. 11; 4. 11; 5. 11; IV. 1. 11; 2. 11; 3. 13- in all, twentythree anuvakas" (p. 93)

276 *SL* I 60 '....रक्षमाणाः....'

रज्जुरस्य' (त. सं. 4. 6. 8)। रेफेण किम् ? 'ओषधीनां रशना विश्वेषाम्' (तै. सं. 6 3 4) 'यन्मरुत्वतीया धनुः' (तै. सं. 6. 5. 5) 'भूयिष्ठा हि देवताः' (तै सं 7. 1. 1) 'राजन्यात् पुरुषा ब्राह्मणाः' (तै. सं. 2. 5. 10)। बुध्नियाा इति पदं उप इत्यस्मिन् परतो विसर्जनीयान्तं भवति। 'स बुध्निया उपमा अस्य' (तै सं. 4. 2. 8)। उप इति किम्? 'प्रबुध्निया ईरते' (तै. सं 4. 3. 13)। एतद्ग्रहणस्य प्रयोजनं पूर्वमेवोक्तम्[283] ॥ 46 ॥

वैश्वानरा[284] वै धिषणा[285] भ्रातृव्या[286] भरता[287] ग्रहाः[288]।
सिकता[289] दक्षिणानीयगमब्राह्मणयुग्विभे[290] ॥ 47 ॥

'देवा वैश्वानरा धूपयन्तु' (तै. सं. 4. 1. 6)। धिषणा इति पदं वै इत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'विद्या वै धिषणा विद्याभिः' (तै सं. 5. 1. 7)। 'वै धिषणा' इति किम्? 'प्रेयमगाद्धिषणा बर्हिः' (तै. सं. 1. 1. 2) 'अग्नेर्भ्रातृव्या यदपः' (तै. सं. 5. ०. 2)। 'एष वो भरता राजा' (तै. सं. 1. 8 10) 'ऐन्द्रवायवाग्रा ग्रहा गृह्य

---

277 *SL* I 57 '... तमा मन्द्राः....'
278 *SL* I 60 '...रजताः....'
279 c. f *SL* I 60 '....मुञ्चामि रशनाः....'
280 *SL* I 57 '....मरुत्वतीयाः...'
281 *SL* I 55 '....भूयिष्ठाः....'
282 *SL* I 48 '....पुरुषाः....'
283 Vide the Vṛtti portion of *PP.* 23.
284 *SL* I 65 '....वैश्वानराः....'
285 *SL* I 43 '....वै धिषणाः....'
286 *SL* I 55 '....भ्रातृव्याः....'
287 *SL* I 55 '....भरताः....'
288 *SL* I 28 '....ग्रहाः....'

न्ते' (तै· सं· 6. 4. 7) । ननु उभयरूपमेतत्पदमेकयत्नेनप्रथ मप्रकरणे गृहीतव्ये खण्डपदग्रहणे इह च किमर्थं गृहीतम् ? उच्यते—तत्र 'अंशिकस्य द्वितीयस्य' (प· प्र· 23) इत्यादि अनुवाकग्रहणप्रसङ्गाद् ग्रहसंज्ञकानामनुवाकानां ग्रहणशङ्का मा भूदिति । 'यदेतेन सिकता निवपति' (तै· सं· 5. 2 6) । दक्षिणा इति पदं नीयादिषु परतो विसर्जनीयान्तं भवति । 'सवने दक्षिणा नीयन्ते' (तै· सं. 6. 1. 6) 'अयथादेवतं दक्षिणा गमयेत्' (तै सं. 6 1. 4) 'यथादेवतमेव दक्षिणा गमयति' (तै सं. 6. 1. 4) 'यद्दक्षिणा ब्राह्मणम्' (तै. सं 6. 6 1) 'येनाग्ने दक्षिणा युक्ताः' (तै. सं. 5. 7 4) 'देवानां दक्षिणा विभजति' (तै· सं 6. 6. 1) । एतेषु परत इति किम् ? 'न दक्षिणा विचिकिते (तै· सं 2. 1. 21) ॥ 47 ॥

सर्वा न वायि[291] शर्मण्या[292]श्च माया[293] रात्रिया:[294] शफा:[295] ।
पृथिव्या नैवतो[296] धारा नैषातो[297]ऽनवत स्थिरा:[298] ॥ 48 ॥

सर्वा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति वै इत्येतत्परं वर्जयित्वा । 'अग्निः सर्वा देवताः' (तै सं 2 2 9) । न वायीति किम् ? 'सर्वा

289 *SL* I 68 '··· सिकताः....'

290 c. f. *SL* I 41 'युक्ता गमयेद् गमयति नीयन्ते विभजति ब्राह्मणं परो दक्षिणाः ।'

291 *SL* I 72, 73 'सर्वा: न वैपरः ।'

292 *SL* I 67 '....शर्मण्या: ..'

293 *SL* I 57 '....च मायाः....'

294 *SL* I 60 '....रात्रियाः....'

295 *SL* I 67 '....शफाः....'

296 *SL* I 48, 49 '....पृथिव्याः । नैवपूर्वः ।'

297 *SL* I 45, 46 'धाराः । नैषापूर्वः ।'

298 *SL* I 70 'स्थिराः अनवपूर्वः ।'

वा इयम्' (तै सं 5 6 4)। 'देवाः शर्मण्या देवाः' (तै· सं· 2. 4· 10)। माया इति पदं चेत्यस्मात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'याश्च मया मायिनाम्' (तै सं· 3. 1. 11)। चेति किम्? 'आसुरी माया स्वधया' (तै· सं 4 1. 9)। 'एष रात्रिया यत्' (तै· सं· 6 1. 3) 'शफा यजूंषि' (तै· सं 4 1 10)। पृथिव्या इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति एव इत्यस्मात्परं वर्जयित्वा। 'अग्निः पृथिव्या यमः' तै सं 3. 2. 4)। नैवत इति किम्? 'वाचैव पृथिव्या यज्ञम्' (तै सं 6 1. 2)। धारा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति एषा इत्यस्मात्परं वर्जयित्वा। 'वसोर्धारा व्यानशुः' (तै. सं 5. 7. 7)। नैपात इति किम्? तस्यैषा धारा विष्णुः' (तै. सं. 5. 7. 3) स्थिरा इति पदम् अवव्यतिरिक्तात्परं विसर्जनीयान्तं भवति। 'जयंता नर स्थिरा वः सन्तु' (तै. सं. 4. 6. 4)। अनवत इति किम्? 'अवस्थिरा मघवद्भ्यः' (तै. सं. 4. 5. 10)॥ 48॥

मान्दाः[299] पव[300]यज[301]स्यन्दमानाः[302] सस्पिञ्जराः[303] शराः[304]।
होत्रा न देयि[305] होतव्य[306]सर्प[307]स्थावर[308]हारुकाः[309]
॥ 49 ॥

---

299 *SL* I 57 '....मान्दाः....'
300 *SL* I 48 '....पवमानाः....'
301 *SL* I 58 '....यजमाना ....'
302 *SL* I 68 '....स्यन्दमानाः....'
303 *SL* I 68 '....सस्पिञ्जराः ...'
304 *SL* I 67 '....शराः....'
305 *SL* I 74, 75 'होत्राः। न देपरः।'
306 *SL* I 74 '....होतव्याः....'
307 *SL* I 68'....सर्पाः....'

'मान्दा वाशाः' (तै. सं. 2. 4. 7)। पवयजस्यन्दमानाः पवमानाः यजमानाः स्यन्दमानाः इत्यर्थः। 'चतुर्विंशः पवमाना ब्रह्मवर्चसम्' (तै. सं. 7. 1. 8) 'यजमाना राज्यं परियन्ति' (तै. सं. 7. 5. 8) 'स्यन्दमाना यथावशम्' (तै सं. 5. 6. 1) 'सस्पिञ्जरा नीलग्रीवाः (तै. सं. 4. 5. 11) 'ऊर्ध्वे शरा यत्' (तै. सं. 6 1. 3)। होत्रा इति पदं विसर्जनीयान्तं भवति दे इत्येतत्परं वर्जयित्वा। 'होत्रा वै वरूत्रयः' (तै. सं. 5. 1. 7)। न देयीति किम्? 'अनड्वान् होत्रा देयः' (तै. सं 2. 2. 10)। एकारेण किम्? 'वि होत्रा दधे' (तै. सं. 1. 2. 13)। 'होतव्या राष्ट्रं वै' (तै. सं. 3. 4. 8) 'नक्षत्रं सर्पा देवता' (तै. सं. 4. 4. 10) 'वै स्थावरा यत्' (तै. सं. 6. 4. 2) 'अग्निं हारुका स्वामेव' (तै. सं. 5. 6. 4)॥ 'अयक्ष्मा मा वस्तेनः'[310] (तै. सं. 1. 1. 1) 'अक्त' रिहाणा वि यन्तु'[311] (तै. सं. 1. 1. 13) इत्येते ब्राह्मणेन व्यक्ते। 'सर्वे व्राता वरुणस्य'[312] (तै. सं. 1. 8. 10) इत्यस्य 'व्राताः पञ्चविंशतिश्च' (तै. सं. 1. 8. 10) इति संहितयैव व्यक्तिः॥ 49॥

अथो अतिष्ठिपाः[313] सोमा[314] अयैदेकारकावचि।

अथो इति पदं प्लुतपूर्वाधिकारार्थम्। 'अतिष्ठिपा 3 यज्ञपता 3 विति' (तै. सं. 6. 6. 2) 'विचित्यः सोमा 3 न विचित्या 3 इति' (तै.

---

308 *SL* I 68 '....स्थावराः....'

309 *SL* I 74 '....हारुकाः....'

310 *SL* I 3 '....अयक्ष्माः....'

311 *SL* I 60 '....रिहाणाः....'

312 *SL* I 65 '....व्राताः....'

313 *SL* I 3 '....अतिष्ठिपाः....'

314 *SL* I 68 '....प्लुतसोमाः....'

सं. 6. 1. 9) । अथेत्ययमधिकारः । पदान्तादचि परतः संहितायां विकारिणौ ऐकार एकारश्च स्पष्टमुच्येते इति । तपरकरणं सन्धिसौकर्यार्थम् । द्वयोरप्यैकारशङ्का मा भूदिति । वर्णयोरुत्क्रमेण ग्रहणं यथासंख्यानिवृत्यर्थम । प्रातिशाख्ये 'एकारोऽयम्' (तै. प्रा 9. 11) ऐकार आयम्' (तै. प्रा. 9. 14) 'लुप्येते त्तवर्णौ (? णपूर्वौ) यवकारौ' (तै. प्रा. 10. 19) इति येषां पदानां संहितालक्षणमुक्तं तान्यत्र गृह्यन्ते ॥

त्यष्टयढ्यान्तिममाद्युच्चन्द्व्यच्कं वा सोपसर्गकम् ।
अनुच्चं तु स्वगारूपगतियुङ् नञपीष्यते ॥ 50 ॥

त्यष्ट्यादिभिस्त्रिभिः अन्तिममित्येतत् प्रत्येकमभिसम्बध्यते । त्यष्ट्च ढ्यान्तिममित्येतत् 'मुखादृध्या' (प. प्र 51) इत्येवमन्तमनुवर्तते । त्यादीनामन्तिमत्वं व्यञ्जनापेक्षं स्वरास्तपराधिकारत्वात् । एवमुत्तरत्रापि । त्याद्यन्तमाद्युदात्तं द्विस्वरम् ऐकारान्तं भवति । 'चतुरवत्तस्याप्त्या एकधा' [1] (तै. सं. 2. 3. 2) लोकानां क्लृप्त्या अथो' [2] (तै. सं. 5. 6. 8) 'गुप्त्या अथो खल्वाहुः' [3] (तै. सं ५. 6. 6) इत्यादि । एवमन्तमिति किम् ? 'तस्या उद्वन्धुकः' (तै. सं. 2. 5. 1) । आद्युच्चमिति किम् ? 'यत्सदृश्यै सत्या ऋक्षम्' (तै. सं. 6. 2. 6) । 'पङ क्त्या अभिभूत्यै' (तै. सं. 7. 5. ०) । द्व्यच्कमिति किम् ? 'ऊधोऽदित्या उपस्थे' (तै. सं. 1. 6. 5) 'जगत्या अनुष्टुभः' (तै. सं. 4. 3. 2) । वा सोपसर्गकमिति द्व्यच्कमित्यनेन विकल्प्यते । आद्युच्चमित्यविरोधादनुवर्तते । उपसर्गसहितं त्याद्यन्तमैकारान्तं भवति । 'प्रत्यवरूढ्या अथो' [4]

---

1 *SL* II 11 '....आप्त्यै....'
2 *SL* II 17 '....क्लृप्त्यै....'
3 *SL* II 19 '....गुप्त्यै....'
4 *SL* II 8 '....अवरूढयै....'

(तै· सं 7. 3. 5)'अन्तर्दधाति व्यावृत्त्या अनक्ति[5] (तै. सं· 1. 6. 5) इत्यादि। सोपसर्गकमिति किम्? 'आयुष्मत्या ऋचो मा गात' (तै· सं· 3. 2. 7)। स्वगा रूप इत्येताभ्यां गतिभिश्च युक्तं समस्तं त्याद्यन्तमनुदात्तं पदमैकारान्तं भवति। तुशब्दः आद्युदात्तव्यावर्तकः। गतिशब्देनोपसर्गा अन्तर् शब्दश्चोच्यन्ते। 'प्रादयः' (अष्टा. 1. 4· 58) 'उपसर्गाः क्रियायोगे' (अष्टा· 1. 4. 59) 'गतिश्च' (अष्टा. 1. 4. 60) इति दर्शनात्। प्रसिद्धोपसर्गपरित्यागेन गतिग्रहणम् अन्तर्–शब्दस्यापि स्वीकारार्थम्। 'अन्तरपरिग्रहे' (अष्टा· 1. 4. 65) इति तस्य गतिसंज्ञा। 'स्वगाकृत्या अथो'[6] (तै. सं· 3. 4. 1) 'रूपसमृध्या उभयतः क्ष्णूः'[7] (तै सं. 5. 1. 1) 'रक्षसामन्तर्हित्या एवोऽसि'[8] (तै. सं· 6 6. 3) 'समष्ट्या अथो देवताः'[9] (तै· सं. 1. 1. 5) 'समृध्या इन्द्राय मन्युमते'[10] (तै. सं.2. 1. 3) 'अभिक्रान्त्या एका च मे'[11] (तै. सं. 5. 4· 8) 'अनुख्यात्या एवा वै'[12] (तै सं. 5. 3. 7) 'अन्नाद्यस्यावरुध्या अथो'[13] (तै· सं. 1. 5. 4)। कथमत्र ध्यान्त–मुदाह्रियते? पूर्वं त्यष्ट्यढ्यान्तमनुवर्तत इत्युक्तम्। उच्यते- उत्तरत्र 'मुखादृध्या' (प· प्र. 51) इति निषेधदर्शनात् रूपपदस्योदाहरणासंभवाच्च ढ्यान्तमित्येतत् ध्यान्तस्याप्युपलक्षणमिति गम्यते। एवमन्तमिति किम्?

---

5 *SL* II 10 '....आवृत्यै....'
6 *SL* II 17 '....कृत्यै....'
7 *SL* II 52 '....समृध्यै....'
8 *SL* II 54 '....हित्यै....'
9 *SL* II 8 '....अष्ट्यै....'
10 *SL* II 14 '....ऋध्यै....'
11 *SL* II 17 '... क्रान्त्यै....'
12 *SL* II 18 '....अनुख्यात्यै ...'
13 *SL* II 41 '... रुध्यै....'

'ते एनमवरुद्धा उपतिष्ठन्ते' (तै. सं. 2. 3. 9)। अनुच्चमिति किम् ? 'सुषुवाणेनाभिजित्या इत्याहुः' (तै. सं. 7 5 15) 'अवरुध्या आरण्याश्चेति'[14] (तै. सं. 1. 6. 7) 'अग्निः संभृत्य इत्याहुः' (तै. सं. 5. 1. 2)। स्वगादियुगिति किम् ? 'गार्हपत्य एकविंशस्यैव' (तै. सं. 5. 2. 3)। अस्मिन् विषये नञपीष्यते। 'नञ्' (अष्टा. 2. 2. 6) इति समाससूत्रनिर्देशात् नञ्समास उच्यते। 'अनार्त्या आश्राव्याह'[15] (तै. सं. 2. 6. 9) 'समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नये[16] (तै. सं. 6. 4. 3) 'अरिष्ट्या उत्तरं रहोभिः'[17] (तै. सं. 7 5. 1)। त्रिस्वरत्वादेतेषां पुनर्ग्रहणम् ।। 50 ।।

नेष्ट्याश्चित्या मुखादृध्या[18] महान्तं लभ[19] जायते[20] ।
द्युदात्तं यतयन्तान्तमाद्युच्चं सोपसर्गकम् ।। 51 ।।
पक्षे[21] लाकेति नायंगोगोर्वैभ्यः[22] सवने[23] क्षते[24] ।। 52 ।।

नेति उक्तस्य विधेः प्रतिषेध आरभ्यते। इष्ट्या चित्या इत्येते पदे मुखादृध्या इत्येतत्पदं च एकारान्तमैकारान्तं वा न भवति। दुरि

---

14 *SL* II 41 '....अनारण्याः परं रुध्यै....'
15 *SL* II 8 '....अनार्त्यै....'
16 *SL* II 8 '....अक्षित्यै....'
17 *SL* II 9 '....अरिष्ट्यै....'
18 *SL* II 14 '....ऋध्यै तु न मुखात्परम्।'
19 SL II 41 ' ...लभते....-
20 *SL* II 28 ' .. जायते ...'
21 *SL* II 28 '....पक्षे....'
22 *SL* II 42 '....लाके च नायं गो गोर्वैपूर्वः....'
23 *SL* II 50 '....सवने....'
24 *SL* II 13 '....ईक्षते....'

ष्ट्या एवैनं पाति' (तै. सं. 2. 3. 13) 'यच्चित्य आत्मा वैश्वानरः' (तै. सं. 5. 6. 6) 'यज्ञमुखाद्‌ध्या अग्नेः' (तै. सं. 5. 1. 1)। मुखादिति किम् ? 'समृध्या इन्द्राय मन्युमते' (तै. सं. 2. 1. 3) 'प्रबपन्त ऋया अथो' (तै. सं. 7. 4. 9) 'कस्याश्चिदभिशस्त्या इति' (तै. सं. 3. 3 6)। पुरा प्रातरनुवाकाद इत्यत्र 'कस्याश्चिदभिशस्त्या वीतिहोत्रम्' (तै. सं. 1. 1. 11) इत्यनेन त्रिपदप्रभृतिन्याये [न] ऐकारान्तं न भवति। नेति निवृत्तम्। मह इत्येतदन्तं पदम् एकारान्तमैकारान्तं वा भवति। 'समारभामहा इति' [25] (तै. सं 2. 4. 2)। 'आसामहा एवेमौ'[26] (तै. सं 7 5. 2) 'सिञ्चामहा अवटम्'[27] (तै. सं. 4. 2. 5) इत्यादि। 'ततस्ततामहा इह माऽवत' (तै. सं. 3. 4. 5) इत्यत्र ततामहा इति पदम् उत्तरत्र 'पितामहततामहा' (प. प्र 114) इति ग्रहणसामर्थ्याद् ऐकारान्तं न भवति। लभजायते लभते जायते इत्यर्थः। 'अलभत आत्मनिष्क्रयणः' (तै. सं. 6. 1. 11) 'काल आगतेऽपि जायत एवम्' (तै. सं. 5. 5. 1) 'जायत एव तदथो' (तै. सं. ६. 1. 3)। द्व्युदात्तमित्यस्य त्रिविधो विग्रहः। यस्मिन्निङ्ग्यपदे द्वयोरंशयोरुदात्तोऽस्ति, यस्मिन् पदे द्वावुदात्तौ स्तः, यस्मिन् द्वितीयस्वर उदात्तः तदेतत्त्रितयं द्व्युदात्तमित्युच्यते। 'अन्वेतवा उ'[28] (तै. सं. 1. 4. 45) 'रक्षसे हन्तवा उ'[29] (तै. सं 1. 2. 14)। यतयन्तान्तं यतान्तं यन्तान्तं चेत्यर्थः। द्व्युदात्तमित्यनुवर्तते। द्वितीयोदात्तं यतान्तं यन्तान्तं वा पदमेकारान्तं भवति। विक्रेष्यत इति येन'[30] (तै. सं ६. 1. 10) 'पुत्रो जातो

---

25 *SL* II 10 '....आरभामहै....'
26 *SL* II 11 '....आसामहै....'
27 *SL* II 51 '....सिञ्चामहै....'
28 *SL* II 15 '....एतवै....'
29 *SL* II 54 '....हन्तवै....'
30 *SL* II 16 '.. क्रेष्यते....'

म्रियत एवम्'[31] (तै. सं. 5. 7. 5) 'विहव्यं शस्यत इन्द्रियम्' [32] (त. सं. 3. 1. 7) 'दधि हि पूर्वं क्रियत इति'[33] (तै सं 2. 5. 3) इत्यादि। क्रियन्त एष हत्वै'[34] (तै. सं. 3. 3. 9) 'यदेते गृह्यन्त एषाम्'[35] (तै सं 3. 3 6) 'परिधीयन्त आमनाम्'[36] (तै. सं. 2. 3. 9)। द्वितीयोदात्तमिति किम्? 'मध्यत एव तदूर्जं धत्ते' (तै. सं. 6. 2. 5)। यतयन्तान्तमिति किम्? 'हविष ऋचा यजति (तै. सं. 2. 6. 2) 'यस्यैवं विदुष एते' (तै. सं. 2. 3. 9)। सोपसर्गकम् उपसर्गसहितम् आद्युदात्तं यतान्तमेकारान्तं भवति। 'अभ्यनूच्यत उभा जिग्यथुरिति'[37] (तै. सं. 7. 1. 5) 'निरवदयत इमन्दिशं यन्ति'[38] (तै सं. 5. 2. 4) समानयत उपभृतः'[39] (तै. सं. 2 6. 1) सोपसर्गकमिति किम्? 'सादेवान् गायत उपावर्तत' (तै. सं. 6 1. 6)। 'अध्वर्युमभ्याह्वयते' (तै. सं. 5 2. 9) इत्यत्र त्रिपदप्रभृतिन्यायेन एकारान्तं भवति। 'ते पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति' (तै. सं 7. 4. 8) 'दक्षिणे पक्ष उपदधाति' (तै. सं 5. 3. 1)। लोक इति पदमेकारान्तं भवति अयमित्यादिभ्यः परं वर्जयित्वा। 'निरृतिलोक एव चरित्वा' (तै. सं. 5. 2. 4) 'वरुणस्य लोक ऐन्द्रम्' (तै. सं. 5. 6. 5) इत्यादि। 'अयंगोगोवैभ्य इति किम्? 'राथन्तरो वा अयं लोक इमम्' (तै. सं. 2. 5. 7) 'सुवर्गो लोक इन्द्र क्रतुम्' (तै. सं 7. 5. 7) 'सुवर्गो वै

---

31 *SL* II 33 '....म्रियते...'
32 *SL* II 47 '....शस्यते....'
33 *SL* II 16 '....क्रियते....'
34 *SL* II 16 '....क्रियन्ते....'
35 *SL* II 18 '....गृह्यन्ते....'
36 *SL* II 26 '....धीयन्ते ..'
37 *SL* II 7 '....अनूच्यते....'
38 *SL* II 7 '....अवदयते....'
39 *SL* II 9 '....आनयते....'

लोक ऋतस्य' (तै सं. 3. 3. 5) । गोवेभ्य इति किम् ? 'एतस्मिन् वै लोक इन्द्रः'(तै · सं 6 6. 11) । सवनेक्षते सवने ईक्षते इत्यर्थः । 'प्रातःसवन एव प्रतिगरे (तै सं. 3. 2. 9) 'माध्यन्दिने सवन आत्मन्धत्ते' (तै. सं 3. 2 9) 'यथा वा आयतो प्रतीक्षत एवमध्वर्युः' (तै. सं. 3. 2. 9) ।। 51, 52 ।।

अथो अने[40] ह्नो[41] च्यमाने[42] इद्ध[43] इध्रे[44] ऽग्नितस्त्वधे[45] ।
उक्थे[46] क्रामेत एवर्त्यै[47] यज्याया[48] ऋच एकतः[49] ।। 53 ।।

अथो इत्ययमधिकारः । निमित्तञ्च । अन इत्यादीनि खण्डपदान्युच्यन्त इति । अथो इत्यस्मात्परम् अन इत्येतत्पदमेकारान्तं भवति । 'अथो प्राण एवापानन्दधाति' (तै · सं 5 2. 10) । अथो इति किम्? 'पुनस्ते प्राण आऽयति' (तै · सं 1. 3. 14) । 'साह्न एवास्मै (तै · सं. 6. 6. 11) 'अनूच्यमान आसादयति (तै · सं· 2. 2. 5) 'समिद्ध एवास्मिन्निन्द्रियं दधाति' (तै · सं· 5. 5. 6) । 'देवेद्ध इत्याह (तै · सं 2. 5. 9) 'मन्विद्ध इत्याह' (तै · सं. 2. 5. 9) इत्यत्र 'देवेद्धो मन्विद्धः'(तै · सं· 1. 6. 2) इति वाक्यरूपेण मन्त्रांशेन व्य–

---

40 c.f *SL* II 6 '....अन एव....'
41 c. f. *SL* II 6 '....साह्ने....'
42 *SL* II 13 '....उच्यमाने....'
43 c. f. *SL* II 11 '....समिद्धे....'
44 *SL* II 12 '....इध्रे....'
45 *SL* II 11 '....अग्नीधे....'
46 *SL* II 13 '....उक्थे....'
47 c. f *SL* II 14 '....ऋत्या आत्मानम्....'
48 *SL* II 39 '....यज्यायै....'
49 *SL* II 14 '... एकांपरमृचे भवेत् ।'

क्तमिति न प्रत्युदाह्रियते । 'आग्नीध्र उपवासयति' (तै. सं. 6. 3. 2)। इधे इति पदम् अग्नि इत्यस्मात्परं एकारान्तं भवति। 'अग्नीध आदधाति' (तै सं 2. 6 9)। अग्नित इति किम्? 'समिध आदधाति' (तै सं. 5. 4 7) 'उक्थ उक्थ आभज शस्यमाने' (तै. सं 4. 2. 2)। द्वयोरंशयोः संशयितत्वात् अस्य ग्रहणम्। त्रत्या इति पदं क्रामेद् इत्यस्मात्परमेव ऐकारान्तं भवति। त्यादिप्राप्त्या सर्वत्र प्रसक्त एव नियम्यते। 'यदाक्रामेन्निरृत्या आत्मानम्' (तै. सं. 5. 6. 6)। क्रामेत इति किम्? 'ऐनन्दधामि निरृत्या उपस्थे' (तै सं. 1. 6. 2)। एवकारेण किम्? 'एतद्वै निरृत्या आयतनम्' (तै. सं. 5. 2 4) इत्यत्र 'पदात्संशयितात्' (प प्र 7) इति प्राप्तिर्मा भूदिति। एवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। 'देवयज्याया उपभृदेहि' (तै. सं. 1. . 12)। त्रच इति पदम् एक इत्यस्मिन् परतः एकारान्तं भवति। एकत इति सप्तम्यर्थे तसिल्। 'पुरोनुवाक्याया अर्धर्चे एकाम्' (तै. सं. 1. 6. 10) एकत इति किम्? 'असौ वा अर्धर्चे ऽयम्' (तै. सं. 6. 3 11)॥ 53॥

तिष्ठन्ते[50] करणे[51] कक्षे[52] क्रयणे[53] स्वकृते[54] मुखे[55] ।
कोशे[56] गृहीते[57] गृणते[58] गे[59] घ्न उच्चं[60] परं त्रिदे[61] ॥ 54 ॥

---

50 *SL* II 23 '....तिष्ठन्ते....'
51 *SL* II 15 '....करणे....'
52 *SL* II 15 'कक्षे....'
53 *SL* II 16 '....क्रयणे ..'
54 *SL* II 16 '....स्वकृते....'
55 *SL* II 31 '....मुखे....'
56 *SL* II 16 '....कोशे....'
57 *SL* II 18 '....गृहीते....'
58 *SL* II 18 '....गृणते....'

'यस्य व्रत उपतिष्ठन्त आप:' (तै सं 3. 1. 11) 'भूयांसि हविष्करण उपहूत:' (तै. सं. 2. 6. 7) 'अपिकक्ष आसनि' (तै. सं. 1 7. 8) 'सोमक्रयण एवाहं तृतीयसवनम्' (तै सं. 6. 1. 9) 'स्वकृत इरिणे नावस्येत्' (तै. सं 2. 5. 1)। स्व इति किम्? 'स्वयंकृत इध्म:' (तै. सं. 1. 8. 9) ['रथमुख ओजस्कामस्य' (तै. सं. 3. 4. 8)][62] 'अन्तरकोश उष्णीषेण' (तै. सं 3. 4. 1) 'परिगृहीत एवास्मै' (तै. सं. 5. 2. 6) 'तत्प्रतिगृणत आचक्षीत' (तै. सं. 7. 3. 1) 'सुवर्ग एव लोके' (तै. सं. 2. 6. 1)। घ्न इत्येतत्पदम् उदात्तम् एकारान्तं भवति। 'वृत्रघ्न इन्द्राय त्वा' (तै. सं. 1. 4. 1) 'इन्द्राय मखघ्न इन्द्रियं मे' (तै. सं 3. 2. 4)। उच्चमिति किम्? 'वार्त्रघ्न एवास्य' (तै. सं. 6. 1. 11)। परमिति सान्निध्यात् घ्न इत्यस्मात्परमिति गम्यते। परशब्देनोत्तरत्र समीपस्थमुच्यते नाव्यवधानेन। लक्षणस्य संशयविषयत्वात्। 'वृत्रतुर इन्द्राय त्वा'[63] (तै. सं. 1. 4. 1) 'आदित्यवत इन्द्राय त्वा'[64] (तै. सं 1. 4. 1) 'एकधनविद आ तुभ्यम् (तै. सं. 1. 2. 11) ॥ 54 ॥

चर्षणे[65] देवने[66] ज्ञाने[67] दधाते[68] यूप[69] उत्तरे[70]।
युञ्जते[71] मथिते[72] मासो[73] त्तमे[74] पत्य उपायुषो:[75] ॥ 55 ॥

---

59 *SL* II 19 '....गे....'
60 c. f. *SL* II 19 '....घ्ने तु नैवपरं भवेत्।'
61 *SL* II 42 '....विदे ...'
62 No gap in Ms. Added by the editor.
63 c. f. *SL* II 23 '....तुर इन्द्राय....'
64 c. f. *SL* II 44 '....वते स्यादिन्द्रियादित्यानीकपूर्वं '
65 *SL* II 20 '....चर्षणे....'
66 *SL* II 25 '....देवने....'
67 *SL* II 20 '....ज्ञाने....'

'विश्वचषण एतेभिः' (तै. सं 3. 5. 5) 'अधिदेवन एवास्मै' (तै. सं 3. 4 8) 'अथो संज्ञान [ए] व' (तै. सं. 5. 2. 3) 'अग्नि मादधाता इति' (तै. सं. 1. 5. 1) 'ते विशालयूप आलभ्यन्ते' (तै. सं 5. 6. 22) 'त्रैष्टुभमुत्तर ओजः' (तै. सं. 7. 1. 4)। उदिति किम्? 'योस्मत्पाकतर उन्निवतः' (तै. सं. 3. 2. 4) 'नियुत्वत आ लभेत' (तै. सं. 2. 1. 1) 'स्वयंमथित आज्य आश्वत्थे' (तै. सं. 1. 8. 9) मासोत्तमे मासे उत्तमे इत्यर्थः। पूर्णमास आमावास्यायाम्' (तै. सं. 2. 5. 2) 'उत्तम उपयन्ति' (तै. सं 7. 5. 3)। उदिति किम् ? 'अच्युतक्षित्तम एष ते' (तै. सं. 1. 4. 13)। पत्य इति पदम् उप आयु इत्येतयोः परत एकारान्तं भवति। 'गार्हपत्य उपवपेत्' (तै. सं. 6 1. 8) 'धातुराधिपत्य आयुर्मे दाः' (तै. सं. 3. 3. 5)। उपा-युषोरिति किम् ? 'गार्हपत्य आधीयते' (तै. सं. 6. 1. 8) ॥ 55 ॥

दघ्ने[76] पत्ने[77] मृते[78] भागे[79] मुञ्चते[80] भूमने[81] ऽभितः[82] ।
यजने[83] यतने[84] यत्ते[85] रिक्त एवे[86] तथा स्तुभे[87] ॥ 56 ॥

---

68 *SL* II 26 '....दधाते....'
69 *SL* II 38 '....यूपे....'
70 *SL* II 23 '....उत्तरे...'
71 *SL* II 35 '... युत्वते....'
72 *SL* II 32 '...मथिते....'
73 c. f. *SL* II 32 '. पूर्णमासे ...'
74 *SL* II 23 '....उत्तमे ...'
75 *SL* II 29 '....पत्य उपायुःपरमिष्यते ।'
76 *SL* II 25 ,....दघ्ने....'
77 *SL* II 28 '....पत्ने....'
78 *SL* II 32 '....मृते....'
79 c. f. *SL* II 30 '....द्विभागे....'

नाभिदघ्न एवास्मै' (तै· सं· 6. 3. 4) 'यदतिपन्न आहुः' (तै सं 6. 3. 4) 'अनामृत एवाग्निम्' (तै · सं. 5. 2. 3) 'द्विभाग इन्द्रः' (तै. सं. 7. 1. 6) 'प्रति मुञ्चत उदुत्तमम्' (तै· सं· 5. 2. 1)। 'विभूमन ऋतस्य' (तै. सं. 3. 3. 5) अभित इति सान्निध्यात् भूमन इत्यस्मात्पूर्वत्र परत्र च स्थितं पदं गम्यते। व्योमन ऋतस्य' (तै. सं. 3. 3. 5) 'विधर्मण ऋतस्य' (तै. सं. 3. 3 5)' देवयजन इडायाः पदे' (तै. सं. 1. 2. 5) 'स्व एवास्मा आयतन इन्द्रियम्' (त. सं 5. 4. 11) 'संयत्त इन्द्रियेण' (तै. सं. 2. 2. 8)। रिक्त इति पदम् एव इत्यस्मिन् परतः एकारान्तं भवति। 'अतिरिक्त एवातिरिक्तम्' (तै सं. 3. 4. 1)। एवेति किम्? 'एकया गौरतिरिक्त एकया' (तै. सं 7. 4. 10)। तथा–एव इत्यस्मिन् परत इत्यर्थः। स्तुभ इति पदम् एवपरम् एकारान्तं भवति। 'अनुष्टुभ एवैतेन करोति' (तै· सं· 6. 2. 1)। तथेति किम्? 'अनुष्टुभ उपदधाति' (तै. सं 5. 3 8)। 56॥

वत्सरे त्वेक एवे च नात्रामैपर[88] भागते[89]।
वाते[90] वादे[91] वर्षवर्णे[92] संगिने[93] व्याधिने[94] सने[95] ॥ 57 ॥

---

80 *SL* II 33 '....मुञ्चते....'
81 *SL* II 30 '....भूमने....'
82 c. f. *SL* II 15 '....व्योमने....'
II 26 '....धर्मणे....'
83 *SL* II 34 '....यजने....'
84 *SL* II 39 '... यतने ...'
85 *SL* II 38 '....यत्ते....'
86 *SL* II 40 '. रिक्त एवपरं भवेत्।'
87 *SL* II 50 '....स्तुभ एव च।'
88 c. f *SL* II 45
'....वत्सर आग्नेयमेकामेवपरं भवेत्। नत्वेवास्मैपरं चेत्स्यात्....'

वत्सर इति पदम् एक एव इत्येतयोः परतः एकारान्तं भवति । 'संवत्सर एकाम्' (तै. सं 7. 1. 5) 'ते संवत्सर एव' (तै सं. 7. 2. 1) द्वितीये संवत्सर आग्नेयम्' (तै. सं 5. 6 5) इत्येतत् परिभाषया सिद्धम् । एतयोः परत इति किम् ? संवत्सर आप्यते' (तै. सं. 2. 5. 8) । अत्रेति सान्निध्यात् एवपरं निर्दिश्यते । एतदर्थं पूर्वत्र पृथग्ग्रहणम् । एव इत्यस्मिन् अस्मैपरे सति वत्सर इति पदम् एकारान्तं न भवति । 'संवत्सर एवास्मै' (तै. सं 2. 1. 2) 'संवत्सरे पर्यागत एताभिः (तै. सं. 1. 6. 10) 'निवात एवामभये स्याम' (तै. सं. 5. 7. 2) 'नाति वाद इति' (तै. सं 6. 4 5) 'सुरूप वर्षवर्ण एहि' (तै. सं. 1. 6. 3) 'निषङ्गिण इषुधिमते' '(तै. सं. 4. 5. 3) 'निव्याधिन आव्याधिनीनाम्' (तै. सं. 4. 5. 3) 'ऊर्जसन ऊर्जन्धाः (तै. सं. 1. 3. 14) ॥ 57 ॥

हूते[96] होत्रे[97] समे[98] स्पष्टे[99] स्थे न याज्यासु[100] सातये[101] ।
वाक्य[102] इष्टौ हवनीय[103] आवर्तन्तो[104]पतिष्ठते[105] ॥ 58 ॥

---

89 *SL* II 10 '....आगते ...'
90 c. f *SL* II 44 '....निवाते ..'
91 *SL* II 44 '....वादे....'
92 *SL* II 43 '....वर्षवर्ण .'
93 *SL* II 50 '....संगिने ..'
94 *SL* II 46 '... व्याधिने....'
95 *SL* II 49 '....सने ...'
96 c. f *SL* II 52 '....हूते नेतिपरम् ।'
97 c. f *SL* II 53 '....होत्रे....'
98 *SL* II 48 '...समे ।'
99 *SL* II 49 '....स्पष्टे ..'

'उपहूत उपहवम्' (तै. सं. 1 6. 3) 'अग्निहोत्र उद्गायेत्' (तै. सं. 2. 2. 4) 'विराम आलभेत' (तै. सं 2. 1. 3) 'रथस्पष्ट एव' (तै. सं. 2. 5. 6)। स्थ इति पदं याज्याव्यतिरिक्तविषये एकारान्त भवति। 'उपस्थ उरुधारा' (तै सं. 1. 6. 5)। याज्यास्विति किम् ? 'यस्या उपस्थ उर्वन्तरिक्षम्' (तै. सं 3. 3. 11)। 'पवस्व वाजसातय इति' (तै. सं 5. 4. 12) 'कविवाक्य उपहून्यते' (तै. सं 7. 3. 1)। हवनीय इति पदम् इष्टिविषये एकारान्तं भवति। द्वितीयकाण्डस्य द्वितीयप्रश्नादिप्रश्नत्रयम् उत्तमानुवाकवर्जम् इष्टिरिति काण्डानुक्रमकारेणोक्तम्।[106] 'आहवनीय ऐन्द्रमधिश्रयति' (तै सं 2. 2. 11)। इष्टाविति किम् ? 'आहवनीय आग्नीध्रीय:' (तै. सं. 6. 3. 1) 'सुवर्गो लोक इत्याहवनीय इति ब्रूयात्' (तै. सं. 2. 6. 5)। आवर्तन्तोपतिष्ठते इति—आवर्तन्ते उपतिष्ठते इत्यर्थः। 'देवलोकमुपावर्तन्त एकया' (तै. सं. 5. 2. 4) 'योऽहरहरुपतिष्टत इति' (तै. सं. 1. 5. 9)। उपेति किम् ? 'तानुत्तिष्ठत ओषधयः (तै सं 7. 4. 8)॥

---

100 c. f *SL* 49
'इग्यान्त स्थे न याज्यासु....'

101 *SL* II 50'....सातये....'

102 *SL* II 45 '....वाक्ये ...'

103 c. f *SL* II 53 '.... भवत्याहवनीये च .'

104 *SL* II 10 '....आवर्तन्ते....'

105 *SL* II 24 'तिष्ठते चोपपूर्व स्यात्।'

106 ''इष्टयो दशामादयस्त्रय: प्रश्ना: उत्तमानुवाकवर्जिता:'' (त्रिभाष्यरत्ने, p 129) "The Iṣṭis are defined as being the three prasnas beginning with the tenth, but excepting their final anuvākas (which have before received the desig" nation Yājyā) that is to say, II. 2. 1-11, 3. 1-13, 4. 1-13 (Whitney's com. on *TP*, p.129)

'अग्ने व्रतपत आत्मन:' (तैसं. 6. 3. 2) 'यज्ञपत इत्याह' (तै. सं. 6. 6. 2) ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्त इत्याह'[107] (तै सं. 1. 7 6) 'तनूनप्त्र इत्याह'[108] (तै. सं. 6. 2. 2) 'द्विपदे चतुष्पद इत्याह'[109] (तै. सं. 5. 2. 2) 'मधुवाता ऋतायत इति' (तै. सं. 4. 2. 9) 'सवितु: प्रसव इति'[110] (तै सं 2. 6. 4) इत्यादीनि मन्त्रांशेन व्यक्तानि। 'अंहोमुच एकादशकपाल'[111] (तै. सं 7. 5. 22) 'अग्नयेऽनीकवत आहुतिम्'[112] (तै. सं 5. 4. 5) 'इन्द्रायेन्द्रियावत इन्द्रियम्'[113] (तै. सं. 2 4. 2) इत्यादीनि परिभाषया व्यक्तानि। 'योगे योग एवैनम्'[114] (तै. सं. 5. 1. 2) 'काण्डे काण्ड एवैनम्[115] (तै. सं. 6. 1. 8) 'यूथे यूथ ऋषभ:[116] (तै. सं. 5. 7. 3) इत्येतानि 'द्विरुक्तं तु तदंशवत्' (प. प्र. 7) इति न्यायात् सिद्धानि ॥ 58 ॥

अथानुच्चन्तवर्गच्छवसध्रध्वान्तिमणवत् ।
न थान्तं भामृयच्छादि शये[117] ह्वे शातयं[118] हरं[119] ॥ 59 ॥

---

107 *SL* II 10 '....आवर्ते....'
108 *SL* II 27 '....नप्त्रे....'
109 *SL* II 29 '....पदे त्विवतिपरं....'
110 *SL* II 49 '....इतिपरं सवे....'
111 *SL* II 33 '....मुचे....'
112, 113 *SL* II 44 '....वते स्यादिन्द्रियादित्यानीकपूर्वं ...'
114 *SL* II 34 'योगे तु यज्ञं योगेऽग्निं पूर्वं स्यात्।'
115 *SL* I 16 '....काण्डे....'
116 *SL* II 38 '....यूथे:....'
117 *SL* II 48 '...शये नीचं....'
118 *SL* II 48 '....शातयं....'
119 *SL* II 54 '...हरं....'

अथेत्ययमधिकारः । अनुच्चमित्यादि अखण्डपदान्युच्यन्त इति । यस्य तवर्गो वा छकारो वा वकारपूर्वः सकारो वा धकारपूर्वो रेफो वा धकारपूर्वो वकारो वा अन्त्यं व्यञ्जनं भवति तत्पदमनुदात्तम् एकारान्तमैकारान्तं वा भवति। उदाहरणानि । 'तस्य त ईशत इत्यब्रवीत्'[120] (तै. सं. 3. 1. ५) 'सुवर्यन्तो नापेक्षन्त आ द्याम्'[121] (तै. सं. 4. 6 5) 'आग्रयणं निरुध्यत इति' (तै. सं. 5. 7. 2) 'वसीयांसो जनिष्यन्त इति'[122] (तै. सं. 6. 5. 6) ग्रहा गृह्यान्ता इति'[123] (तै. सं. 6. 4. 7) 'आदद इन्द्रस्य'[124] (तै. सं 1. 1. 9) 'ऋक्सामे एवावरुन्ध एषः'[125] (तै. सं. 6 1. 3) इत्यादीनि बहून्युदाहरणानि । 'सत्यं वदन्त्यन्विच्छ एतत्'[126] (तै. सं. 4 3 11) 'आयूंषि पवस आ सुव'[127] (तै. सं 1. 3. 14) 'प्रथमं दध्र आपः'[128] (तै. सं. 4. 6 2) 'उभयेन भुनजाध्वा इति'[129] (तै. सं. 2. 5. 2) 'विश्वे देवास आगतः' (तै. सं. 1. 4. 16) - अत्र मा भूदिति वसेत्युक्तम् । धकारेण किम् ? 'अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छत' (तै. सं. 2. 6. 12) 'वै स्वो न शक्नुव ऐतुमिति' (तै. सं. 2. 5. 2) 'ये ते सरस्व ऊर्मयः' (तै सं 3. 1. 11) इत्यादि। एवमन्तमिति किम् ? 'अजर

---

120 *SL* II 12 '....ईशते....'

121 *SL* II 13 '....ईक्षन्ते....'

122 *SL* II 20 '....जनिष्यन्ते....'

123 *SL* II 19 '....गृह्यान्ते....'

124 *SL* II 24 '....आददे....'

125 *SL* II 40 '....रुन्धे....'

126 *SL* II 11 '....इच्छे....'

127 *SL* II 28 '....पवसे....'

128 *SL* II 25 '....दध्रे....'

129 *SL* II 31 '....भुजनाध्वै....'

उष आऽगा:' (तै सं· 4. 3. 11) 'प्रदातारन्तारिष ऊर्जन्नः' (तै. सं. 4. 2. 3) इत्यादि । अनुच्चमिति किम् ? 'उभयत आतिथ्यस्य क्रियते' (तै सं 6 2 1) 'अनंशु कुर्वन्त उपांशुम्' (तै. सं 3 2 2) इत्यादि । अनुच्चमित्यनुवर्तते । णकारवत्पदमनुदात्त मेकारान्तमैकारान्तं वा भवति । 'श्रीणीष आसनि[130] (तै. सं. 2. 2. 12) 'वरं वृणा अहमेव'[131] (तै· सं 6 2 3) 'वरं वृणावहा आवम्'[132] (तै. सं 2. 5. 6) वि क्रीणावहा इपम्[133] (तै· सं. 1. 8 4) । अनुच्चमिति किम् ? 'वरुण उपनद्धोऽसुरः' (तै सं. 4 4. 9) इत्यादि । उक्तस्य विधेः प्रतिषेध आरभ्यते । थकारान्तं भ अमृ यच्छ इत्येवमादि च एकारान्तमैकारान्तं वा न भवति । 'कथाऽहास्था इति' (तै. सं. 2. 6. 3) 'कामिडामुपह्वथा इति' (तै. सं. 1. 7. 2) 'आहर्ताबोचथा एतम्' (तै· सं. 6. 2. 4) इत्यादि । 'सारस्वतौ भवत एतद्वै' (तै सं 2 4. 6) 'अमृता ऋतज्ञाः' (तै. सं. 1. 7. 8) 'सोमपीथं प्र यच्छत उपैनम्' (तै· सं. 2. 1. 5) । 'द्विर्मांधा' (तै· सं 2. 4 12) इत्येतत्पदम् उतरत्र 'अधास्त्विवतौ' (प. प्र. 81) इति ग्रहणाद् व्यक्तम् । 'मरुत ऋष्टिमन्तः' (तै. सं· 3. 1. 11) इत्येततपदम् 'उपसःमरुतः च वृष्टिम्' (तै सं. 3. 1. 11) इति संहितया सिद्धम् । 'अमिनन्त ए वैः' (तै. सं· 3. 1. 11) इति 'न धामापा [सिपरो बुघ्नियाज्यापूषामिनन्तार्षे]' (तै· प्रा· 10 13) इति प्रकृतिभावविधानात् सिद्धम् । 'ता नो मृडात ईदृशे' (तै· सं· 2. 5. 12) इति संहितयैव व्यक्तम् । तत् कथम् ? एकारान्तत्वे सति 'आकारैकारपूर्वस्तु बहुस्वरस्य ते थे' (तै. प्रा. 4 40) इति प्रग्रहत्वं, 'न प्लुतप्रग्रहौ' (तै प्रा· 10. 24) इति प्रकृतिभावश्च भवति । तदा ईदृशी संहिता न घटते । 'य उ चैनमेवं वेद' (तै.

---

130 *SL* II 47 '....श्रीणीषे....'
131 *SL* II 46 '....वृणै...'
132 *SL* II 46 '....वृणामहै ...'
133 *SL* II 17 '....क्रीणावहै....'

सं. 5. 3 12) 'वसतु नु न इदम्' (तै सं 6. 4 2) इत्यादि अन्त्यस्य आद्यपेक्षत्वात् एकारान्तत्वमैकारान्तत्वं वा न भवति । नेति निवृत्तम् । शय इत्यादीनि पदानि एकारान्तान्यैकारान्तानि वा भवन्ति । 'दक्षिणतः शय एतद्ध' (तै. सं. 6. 4. 5) 'तामुपाह्व इति होवाच' (तै. सं 1 7. 2) 'अस्था नि शातया इति' (तै सं. 6. 4 8) 'पशोरुद्धारमुद्धरा इति' (तै. सं. 6. 3. 10) ।। 59 ।।

मध्ये[134]ऽन्ये[135]ऽनिष्टके[136]ऽवारे[137]ऽवर उद्य[138]मृते[139]ऽजरे[140] ।
सवित्रे[141] वीतये[142] पारे[143]ऽग्रे[144]ऽदिते[145] मह्[146] इन्द्रिये[147]
।। 60 ।।

'उत मध्य इद्धः' (तै. सं 1. 3. 14) 'अन्वन्य उद्ययुः' (तै. सं. 4. 1. 1) 'अनिष्टक आहुतिरव' (तै. सं. 5. 4. 10) अवार इक्षवः' (तै. सं 7. 3. 16) । अवर इति पदम् उदिति पदे परतः एकारान्तं

---

134 *SL* II 31 '....मध्ये....'
135 *SL* II 7 '....अन्ये....'
136 *SL* II 6 '..अनिष्टके....'
137 *SL* II 6 '..अवारे....'
138 c f *SL* II 16 '....ईरतामवरे....'
139 *SL* II 7 '....अमृते ...'
140 *SL* II 6 '....अजरे....'
141 *SL* II 51 '....सवित्रे....'
142 *SL* II 43 '....वीतये ...'
143 *SL* II 28 '....पारे....'
144 *SL* II 6 '....अग्रे....'
145 *SL* II 7 '....अदिते....'
146 c. f. *SL* II 23 '... अदिते दायि महे....'
147 c. f *SL* II 12 '....त्रिष्टुगिन्द्रिये....'

भवति । 'अवर उत्परास:' (तै · सं 2 6. 12) । उदिति किम् ? 'मनोजवा अवर इन्द्र आसीत्' (तै. सं. 4. 6. 7) 'अमृत एवाग्निं चिनुते' (तै. सं 5. 2. 7) 'जरामजर उषः' (तै · सं 4 3. 11) 'सवित्र आतिछन्दसाय' (तै · सं 7. 5. 14) 'आयाहि वीतय ऋतम्' (तै सं· 4. 1. 4) 'पार इक्षवोऽवार्येभ्यः' (तै · सं 7 3. 16) 'देवतामग्र आयन्' (तै · सं· 4. 2. 10) । अदित इत्येतत्पदम् इन्द्रिय इत्येतच्च लक्ष्यत्वेन निमितत्वेन च गम्यते । 'इड एह्यदित एहि' (तै सं 1 6. 3) । मह इत्येतत्पदम् अदित इत्यस्मात्परम् इन्द्रियशब्दे परतश्च एकारान्तं भवति । 'सा तुभ्यमदिते मह ओखाम्' (तै सं. 4 1. 5) 'अनु ते दायि मह इन्द्रियाय' (तै · सं 1 6. 12) । एवम्पूर्वमेवंपरं चेति किम् ? 'वर्धमानं मह आ च पुष्करम् (तै. सं 4. 1. 3) आ ते मह इन्द्रोत्युग्र' (तै. सं. 1. 7. 13) 'इन्द्रिय एव वीर्यं' (तै· सं. 2. 4. 11) ।। 60 ।।

अहिंसाया[148] आत्मने नोक्षंवाध्यो[149]रास्त[150] आनशे[151] ।
कल्पन्ते[152] तम एवास्या[153] इड आयुच्च[154]मिच्छते[155] ।। 61 ।।

'अहिंसाया औदुम्वरम्' (तै· सं· 5. 2. 8) । आत्मन इति पदम् उक्ष एवाधि इत्येतपरं वर्जयित्वा एकारान्तं भवति । 'आत्मन

---

148 *SL* II 8 '....अहिंसायै....'
149 c. f *SL* II 9 '....इन्द्रायोदेवतत्परमात्मने ।'
150 *SL* II 9 '....आस्ते....'
151 *SL* II 10 '....आनशे....'
152 *SL* II 17 '....कल्पन्ते....'
153 *SL* II 8 '....अस्यै तंपूर्वमिष्यते ।'
154 c. f. *SL* II 11 '....मृढ्मीवडे....'
155 *SL* II 11 '....इच्छते....'

इन्द्रायाजुहुवुः' (तै. सं. 6. 4. 10)। 'आत्मन उत्तरं परिग्राहम्' (तै. सं. 2. 6. 4)। नोक्षवाध्योरिति किम्? 'आत्मन उक्षवशौ' (तै. सं. 2. 1. 4) 'आत्मन एवाधियज्ञम्' (तै. सं. 6. 5. 10) 'नैत्यास्त इव हीयम्' (तै. सं 3. 2. 9) 'आनश औदुम्बरम्' (तै. सं. 2. 5. 4)

कल्पन्त एवेन्द्रम्' (तै. सं. 2. 2. 11)। अस्या इति पदं तमित्येतस्मात्परमेव ऐकारान्तं भवति। 'तमस्या अजाभ्यरुन्ध' (तै. सं. 6. 1. 6)। एवकारः 'क्रूरमिव वा अस्याः' (तै. सं 5. 1. 6) इत्येवमादिषु परिभाषाप्राप्ति निवारयति। तम इति किम्? 'नास्या अन्नमद्यात्' (तै. सं. 2. 5. 1)। इड इति पदम् आद्युच्चम् एकारान्तं भवति। 'इड एह्यदिते' (तै. सं. 1. 6. 3) आद्युच्चमिति किम्? 'परिधिरिड ईडितः' (तै. सं 1. 1. 11) 'इच्छत इव ह्येषः' (तै. सं. 6. 3. 6) ॥ 61 ॥

उपाक[156] ऋष[157] ऋध्याता[158] इरिणे[159] काल[160] आसते[161]।
गर्भ आङ्यनितो[162] क्षेमे[163] कतमे[164] क्रूर आसनि[165] ॥ 62 ॥

---

156 *SL* II 13 '....उपाके ...'
157 *SL* II 14 '....ऋषे....'
158 *SL* II 14 '....ऋध्याते....'
159 *SL* II 12 '....इरिणे....'
160 *SL* II 16 '....काले ..'
161 *SL* II 10 '....आसते ...'
162 c. f. *SL* II 18 '....बिभर्तु पूर्वं गर्भे स्यात्।'
163 *SL* II 17 '....क्षेमे....'
164 *SL* II 15 '....कतमे ..'
165 c. f. *SL* II 16 '....अस्याः क्रूर इष्यते।'

'उगाक आरोवते' (तै. सं. 4. 3. 13) 'क्रूर इत्यब्रवीत्' (तै. सं. 2. 5 8) 'प्रजायामृध्याता अस्माकम्' (तै. सं. 6. 5. 6) 'स्वकृत इरिण उपदधाति' (तै. सं. 5 2. 4) 'आप्त्वा काल आगते (तै सं 5. 5. 1) 'चतुर्दशरात्रमासत उभयोः' (तै सं 7. 3 4)। गर्भ इति पदम् इतिकरणवर्जिते आङ्युपसर्गे परतः एकारान्तं भवति। 'साग्निं बिभर्तु गर्भ आ' (तै. सं. 1. 2 5)। आङि इति किम् ? 'गर्भ इव खलु वै' (तै. सं 6. 2. 5)। अनिताविति [ति] किम् ? 'भुवनस्य गर्भ आ रोदसी' (तै. सं. 4 2 2) 'आ वः क्षेम उत' (तै. सं 3. 4. 10) 'अथ कतम एते' (तै. सं. 2. 6. 9)। क्रूर इति पदम् आसन् इत्यास्मिन् परतः एकारान्तं भवति। 'क्रूर आसञ्जुहोमि' (तै सं. 4. 2. 5)। आसनि इति किम् ? क्रूर इव राजन्यः' (तै. सं. 6. 2. 5) ॥ 62 ॥

गायत्रियै[166] परे तीर्थे[167] गव्यायै[168] गर्दभे[169] गृहे[170]।
कर्मणे[171]ऽतिथये[172] माध्यन्दिने[173] मध्यम[174]दक्षिणे[175] ॥ 63 ॥

---

166 *SL* II 19 '....गायत्रियै....'

167 *SL* II 23 '... तीर्थे....'

168 *SL* II 19 '....गव्यायै....'

169 *SL* II 19 '....गर्दभे....'

170 *SL* II 18 '....गृहे...'

171 *SL* II 15 '....कर्मणे....'

172 *SL* II 6 '...अतिथये....'

173 *SL* II 32 ' माध्यन्दिने....'

174 *SL* II 33 ' मध्यमे ..'

175 *SL* II 25 '... दक्षिणे....'

'गायत्रिया एवैतेन करोति' (तै. सं. 6. 2. 1)। परे इति वा-च्यस्यैव ग्रहणं न तु वाचकस्य। तस्माद् यत्र 'सप्तर्षी पर एकमाहुः' (तै. सं. 4 6. 1) इत्यादिषु एकारान्तत्वं न स्यात्। गायत्रिया इत्य-स्मादुत्तरे द्वे पदे एकारान्तमैकारान्तं च भवतः। 'त्रिष्टुभ एवैतेन करोति'[176] (तै. सं 6. 2. 1) 'जगत्या एवैतेन करोति'[177] (तै. सं 6 2. 1) 'वदेत्युरः' (? पर इत्युतरः) (तै. प्रा. 1. 30) इति न्या-यात् 'त्रिष्टुभ उपदधाति' (तै. सं 5 3. 8) 'जगत्या अभिभूत्यै' (तै. सं. ७. 1. 7) इत्यादिषु एव विधिर्न स्यात्। द्विवचननिर्देशात् 'उभयत आतिथ्यस्य क्रियते' (तै. सं. ०. २. 1) इत्यस्य एकारान्तत्वं न भवति। 'तीर्थ एव प्राश्नन्ति' (तै. सं 2. 6. 8) 'यव्यायै गव्याया एतत्' (तै. सं 7. 4. 20) 'गर्दभ आसादयति' (तै. सं. 5. 1. 5) 'राजन्यस्य गृह ऋषभः' (तै सं. 1. 8. 9) 'कर्मण आप्यायध्वम्' (तै. सं. 1. 1. 1) 'यथानिथय आगताय' (तै. सं. 7. 2. 2) 'मा-ध्यन्दिन एव सवने' (तै. सं. 3. 2. 9)। मध्यमदक्षिणे मध्यमे दक्षिणे इत्यर्थः। 'मध्यम उपयन्ति' (तै सं. 7. 5 3) 'इन्द्रस्योरौ दक्षिण आसादयेत्' (तै. सं. 6. 1. 11) ॥ 63 ॥

जायातै[178] जीवसे[179] जाये[180] जात एतदि[181] तेजसे[182] ।
दुहे[183]ऽपचदितस्तस्यै[184] हीयते[185] दम इन्द्रतः[186] ॥ 64 ॥

---

176 c. f. *SL* II 23 '....आह त्रिष्टुभे....'
177 c. f. *SL* II 22 '....जगत्या एव....'
178 *SL* II 22 '....जायातै....'
179 *SL* II 20 '....जीवसे....'
180 *SL* II 21 '....जाये ....'
181 c. f. *SL* II 21 '....यस्मिञ्जाते....'
182 *SL* II 23 '....तेजसे....'
183 *SL* II 25 '....दुहे....'

'योऽतो जायाता अस्माकम्' (तै. सं. 6. 5. 6) 'कुलिमञ्जीवस आ युवस्व' (तै सं. 2. 4. 5) 'जाय एहि सुवः' (तै. सं 1. 7. 9)। जात इत्येतत्पदम् एतद्शब्दोत्पन्ने पदे परतः एकारान्तं भवति। 'यस्मिञ्जात एतामिष्टिम्' (तै. सं. 2. 2. 5)। एतदि इति किम्? 'यो जात एव प्रथमः' (तै. सं. 1. 7. 13) 'तेजस एव आ लभ्यते' (तै. सं 5. 5. 1) 'दुह एवैनान्तेन (तै. सं 6. 6. 4)। तस्या इति पदम् अपचद् इतः इत्येताभ्यां परमैकारान्तं भवति। 'ब्रह्मौदनमपचत्तस्या उच्छेषणम्' (तै. सं. 6. 5. 6) 'अन्तरितस्तस्या आवृश्च्येते' (तै. सं. 3. 5. 9)। अपचदित इति किम्? 'तस्या उद्बन्धुकः' (तै. सं. 2. 5. 1) 'हीयत एव स नोदनेपीति' (तै. सं. 6. 2. 4)। इन्द्रशब्दात्परं दम इति पदमेकारान्तं भवति। 'स्वराडिन्द्रो दम आ' (तै. सं. 2. 4. 14)। इन्द्रत इति किम्? तिष्ठते दम एवास्यैव: (तै. सं. 1. 5. 7) ।। 64 ।।

भगे[187] नाके[188] दृशे[189] देवताया आद्येव[190] धिष्णिये[191]।
निष्कासे[192] पावके[193] पूर्वे नोदि[194] स्योने[195] ऽन्तरि क्षके[196]।।65।।

---

184 *SL* II 24 '....तस्या इतोऽपचत्पूर्वं....'
185 *SL* II 54 '....हीयते....'
186 *SL* II 24 '. इन्द्रो दमे....'
187 *SL* II 30 '....भगे....'
188 *SL* II 27 '....नाके....'
189 *SL* II 25 '....दृशे ...'
190 *SL* II 26 '....आङ्परं देवतायै त्र ...'
191 *SL* II 26 '....धिष्णिये....'
192 *SL* II 27 '....निष्कासे ...'
193 *SL* II 27 '....पावके ...'
194 *SL* II 28 '....पूर्वे तु नोत्परम्।'

'भग इद्रस्याम (तै सं. 3. 1. 8) 'उत्तमे नाक इह मादयन्ताम्' (तै. सं. 4. 4. 10, 'अरूक्षितन्दृश आ रूपे' (तै. सं 4. 3. 13)। देवताया इति पदम् आ इत्यस्मिन् परत एव ऐकारान्तं भवति। 'तँ स्वायै 'देवताया आलभत' (तै. सं 2. 1 1)। आदिति किम्? 'योऽग्नेर्दे-वताया एति' (तै. सं. 5. 1. 1) 'होतुर्धिष्णिय उपदधाति' (तै. सं. 5. 4. 11) 'निष्कास उदयनीयम्' (तै.सं 6. 1. 5) 'पावक आ चित-यन्त्या' (तै. सं. 4. 6. 1)। पूर्वे इत्येतत्पदम् उद् इत्येतत्परं वर्जयित्वा एकारान्तं भवति। दर्शपूर्णमासौ पूर्वं आलभन्त' (तै. सं. 3. 5. 1)। नोदीति किम्? 'प्ररोधनं पूर्वं उदयनम्' (तै. सं. 7. 5. 1) 'अभि-पूर्वं उद्ध्रियते' (तै सं. 2 2. 4)। 'स्योन आ गृहपतिम्' (तै. सं. 3. 5. 11)। अन्तरिक्षके अन्तरिक्ष इत्यर्थः। 'अन्तरिक्ष एवाक्रमते' (तै. सं ०. 3. 2) ।। 65 ।।

धा ब्रह्मणे[197]ऽग्नये[198] पूष्णे[199] पुनीते[200] पाँसुरे[201] भियै[202]। नमः पृथिव्या[203] एवाज्ये[204] चिनुते[205] पत्निया इते:[206] ।। 66 ।।

---

195 *SL* II 48 '....स्योने....'
196 *SL* II 7 '... अन्तरिक्षे....'
197 *SL* II 30 '....धा ब्रह्मणे....'
198 *SL* II 7 '...अग्नये....'
199 *SL* II 28 '....अग्नये पूष्णे '
200 *SL* II 27 '....पुनीते....'
201 *SL* II 28 '....पांसुरे....'
202 *SL* II 31 '....भियै....'
203 *SL* II 30'....नमःपृथिव्यै....'
204 *SL* II 10 '....आज्ये....'
205 *SL* II 20 '.... चिनुते....'
206 *SL* II 29'....इति पत्नियै....'

ब्रह्मण इति पदं ध इत्यस्मात्परमेकारान्तं भवति। 'एकधा ब्रह्मण उपहरति' (तै. सं. 2. 3. 2)। धा इति किम्? 'ब्रह्म ब्रह्मण उज्जभार' (तै. सं. 2. 3. 14)। अग्नय इत्येतत् लक्ष्यत्वेन निमित्तत्वेन च गृह्यते। 'अग्नय आयुष्मते' (तै. सं. 2. 2. 3) इत्यादि। 'चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नय इत्याह' (तै. सं. 5 7. 8) इत्येतद् वाक्यरूपेण मन्त्रांशेन व्यक्तमिति अत्र न निषिध्यते।[207] अग्नय इत्यस्मात्परं पूष्ण इति पदमेकारान्तं भवति। 'इन्द्रायाग्नये पूष्ण ओषधीभ्यः' (तै. सं. 4. 2. 5)। अग्नय इति किम्? 'अदित्यै भागोसि पूष्ण आधिपत्यम्' (तै. सं. 4. 3. 9)। 'पुनीत आत्मानन्द्वाभ्याम्' (तै. सं 1. 7 6) 'पाँसुर इरावती' (तै. सं. 1. 2 13) 'अन्यमस्मद्भिया इयम्' (तै. सं. 2. 1. 11)। पृथिव्या इति पदं नम इत्यस्मात्परमेव ऐकारान्तं भवति। 'नमःपृथिव्या अहे' (तै. सं. 3. 1. 4)। नम इति किम्? 'वर आ पृथिव्या आरे' (तै. सं. 1. 2. 3) 'पृथिव्या अदेवयजनः' (तै. सं. 1. 1. 9) 'आज्य आश्वत्थे' (तै. सं. 1. 8. 9) 'अग्निं चिनुत आ देवताभ्यः' (तै. सं. 5. 3. 9)। पत्निया इति पदम् इति इत्यस्मात्परम् ऐकारान्तं भवति। 'तो ते राय इति पत्निया अर्धः' (तै. सं. 6. 1 8)। इतेरिति किम्? 'अथो पत्निया एवैषः' (तै. सं. 6. 2. 9) ॥ 66 ॥

पो भुङ्क्ते[208] स्तृणुते[209] पोषे[210] महिम्ने[211] मनुते[212] मदे[213]।
मन्यवे[214] जीवनस्यायै[215] मेधे[216] योगे न तिष्ठते[217] ॥ 67 ॥

---

207 c. f *SL* II 7 '....त्रैशके न तु....'
208 c. f *SL* II 31 '....आयुषो भुङ्क्ते....'
209 *SL* II 48 '....स्तृणुते....'
210 *SL* II 28 '....पोषे....'
211 *SL* II 32....महिम्ने....'
212 *SL* II 33 '....मनुते....'

भुङ्क्त इति पदं षं इत्यस्मात्परमेकारान्तं भवति । 'आयुषो भुङ्क्त उत्तरार्धे' (तै सं 6 5 2)। षो इति किम्? 'य एवं वेद भुङ्क्त एनमेतौ' (तै. सं. 2. 6. 2) 'स्तृणुत एवैनाम् (तै . सं. 2. 4 11) 'विभुः पोष उत त्मना' (त. सं 3. 1. 11) 'नमो महिम्न उत चक्षुषे ते' (तै सं. 3. 3. 9) 'मनुत एवैनम्' (तै. सं 5 5. 6) 'सोमस्य ता मद इन्द्रः' (तै. सं 2 3. 14) 'रुद्र मन्यव उतो ते' (तै. सं. 4. 5. 1) 'जीवनस्याया अग्नेस्त्वा' (तै सं 2 3. 10) 'मेध आ चीयमानः' (तै. सं 4 2. 10)। योग इत्येतत्पदमेकारान्तं भवति तिष्ठते इत्यस्मात्परं वर्जयित्वा । 'योग आगते युनक्ति' (तै. सं. 2. 6. 8) । न तिष्ठते इति' किम् ? 'तिष्ठते योग एवास्य' (तै. सं. 1. 5. 7) ॥ 67 ॥

यक्ष्ये[218] युक्ते[219] यजतितड्ङयोऽकर्मेवमादितः ।

ये[220] यज्ञ उल्बोपहृयोरेवेऽपि स्थातुरीयके[221]॥ 68 ॥

'यो यक्ष्य इत्युक्त्वा' (तै. सं. 2. 4. 11) 'यथाऽनसि युक्त आधीयते' (त सं 5 4 10)। यजति तत् ङयः अकर्म इत्येवमा-

---

213 *SL* II 32 '....मदे....'

214 *SL* II 33 '....मन्यवे....'

215 *SL* II 21 '....जीवनस्यायै....'

216 *SL* II 33 '....मेधे....'

217 *SL* II 34 '....योगे तु यज्ञं योगेऽग्निःपूर्वं स्यात्'

218 *SL* II 39 '....यक्ष्ये....'

219 SL II 39 '... युक्ते ....'

220 c. f *SL* II 36, 37
'एकाजग्मेममारण्या....विनोदेवंपरेण तु ॥' Quoted in the text in full.

221 c. f *SL* II 38 'यज्ञे चोल्वगमेवोपह्वयध्वंपरमिष्यते ।
नैभ्यः पूर्वं भवेत्............'

दिभ्यः परं य इति पदमेकारान्तं भवति । 'बर्हिर्यजनि य एव' (तै सं· 2. 6. 1) 'तद्य उद्यन्तः' (तै सं. 7 1. 8) 'मेडयो य इन्दवः' (तै. सं· 5 7. 8) 'सदनमकर्म य आजग्म (तै सं. 1 4. 44)। अकर्मेति ग्रहणात् 'विश्वकर्मा य एवमेतासाम् (तै सं. 5. 2. 10) इत्यत्र न भवति। एवमादिग्रहणं निमित्तानां प्रपञ्चत्वं द्योतयति। तानि परिभाषया सिद्धानीति अत्र न गृह्यन्ते। तेषां व्यक्त्यर्थमत्र पूर्वाचार्याणां वचनम्– ''एकाजग्मेममारण्या एवंविद्वांस इन्दवः। एषांपशव उद्यन्त एतावन्तः परञ्च ये ॥ परो नव उशन्तो ये वाजिनं समिधः सुवः। भक्षसातेभ्य एतेषु विनोदेवपराणि तु[222] (सप्तलक्षणे 2. 36-37) अस्यार्थः–एक आजग्म इमम् आरण्याः एवंविद्वांस इन्दवः एषांपशवः उद्यन्तः एतावन्तः इत्येतेषु परतः,' परोक्षं' (तै. सं 1. 7. 3) 'नवो नवः' (तै. सं 2. 4. 14) 'उशन्तस्त्वा' (तै. सं. 2. 6. 2) 'ये वाजिनम्' (तै· सं. 4. 6. 9) 'समिधो यजति' (तै· सं· 2. 6. 1) 'सुवर्गं वै' तै· सं 6. 2. 4) 'भक्षेहि' (तै· सं· 3. 2. 5) 'सोत्तरवेदिः' (तै. सं. 6. 2. 7) 'तेभ्य उत्तरवेदिः' (तै सं 6. 2. 8) इत्येतेष्वनुवाकेषु च एकारान्तं भवति उत् एवम् इत्येतत्परं वर्जयित्वा। उदाहरणानि यथासंभवं द्रष्टव्यानि ।[223] एतेष्विति किम् ?

---

222 *SL* reads परेण for पराणि

223 The following are the examples given in thecom.on *SL*

''य एकाष्टकायान्दीक्षते। य आजग्म सवनेदम्। म इमं यज्ञं स्वध या। आरण्याः पशवः। य एवंविद्वांस एताः। विद्वांस इति किम्? य एवं वेद। मेडयो य इन्दवः। य एषांपशवस्तान्। पशव इति किम्? य एषां यज्ञम्। यउद्यन्तस्स्तोमाः। यन्त इति किम्? य उन्माद्येत्। य एतावन्त-श्च। एकादिपरमिति किम्? इन्द्रो य ओजसा ॥

''परोक्षं वा इत्यत्र य एव देवाः। नवो नव इत्यत्र, य उप द्यवि ष्ठ। उशन्तस्त्वेत्यत्र, य ईयुरवृकाः। ये वाजिनमित्यत्र, य ईमाहुः।

'य आत्मदा वलदाः (तै. सं. 4. 1. 8 'य इमा विश्वा' (तै. सं. 4. 6 2) इत्यादीनि । विनोदेवंपराणीति किम् ? 'तेषां य उन्नयते' (तै. सं 6. 2. 4) 'मिथुनं य एवं वेद' (तै. सं 2. 6. 1) । यज्ञ इत्येतत्पदम् उल्ब उपह्व इत्येतयोः परतः एकारान्तं भवति । 'यदेव यज्ञ उल्वणम्' (तै. सं. 3. 4. 3) 'ते मास्मिन् यज्ञ उपह्वयध्वम्' (तै. सं. 3. 2. 4) । ह्कारेण किम् ? 'उपयज्ञ उपमा होत्राः' (तै. सं. 3. 2. 4) । स्थ इत्येतत्पदं, यस्य तुरीयं चतुर्थं तत् स्थातुरीयकम्, एवंविधे एवेत्यस्मिन् परतः अपिशब्दाकृष्टं यज्ञ इति पदमेकारान्तं भवति । 'यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति' (तै. सं. 2. 5. 5) 'यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति' (तै. सं. 1. ‘. 5) इत्यादि । स्थातुरीयक इति किम् ? 'तमेभ्यो यज्ञ एव' (तै. सं. 6. 2. 4) । 'एतेषु परत इति किम् ? 'एतस्य यज्ञ ऋध्यते' (तै. सं. 3. 4. 1) । यज्ञ इति किम् ? 'भूत एवान्नाद्ये प्रतितिष्ठति' (तै. सं. 2. 2. 7) ॥ 68 ॥

सुन्वतेर्यजमानेस्याद्दधातौ चाचतुर्थके[224] ।
यजते[225] गोचती राष्ट्रे[226] रणे[227] विश्वे[228] वयस्वते[229] ॥ 69 ॥

समिधो यजतीत्यत्र, य एव देवयानाः सुवर्गमित्यत्र, य उपसद उपयन्ति । भक्षेहीत्यत्र, य एतस्मिन् लोके स्थ । सोत्तरवेदिरित्यत्र, य एव देवा भूताः । तेभ्य उत्तरवेदिरित्यत्र, य एवैषु लोकेषु । एष्वनुवाकेष्विति किम् ? य एति जनताम् । विनोदेवंपरेणेति किम् ? तेषां य उन्नयते । मिथुनं य एवंवेद ॥

224 c. f *SL* II 35 '....यजते यजमाने स्यादायुरेवाशिषः परम् ।
एतं यज्ञस्य पूर्वं चेन्नेष्यते........'

225 *SL* II 34 '....यजते....'

226 *SL* II 40 '...राष्ट्रे...'

227 *SL* II 41 '....रणे....'

228 *SL* II 42 '....विश्वे....'

229 *SL* II 42 '....वयस्वते....'

यजमान इति पदं सुन्वतीत्यस्मात्परमेकारान्तं भवति । 'सुन्वति यजमान आशिषः' (तै. सं. 3. 5. 6)। चतुर्थात्परपदात्पूर्वं दधातीत्येतस्मिन् परतः चशब्दाकृष्टं यजमान इति पदमेकारान्तं भवति । धातुमात्रे निर्देश्ये दधातिग्रहणं परस्मैपदोपलक्षणार्थम् आत्मनेपदनिवृत्यर्थं च । 'यजमान एव तेजो दधाति' (तै. सं. 6. 5. 5) 'यजमान आयुर्दधाति' (तै. सं. 2. 3. 2)। आत्मनेपदनिवृत्यर्थमिति किम् ? 'यजमान आत्मन्धत्ते' (तै. सं. 5. 3. 10) । एवम्पूर्वमेवम्परं चेति किम् ? 'तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत' (तै. सं. 5. 6. 9) 'यजमान आशिषोऽवरुन्धे' (तै. सं. 6. 2. 9)। यजमान इति किम् ? 'रेत एव तद्दधाति' (तै. सं. 6. 4 1) 'गर्भ इन्द्रियमेवास्मिन् दधाति' (तै. सं. 2. 1 2) 'दध्यादाग्रयणम्' (तै. सं. 5. 7. 2) । पर उत्तर एतन्निवृत्यर्थम् (?)। 'यो यजत उपवीसीत्याह' (तै. सं. 6. 3. 1)। रोचतिरिति धातुग्रहणम्। रुचिधातुनिष्पन्नं पदमेकारान्तं भवति। 'देवानां रोचत एवम्'[230] (तै. सं. 5. 3. 10) 'रोचन्त एवैकविंशतिरात्रः'[231] (तै. सं 7. 3. 10) 'क्षामन्द्रुरुच उपसः'[232] (तै. सं. 4. 6. 1) इत्यादि। रोचतीति तिङन्तत्वेन निर्देशात् 'सूर्ये रुच उद्यत' (तै. सं. 4. 2. 9) इत्यादिषु एकारान्तत्वं न भवति । 'राष्ट्र एव विशम्' (तै. सं. 5. 4. 7) 'नू रण आयो घृणे' (तं. सं. 4. 6. 1) 'मरुतो विश्व ऊती' (तै सं. 3. 1. 11) 'वयस्वत उक्थायुवे (तै. सं. 1. 4. 12) ।। 69 ।।

वृष्टया एवे[233] तथा वज्रे[234] वर्चसे[235] वस्यसे[236] विशे[237] ।
वर आदि[238] व्रते[239] वारयते[240]ऽर्के[241] वृक्ष आयुनि[242] ।। 70 ।।

230 *SL* II 40 '...रोचते....'
231 *SL* II 40 '....रोचन्ते...'
232 *SL* II 40 '....रुरुचे....'
233 *SL* II 46 '....वृष्टया एवपरं भवेत् ।'
234 *SL* II 45 '....वज्र एव च ।'....'
235 *SL* II 42 '....वर्चसे....'

वृष्ट्या इति पदम् एव इत्यस्मिन् परतः ऐकारान्तं भवति । त्यादिप्राप्त्या सिद्धेऽपि नियमार्थमिदनुच्यते । 'वृष्ट्या एव लोकं करोति' (तै. सं 5. 4. 1) । एव इति किम् ? 'वायुर्वै वृष्ट्या ईशे' (तै. सं. 2. 4. 9) इत्यादि । तथेति एवे परत इत्यर्थः । वज्र इति पदम् एवेत्यस्मिन् परतः एकारान्तं भवति । 'वज्र एव वीर्यम्' (तै. सं. 7. 4.7)। तथेति किम् ? 'वज्र एकादशिनी' (तै. सं 5. 5.) । 'वर्चस ओपधे' (तै. सं. 1. 2. 1) 'यथा वस्यस आहरति' (तै. सं. 6. 5. 10) 'स्वे लोके विशा इह' (तै. सं. 3. 5. 6) । वर इत्येतत्पदम् आद् इत्यस्मिन् परतः एकारान्तं भवति । 'वर आ पृथिव्याः' (तै. सं. 1. 2. 3) । आदिति किम् ? 'इयवर इति ब्रूयात्' (तै. सं. 7. 1. 6) 'अपि व्रत इन्द्रवायू (तै. सं. 2. 1. 7) 'वारयत एवैनम्' (तै. सं. 5. 5. 8) 'अर्क एव तदर्क्यम्' (तै. सं. 5. 3. 4) । वृक्ष इत्येतत्पदम् आयु इत्यस्मिन् परतः एकारान्तं भवति । 'परमे वृक्ष आयुधम्' (तै. सं. 4. 5 10) । आयुनीति इति किम् ? क उ स वृक्ष आसीत्' (तै. सं. 4. 6 2) ।। 70 ।।

श्रेयसे[243]ऽ। यते[244] श्रैष्ठये[245] वै पूर्णे[246] स्व उदात्तकम्[247] ।
सीनीवाल्यै[248] सहस्रे[249]ऽर्यै स्वारान्तं[250] स्वस्तये[251] स्तुते[252]
।। 71 ।।

---

236 वस्यसे वर्चसे in Ms. Cerreted by the editor according to the com,

237 *SL* II 46 '....विशे....'

238 *SL* II 42 '....आङ्परं वरे....'

239 *SL* II 42 '....व्रते....'

240 *SL* II 43 '... वारयते....'

241 *SL* II 7 '...अर्के....'

242 c. f *SL* II 43 '....वृक्ष आयुधम् ।'

'पापीयाञ्छ्रेयस आहृत्य' (तै सं· 1. 5. 7) 'त्रायत एवैनम्' (तै. सं. 6 4. 4) श्रैष्ठ्य आधेहृयेनम् (तै. सं. 3. 5. 4)। पूर्ण इति पदं वै इत्यस्मात्तत्परमेकारान्तं भवति। 'यो वै पूर्ण आसिञ्चति' (तै. सं. 7. 5. 6)। वै पूर्ण इति किम् ? 'पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि' (तै सं· 5. 1. 9)। स्व इति पदमुदात्तमेकारान्तं भवति। 'पिप्रीपति स्व आयुषि' (तै· सं· 1. 2. 14)। उदात्तमिति किम्? 'प्र हारावमन्त: स्व इति' (तै. सं. 2. 5. 2) 'कर्तो स्व इति।' (तै. सं. 2. 6. 7) 'सिनीवाल्या आग्नावैष्णवा:' (तै. सं· 5. 6 18)। 'सामासहस्र आ भज' (तै सं 7 1. 6)। अर्य इति पदं स्वरितान्तमेकारान्तं भवति। यदर्य एन:' (तै. सं. 1. 8· 3)। स्वरितान्तमिति किम्? 'अग्ने विश्वान्यर्य आ' (तै. सं. 2. 6. 11) 'स्वस्तय आसुरी' (तै· सं· 4. 1. 9) 'बहिष्पवमाने स्तुत आह' (तै. सं· 6 3. 1) 'स्तुत आश्विनो गृह्यते' (तै· सं. 6. 4. 9) ॥ 71 ॥

इमे[253] सन्त्वासते सर्वे[254] सूनवे[255] स्तोम उत्तरम् [256]
सोमे सेतौ[257] हुते[258] हस्ते[259] ज्योतिषे[260] महते यत: ।[261]
राज्ञे च[262] कुरुते[263] मेध्यै[264] कुर्वते[265] रिच्य[266]विन्दते[267]
॥ ·2 ॥

---

243 *SL* II 47 '....श्रेयसे....'
244 *SL* II 22 ' त्रायते....'
245 *SL* II 47 '....श्रैष्ठये ..'
246 *SL* II 28 '....वै पूर्णे ...'
247 c. f *SL* II 49 '....स्वे च नेतिपरम्....'
248 *SL* II 52 '....सिनीवाल्यै....'
249 *SL* II 50 '....सहस्रे ....'
250 c. f *SL* II 6 '....यदर्ये ...'
251 *SL* II 50 '....स्वस्तये....'

'इम एवास्मै लोकाः' (तै. सं. 2. 4. 10) 'अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम इत्याह' (तै सं 5. 2 1) इत्यत्र इम इति पदं मन्त्रांशेन व्यक्तत्वादत्र न निर्दिश्यते। सर्वे इति पदं सन्तु आसते इत्येताभ्यां परम् एकारान्तं भवति। 'वि हवे सन्तु सर्वे इन्द्रावन्तः' (तै. सं. 4 7. 14)। 'त्रयस्त्रिंशदहमासते सर्वे एव (तै. सं. 7. 4 5)। सन्त्वासते इति किम्? 'योऽश्वमेधेन यजते सर्व एव'. (तै. सं. 5. 3 12) पितेवैधि सूनव आ सुशेवा' (तै. सं 4.3.4)। उत्तरं स्तोम इति पदमेकारान्तं भवति। 'अथो स्तोम एव स्तोमम्' (तै. सं. 7. 1 2)। उत्तरमिति किम्? 'स्तोम एव तत्स्तोमाय' (तै सं 7. 1 2)। उत्तरमिति विशेषणसामर्थ्यात् यत्र द्वयोरेव स-

---

252 *SL* II 51 '....स्तुते....'
253 c. f *SL* II 12 'इमे जेतिपरं भवेत्।'
254 *SL* II 49 '....सर्वे सन्त्वासतेपूर्वम्।'
255 *SL* II 50 '....सूनवे....'
256 c. f *SL* II 50 '....स्तोमेऽथोपूर्वं....'
257 c.f *SL* II 51 '.... सोमे त्वहीनपूर्वं स्यात्....'
258 *SL* II 53 '....हुते ..'
259 *SL* II 53 '....हस्ते....'
260 c. f. *SL* II 21 '....त्वा ज्योतिषे भवेत्।'
261 c. f *SL* II 32 '.... क्षत्राय महते....'
262 c. f *SL* II 41 '....यमाय राज्ञे....'
263 *SL* II 15 '....कुरुते....'
264 *SL* II 34 '....मेध्ये....'
265 *SL* II 17 '....कुर्वते....'
266 *SL* II 40 '....रिच्यते....'
267 *SL* II 43 '....विन्दते....'

न्निधानं द्वयोरपि संशयितत्वं तत्रैवायं विधिरुपतिष्ठते। तस्मात् 'षोडश स्तोम ओजः' (तै. सं. 4. 3. 1) 'चतुश्चत्वारिंश स्तोम ऋभूणाम्' (तै. सं. 4 3. 9) इत्यादिषु न भवति। पारशेष्याद् इदमेकमेवोदाहरणम्। सोम इति पदं सेतौ पदे परतः एकारान्तं भवति। इतिना सह वर्तत इति सेतिः। भाषितपुंस्कत्वात् पुंवद्भावः। 'द्वादशाहीने सोम उपैति' (तै. सं. 6. 2 3)। सेताविति किम्? क्रीतः सोम उपनद्धः' (तै. सं 6. 1. 11)। अत्र 'नानापदवदिङ्ग्यमसंख्याने' (तै. प्रा. 1. 48) इति न्यायाद् उप इत्यस्य सेतित्वं नास्ति। 'य द्धुत आदध्यात्' (तै. सं. 3. 4 10) 'हस्त आधाय सविता' (तै. सं. 4. 1. 1) 'दिवस्त्वा ज्योतिष आदित्येभ्यः' (तै. सं 4. 4. 6)। महत इति पदं य इत्यस्मात्परमेकारान्तं भवति। 'क्षत्राय महत आधिपत्याय' (तै. सं. 2. 8. 10)। य इति किम्? 'अमन्महि महत ऋतस्य' (तै सं. 1 8 10)। राज्ञ इति पदं चशब्दाकृष्टाद् य इत्यस्मात्परमेकारान्तं भवति। 'यमाय राज्ञ ऋश्यः' (तै. सं. 5. 5 1)। चशब्देन किम्? 'वरुणस्य राज्ञ आदित्यानाम्' (तै. सं. 4. 6. 4) 'शिर उत्तमं कुरुत एवम्' (तै. सं 7 5 8) 'मेषाय मेष्या अवाम्ब' (तै. सं. 1. 8. 6) 'उत्क्रोदं कुर्वत एवम्' (तै सं. 7. 5 9)। रिच्यविन्दते इति रिच्यते विन्दते इत्यर्थः। 'रिच्यत इव वा एतत्' (तै सं. 1. 7. 5) 'विन्दत ओषधयः' (तै. सं. 2. 1. 5)॥ 'अग्न उदवे'[268](5. ․. 9) 'अस्मा अस्तु सुवीर्यम्'[269] (तै. सं. 1. 5. 10) 'अमुष्मा आहवनीयः'[270] (तै. सं. 6. 1. 8) 'ते देवा एत एतान्'[271] (तै सं 3. 4. 4) कस्मा[272] इममा लप्स्यामह[273] इति'

---

268 *SL* II 7 '....अग्नेऽर्निग्यान्तं....'

269 *SL* II 8 '... अस्मै....'

270 *SL* II 9 '...अमुष्मै....'

271 *SL* II 15 '....एते....'

272 *SL* II 17 '....कस्मै...'

(तै. सं. 2. 1. 2) 'यन्म आत्मनः'[274] (तै. सं. 3 2. 5)' त इमां प्रतिष्ठामविन्दन्त'[275] (तै. सं 6. 2. 8),' 'तस्मा अरङ्गमाम वः'[276] (तै. सं. 4. 1. 5) इत्यादीनि 'पौनःपुन्यात्' (प. प्र. 8) इति परिभाषया सिद्धानि। 'आहुवध्या उभा राधसः'[277] (तै. सं. 1. 1. 14) 'मन्यन्त आशिरम्[278] (तै. सं. 6. 1. 6) । एते पदे, 'आहुवध्यै पोषं रयीम्' तै. सं 1. 1. 14) 'वदन्ति मन्यन्ते' (तै. सं. 6. 1. 6) इति च संहितयैव व्यक्ते । 'ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतय इति'[279] (तै. सं. 4. 1 4) 'द्युम्नं वृणीत पुष्यस इत्याह'[280] (तै सं 6 1. 2) 'वरुणस्य चक्षस इत्याह'[281] (तै सं 6. 1. 11) 'समुद्रस्य वोऽक्षित्या[282] उन्नय[283] इत्याह' (तै. सं. 6. 4 3) 'सुपारा नो असद्वश इत्याह'[284] (त. सं. 6. 1. 4) इत्यादीनि मन्त्रांशेन व्यक्तानि। 'वायव आरोहणवाही'[285] (तै. सं 5. 6. 21) 'पूष्णो रँह्या अपाम्'[286] (तै. सं 1. 3. 10)

---

273 *SL* II 42 '....लप्स्यामहे....'
274 *SL* II 32 '....मे....'
275 *SL* II 23 '....ते....'
276 *SL* II 24 '....तस्मै....'
277 *SL* II 10 '....आहुवध्यै....'
278 *SL* II 33 '....मन्यन्ते....'
279 *SL* II 13 ' ऊतये....'
280 *SL* II 29 '....पुष्यसे....'
281 *SL* II 20 '....चक्षसे....'
282 *SL* II 8 '....अक्षित्यै....'
283 *SL* II 27 '....नये....'
284 *SL* II 46 '....असद्वशे....'
285 *SL* II 44 '....वायवे....'

'दक्षिणेंऽस उपदधाति'[287] (तै.सं. 5. 3. 1) 'पशून्नाभिमँम्य इति'[288] (तै. सं. 3. 1. 9)–एतानि पदानि 'अते समानपदे नित्यमवे च' (तै. प्रा. 4 54) 'रँह्यै च' (तै. प्रा. 16. .3) 'अवग्रह् उदात्तौं ऽ सेौं ऽ सायाँ [साभ्यामँसाविति'] (तै. प्रा. 16 30) 'मँस्ये[मँ] सतँयँसद् [यँसन्त्वँसतेवँसगः]' (तै. प्रा. 16. 20) इति स्वरूपग्रहणेन व्यक्तानि। 'अग्नये शुचय आयुः[289] (तै. सं. 2. 2. 4) इन्द्राय त्वा मरुत्वत एषः'[290] (तै. सं. 1. 4. 17) इत्यादीनि 'पदात्संशयितात्' (प. प्र. 7) इति परिभाषया व्यक्तानि ।। 72 ।।

अथावर्णाददेडश्चाप्यनु नोच्चमवापरः[1] ।
रानुनास्यादिसंयोगाद्यं पदं स्वर्यते न चेत्[2] ।। 73 ।।

---

286 *SL* II 41 '. रँह्यै ...'

287 *SL* II 7 '....अंसे....'

288 *SL* II 33 '....मंस्ये ..'

289 *SL* II 47 '....शुचये ...'

290 *SL* II 31 '....मरुत्वते '

1 c. f. *SL* V 34

'नोदात्तो यः पदाध्याय उदात्तः संहितागमे ।
यश्चोदात्तः पदाध्याये स्वरितः संहितागमे ।।
अघोपाक्षरतः पूर्वं ओकारः सांहितश्च यः ।
तेभ्यः परः पदाध्याये त्वकारः स्यात्पदादिगः ।।'

2 c. f *SL* V 5

'संयोगादिगतो रेफो यश्छकारपरो न तु ।
संयोगाद्युत्तमो यश्च पदस्थः स्वारितो न तु ।।
यश्चानुस्वार एतेभ्योऽकारः पूर्वः पदादिगः ।।'

अथेत्ययमधिकारः। अवर्णादेङश्च परतः पदादिरकार उच्यते इति। एङ इति प्रत्याहारग्रहणम्। एकारादोकाराच्चेत्यर्थः। अवर्णादित्ययमधिकारः 'आह चान्वर्थम्' (प. प्र. ४४) इत्येवमन्तमनुवर्तते। एङ इत्ययं तु अन्वाचयशिष्टत्वाद् अकारपरविषय एव पर्यवस्यति। अवर्णादिति सामान्येन ग्रहणेऽपि अत्र दीर्घमात्रमुपयुज्यते। अवर्णादेङश्च इति पञ्चमीनिर्देशात् परत्वं गम्यते। 'आदेः परस्य' (अष्टा. 1. 1. 54) इति न्यायाद् 'व्युत्पूर्व अननुदात्तः' (तै. प्रा. 3 10) इत्यत्र तथा दर्शनाच्च अकारस्य पदादित्वं गम्यते। 'विकारी स्पष्टमुच्यते' (प. प्र. 9) इति अत्रानुवर्तते। ननु एङ उत्तरस्याकारस्य 'लुप्यते त्वकार एकार ओकारपूर्वः' (तै. प्रा. 11. 1) इति लोप एवोक्तः, कथं विकारीत्युच्यते? सत्यम्; 'एङः पदान्तादति' (अष्टा. 6. 1. 109) इति पाणिनीये पूर्वरूपविधानाद्विकारित्वम्। अथवा एतदर्थं 'अथापूर्वोऽभिनिष्ठानः' (प. प्र 21) इत्यत्र अपूर्व इत्यस्य लोपार्थस्यानुवर्तनं भवतु। 'दीर्घं समानाक्षरे सवर्णपरे' (तै. प्रा. 10. 2) 'लुप्यते त्वकार एकार ओकारपूर्वः' (तै. प्रा. 11. 1) इति येषां पदानामक्षरसंहितालक्षणमुक्तं तानि अत्र गृह्यन्ते। 'ऊष्मण्या ऽपिधाना चरूणाम्' 3 (तै. सं. 4. 6. 9) 'इध्मेऽपि मयूखान्' (तै. सं. 2. 3. 1)। अनु इत्येतत्पदं सर्वोदात्तं वर्जयित्व। अकारादि भवति। 'अवरुन्धेऽनुष्टुभ उपदधाति 4 (तै. सं. 5. 3. 8) 'अनुपिताऽनुभ्राता' (तै सं 1. 2. 4)। नोच्चमिति किम्? 'शृणोत ग्रावाणो विदुषो नु' (तै. सं. 1. 3. 13) 'प्रजयान्वग्रे' (तै. सं 3. 1. 4) 'पशवोऽवरुध्या आरण्याः' (तै. सं. 1. 6. 7) 'तं वो मावक्रमिषम्' 5 (तै. सं. 1. 2. 3)। अत्र स्वत एव प्रसिद्धानामुपसर्गाणाम् अपि अनु अव इत्येतेषां ग्रहणम्' 'वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः' इति

---

3 *SL* V 22 '....अपि....'
4 *SL* V 21 '....अनु....'
5 *SL* V 35 '....अव....'

विकल्पेनाकारदर्शनात् न इति प्रयोगदर्शनाच्च । तच्छङ्कानिराकरणार्थं अनु अपर इति शब्दग्रहणं न तु पदग्रहणम् । अपरशब्दोपपन्नं पदमकारादि भवति । 'राकापरपक्षः' [6] (तै. सं. 3 4. 9) 'दह्रं वै सापराभ्याम्' (तै. सं. 7. ৬. 3) । अनुनास्यशब्देन अनुस्वारोत्तमा गृह्यन्ते । 'अनुस्वारोत्तमा अनुनासिकाः' (तै. प्रा. 2. 30) इति दर्शनात् । रानुनास्यादीति संयोगविशेषणम् । संयोगाद्यमिति पदविशेषणम् । रेफः अनुस्वारः उत्तमो वा यस्य संयोगस्यादिः स संयोगो यस्याद्यः तत्पदमकारादि भवति स्वरितं वर्जयित्वा । 'मखस्य मायशोऽर्यादिति (तै. सं. 3. 2 4) 'अर्यमाऽर्यमणमेव' (तै. सं. 2. 3. 4) 'लोकेऽर्धुकं भवति' (तै सं 2. 5. 5) 'त्तयांऽशमुवा' (तै. सं 6. 4. 8) 'पशवः सोमोंऽशून्' (तै. सं 6. 4. 4) 'सधस्थोंऽगिरस्वत्' (तै. सं. 4. 1. 6) 'स्वाहांऽगिने स्वाहा' (तै. सं. 7. 5. 12) 'वसवस्त्वाञ्जन्तु' (तै. सं. 7. 4. 10) 'अवरुन्धेऽञ्जलिना (तै. सं. 5. 4. 9) वशाम्नाय' (तै. सं. 1. 3. 14) इत्यादि । पदाधिकारत्वेऽपि पदमिति पुनर्ग्रहणं पदकालेऽपि संयोगादित्वज्ञापनार्थम् । तेन 'अधिष्कन्ना न्यमेहत्' (तै. सं. 2. 2. 8) इत्यादिषु अकारादित्वं न भवति । स्वर्यते न चेदिति किम् ? 'सेनान्यो गृहे' (तै सं 1 8 9) 'असावादित्यो न्यङ्' (तै. सं. 2. 4. 10) । संयोगस्य विशेषणेन किम् ? देवो वः सविता प्रार्पयतु' (तै. सं. 1. 1 1) । संयोगादीति किम् ? 'यो रुद्रो अग्नौ' (तै. सं. 5. 5. 8) ॥ 73 ॥

दत्वते परपक्षश्रुदन्यत्र प्रादवग्रहात् [7] ।
अपृञ्छ्रुदन्तोञ्च [8] मश्वा [9] जारुणा[10] ग्र[11] श्रुदथास्थवात्[12] ॥ 74॥

---

6 *SL* V 23 '....अपर ...'

7 c. f *SL* V 9

यद्यद् दत्वत इत्यत्र परपक्षगतं पदम् ।
तत्तत्सर्वमकारादि जननायेति वर्जयेत् ॥'

8 c. f. *SL* V 21 '....अन्तोदात्तमपस्तथा....'

दत्वत इत्यनुवाकस्य ऊर्ध्वपक्षगं पदमकारादि भवति अवग्रहरूपं प्र इत्येतद्वर्जयित्वा। 'स्वाहादन्तकाय' (तै. सं 7. 5. 12) 'स्वाहा-मुखाय' (तै. सं. 7. 5. 12)। श्रृद्ग्रहणं [पदा]न्तरेऽपि भवतीति ज्ञापयति। 'पूषा प्रपिष्टभागोऽदन्तकः' (तै सं 2. 6. 8) 'ऋक्षा वा एषाऽलोमका' (तै. सं. 2 6. 5)। 'ओष्ठाभ्यां स्वाहा मुखाय' (तै. सं 7 3. 16)।'स्वाहा नासिकाभ्याम्' (तै. सं 7. 3. 16) 'स्वाहा मनः प्रजापतये'(तै. सं. 7. 3. 15) इत्यादिषु अकारादित्वं न भवति। कुतः? उच्यते—स्वरभेददर्शनात्। तुल्यस्वरत्वमेव तच्छब्दनियामकम्। 'तुल्यःस्वरः स्वरूपार्थे पदे भेदेऽपि तत्सुगाम्' इति दर्शनात्। प्राद-वग्रहादन्यत्रेति किम्? 'स्वाहा प्रजननाय' (तै. सं. 7. 5. 12)। अवग्रहादिति किम्? 'स्वाहाऽप्राणाय' (तै. सं 7. 5. 12)। 'स्वाहा-ऽप्राणते' (तै. सं. 7. 3 14) इत्यत्र संहितास्वरसामर्थ्यादेवाकारादित्वं गम्यते। परपक्ष इति किम्? 'अदन्तकाय स्वाहा प्राणिने' (तै. सं. 7. 5. 12)। 'अनासिकाय स्वा [हा] क्षण्वते' (तै. सं. 7. 5. 12) इत्यत्र 'अवग्रहो वृषण्च्छीर्षण्ब्रह्मण्णक्षण् [चर्मणचर्षण्]' (तै. प्रा. 13. 13) इति ग्रहणाद् अकारादित्वं व्यक्तम्। अप्शब्दोत्पन्नं पदमन्तोदात्तमका-रादि भवति। इङ्ग्यविषये अन्तोच्चत्वमंशकद्वयापेक्षत्वम्। उत्तरांश एव-मिव भवति। 'अनुदात्तं पदमेकवर्जम्' (अष्टा. 6.1.158) इत्यादि-स्वरविधौ नानापदत्वाभावात्। 'ज्योतिषापस्ततान' (तै. सं. 1. 5. 11) 'यजतेऽपोऽवभृथम्' (तै. सं. 6. 6. 3) 'दिव आद्भिः समुद्रं पृण' (तै. सं. 2. 4. 8) 'स्वाहाद्भ्यः स्वाहा' (तै. सं. 1. 8. 13) 'स्वाहापा-म्मोदाय' (तै. सं. 7. 1. 14) 'यथाऽप्सु नावा' (तै. सं. 5. 3. 10)।

---

9 c. f. *SL* V 7 '....अश्वशब्दो नविच्छवोन्तः....'

10 *SL* V 6 '....अरुणशब्दौ च....'

11 *SL* V 6 '....अग्र....श्रुतिः....'

12 *SL* V 40 '....अस्थेंग्येऽस्थयन्....'

अन्तोच्चमिति किम् ? 'स्वाहापो देवीः' (तै सं. 1. 2. 2)। अश्व अज अरुण अग्र इत्येतच्छब्दोत्पन्नं पदमकारादि भवति। 'देवताश्वयुजौ नक्षत्रम् (तै. सं 4 4. 10) 'प्रभुः पित्राश्वोसि' (तै. सं· 4. 4 8)। 'यजते श्वः श्वोऽस्मै' (तै· सं· 2. 5. 4) इत्यत्र 'द्विरुक्तं तु तदंशवत्' (प. प्र. 7) इति न्यायादकारादित्वं न भवति। 'रसतेऽजक्षीरे'[13] (तै सं. 2. 2. 4) 'सुवर्धामाजोसि'[14] (तै. सं· 1. 3. 3) 'गौश्छन्दो जा छन्दः'[15] (तै. सं. 4. 3. 7) 'यन्तो जायां धर्मम्'[16] (तै. सं. 5. 4. 3)। 'यथा जायामानीय' (तै. सं. 5. 3 7) इत्यत्र स्वरभेदाद्द्व्यक्तस्य जाया-शब्दस्य अकारादित्वं न भवति। 'स्वाहारुणैताय' (तै· सं· 7. 3. 17) 'क्षोधुकोरुणो ह' (तै. सं. 6. 1. 9) 'आराग्रावान्तरदीक्षा' (तै. सं 6. 2. 3) 'आराग्रामवान्तरदीक्षाम्' (तै· सं· 6. 2. 3) 'साग्रे प्रश्नात्' (तै. सं. 6. 5. 6)। अथेत्ययमधिकारः। अस्थेत्यादीनि खण्डपदान्युच्यन्त इति। 'स्नावभ्यः स्वाहास्थभ्यः' (तै. सं. 7. 3.16) स्वाहास्थन्वते' (तै. सं. 7. 5. 12) ॥ 74 ॥

अक्रुष्टोतर[17] मन्येकेऽध्रा[18] दब्धा[19] पो ऽभि[20] मान्यरिम्[21] ।
अनोऽमीवा[22] हुता[23] ष्ठीवद[24] यानानुच्चमिङ्गचकम् ॥ 75 ॥

---

13 *SL* V 14 '...अजक्षीरे....'
14 *SL* V 14 '....अजः....'
15 *SL* V 15 '....अजा....'
16 c. f *SL* V 15 '....तेऽजायां...'
17 *SL* V 11 '...अक्रुष्टपच्यं पाश्चात्यं....'
18 c. f *SL* V 13 '....अधावग्रहवर्ति स्यात्....'
19 *SL* V 16 '...अदब्ध....'
20 *SL* V 24 '....अभिमाति....'
21 *SL* V 31 '....अरिम्।'

अकृष्टेति पममुत्तरमकारादि भवति । 'अकृष्टपच्यञ्च मेऽकृष्टपच्यम्' (तै. सं. 4. 7. 5) । उत्तरमिति किम् ? 'ओषधयश्च मे कृष्टपच्यम्' (तै. सं. 4. 7. 5)। अनीत्येतत्पदमेक इत्यस्मिन् परतः अकारादि भवति । 'संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः'[25] (तै. सं. 4. 6. 4) । एक इति किम् ? 'इषवो निमिषो वातनामम्' (तै. सं. 5 5. 10) । ननु एकशब्दः सर्वादिषु पठ्यते। तस्मादेकस्मिन्निति वक्तव्ये एक इति ग्रहणं कथम् ? उच्यते- सर्वनामत्वं वाच्यविवक्षायां, न तु वाचकविवक्षायाम्, 'एकाच्च प्राचाम्' (अष्टा 5. 3. 94) इत्यादिदर्शनात् । 'सविताघशंसात्' (तै. सं. 1. 6. 3) 'माघशंसः' (तै. सं. 1. 1. 1) 'अग्नेदब्धायो' (तै. सं 1. 1. 13) 'अवयजतेपोनप्त्री'[26] (तै. सं 2. 3. 12) 'शतोतयेभिमातिषाहे' (तै. सं. 5. 7 2) 'अकवारिन्दिव्यम् (तै सं. 1. 4. 17) 'स्वराज्ञेनोवाहौ (तै. सं. 5. 6 21) 'रक्षोहामीव चातनः' (तै. सं. 1. 4. 46) 'अग्धादेकोहुतात्' (तै. सं. 3. 3. 8) 'मधुपाहुतादः' (तै. सं 5. 4. 5) 'स्वाहाष्ठीवद्भ्याम् (तै. सं. 7. 3. 16) 'या ते अग्नेयाशया'[27] (तै. सं. 1. 2. 11) 'हूयन्तेनायतनाः'[28] (तै. सं. 3. 1. 9) । अनेत्युत्तरत्रापि सम्बध्यते । इङ्ग्यमेवेङ्ग्यकम् । इङ्ग्यमिति वक्तव्ये इङ्ग्यकमिति वदता क्वचिदप्रवृत्तिश्च द्योत्यते । अनानुच्चमित्येकं पदम् । विधीयमानाकारव्यतिरेकेणोदात्तरहितमिङ्ग्यं पदमकारादि भवति । इङ्ग्यांशाधिकारत्वेऽपि इङ्ग्यमिति पुनर्ग्रहणम् अंशद्व-

---

22 *SL* V 25 '....अमीव....'
23 *SL* V 41 '....अहुतात्....'
24 *SL* V 38 '....अष्ठीवत्....'
25 *SL* V 19 '....क्रन्दनोऽनिमिषः....'
26 *SL* V 22 '....अपोनप्त्रीयं....'
27 c. f *SL* V 27 '....अयाशया....'
28 *SL* V 20 '....अनायतनाः....'

यस्यात्त्यनुदात्तत्वज्ञापनार्थम् । 'लोकंपृणायातयामा'[29] (तै. सं. 5. 7. 5) 'एतयोरन्योनिर्दिष्टभाग:'[30] (तै. सं. 2. 2. 4) 'विरोकेऽयस्थूणौ'[31] (तै. सं. 1. 8 12) 'अश्वोयुक्तोविमुच्यमान:'[32] (तै सं. 3 4. 10) 'वेतसेवत्तरन्नदीपु'[33] (तै. सं 4. 6. 1) 'साप्राप्य न्यवर्तत'[34] (तै. सं.6. 1. 6) 'यज्ञेनवक्लृप्त:'[35] (तै. सं. 7. 1. 1) इत्यादिप्राचुर्या। भिप्रायेणेदमुक्तम् । 'या जिह्वा जातवेद:' (तै. सं 5. 7. 4) इत्यादिपु न भवति । अचुच्चमिति किम् ? 'सा विराड् विक्रम्य' (तै. सं 7. 3. 9) 'निर्वीर्य: शिथिलो यातयामा' (तै सं. 7. 1. 8) । अकारस्यानुदात्तत्वे पर्युदस्ते पारिशेष्यादुदात्तत्वं गम्यते । 'उदात्तश्चानुदात्तश्च वर्णानां प्राकृतौ स्वरौ' इति दर्शनात् । अस्य प्रयोजनं, 'लोकंपृणायातयामा' (तै. सं. 5. 7. 5) इत्यादिष्वाकारपूर्वविषयेष्वकारस्योदात्तत्वम् । 'आ नो मित्रावरुण' (तै. सं. 1. 8. 22) इत्यादिषु अकाराभावश्च [इति] ज्ञायते ॥ 75 ॥

अभिप्रयात्य[36] क्षर[37] श्रुदवयो[38] श्रि[39] रजे[40] दथ ॥ 76 ॥

---

29 c. f *SL* V 28 '....अयातयामा हि ...'
30 *SL* V 21 '....अनिर्दिष्ट....'
31 *SL* V 27 '....अयस्थूणौ...'
32 c. f *SL* V 28 '....व्योयुक्त:....'
33 *SL* V 38 '....अवत्तरं....'
34 *SL* V 22 '....अप्राप्य....'
35 *SL* V 21 '....अनवावग्रह....'
36 *SL* V 24 '... अभिप्रयायी....'
37 *SL* V 6 '...अक्षर....श्रुति:....'
38 *SL* V 36 '...अजावय:....'
39 *SL* V 38 '....अश्रि:....'
40 *SL* V 14 '....अजेत्....'

'तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति' (तै. सं. 5. 3. 2) 'साष्टाक्षरा समपद्यत' (तै. सं. 6. 1 6) 'अष्टाक्षराणि त्रीणि (तै. सं. 6. 1. 2) 'उपाँश्वन्तर्मामावजावयः' (तै. सं. 6. 5. 10) 'अष्टाश्रिर्भवति' (तै. सं. 6 3. 3) 'गामाजेत्ताम्' (तै. सं. 2. 2. 6)। 'मिमीते—यातयाम्नियायातयाम्निया'[41] (तै. सं. 6. 1. 9) इत्यत्र पूर्वांशस्य संहितास्वरेणैव अकारादित्वं व्यक्तम् उत्तरांशस्य तु 'द्विरुक्तं तु तदंशवत्' (तै. सं 7) इति न्यायात्। अथेत्ययमधिकारः। अदन्तमित्यादिना अखण्डपदान्युच्यन्ते इति ॥ 76 ॥

अदन्तं तोपधं म्नान्तमदुपान्त्यमनुच्चकम्।
निष्ठानतान्तमा पष्ठान्माङो नानन्ययोगिनः ॥ 77 ॥

अनुच्चमेवानुच्चकम्। एतद्विशेषणं सर्वत्र सम्बध्यते। अकारान्तं तकारोपधमनुदात्तं पदमकारादि भवति। पूर्वत्र विधीयमानस्याकारस्य स्वत एवानुदात्तत्वं गम्यते। 'साकामयतौषधीभिः'[42] (तै. सं 7. 4. 3) 'ते प्रजा वित्वाकामयन्त'[43] (तै सं. 6 1. 8) 'यद्यज्ञेकुर्वत'[44] (तै. सं. 3 2. 2) 'द्यां वाज्यांक्रंस्त'[45] (तै सं. 7. 5. 19)। म्नान्तं मकारान्तं नकारान्तं चेत्यर्थः। अकारोपधं मकारान्तं नकारान्तं वा उदात्तरहितं पदमकारादि भवति। 'पृथिवीमाक्रमिषम्'[46] (तै. सं 6. 7. 1) 'योलं प्रजायै'[47] (तै. सं. 2. 2. 5) 'समुचित्तान्याकरम्'[48] (तै.

---

41 *SL* V 28 '....अयातयाम्निया....'
42 *SL* V 11 '....अकामयत....'
43 *SL* V 11 '....अकामयन्त....'
44 *SL* V 10 '....अकुर्वत....'
45 *SL* V 11 '....अक्रंस्त....'
46 *SL* V 11 '....अक्रमिषम्....'
47 *SL* V 33 '... अलं....'
48 *SL* V 11 '....अकरं....'

सं. 4 5. 1) 'पत्नयोग्रे कुर्वन्' [49] (तै. सं. 5. 1. 7) 'अयतनेष्टमेहन्' [50] (तै. सं. 7. 2 8) इत्यादि। अभिनिष्ठानो निष्ठानशब्देनोच्यते। विसर्जनीय इत्यर्थः। विसर्जनीयान्तं तकारान्तं वा उदात्तरहितं पदमकारादि भवति। अत्र उपधानिर्बन्धो नास्ति। 'प्रतिधातवेकरुत' [51] (तै. सं. 1. 4. 45) 'अजर उष आगाः' [52] (तै. सं. 4. 3. 11) 'विसारेहिर्धुनिः' [53] (तै. सं. 3. 1. 14) 'येकर्णाः स आज्ये' [54] (तै. सं. 1. 8. ७) 'पुरोजातः स्यात्' [55] (तै. सं. 1. 5 8) 'येणिष्ठास्तान्' [56] (तै. सं. 2 5. 5) 'परोवरैस्तन्त्वा जुषे' [57] (तै. सं. 1. ३. 5) 'पुत्रंमेवधीरिति' [58] (तै. सं. 2. 5. 2) 'अपोह प्रविशति' [59] (तै स 6. 4. 2) 'स आगच्छन्सोब्रवीत्' [60] (तै. सं 3. 1. 9) 'साब्रवीद्वरं वृणै' [61] (त. सं 2. 5. 1) इत्यादि। अदन्तमिति किम्? 'ते नो मुञ्चतमंहसः' (तै. सं. 4. 7. 15) 'तस्मादोषधयः पराभवन्ति' (तै. सं. 2. 6. 4)। तकारोपधमिति किम्? 'वारिणा प्रथस्व' (तै. सं. 4. 2. 8)। अनुच्चमिति किम्? 'तमसा वरन्त' (तैसं. 4. 3. 15)। म्ना-

---

49 *SL* V 10 '....अकुर्वन्...'

50 *SL* V 41 '....अहन्....'

51 *SL* V 10 '...अकः....'

52 *SL* V 12 '....आऽगाः....'

53 *SL* V 41 '....अहिः....'

54 c. f. *SL* V 10 '....अकर्ण। उत्तरं तथा....'

55 *SL* V 14 '....अजातः....'

56 *SL* V 15 '....अणिष्ठाः....'

57 *SL* V 35 '....अवरैः....'

58 *SL* V 34 '....मेऽवधीः....'

59 *SL* V 41 '....अहः....'

60 *SL* V 12 '....अगच्छत्....'

61 *SL* V 23 '....अब्रवीद्....'

न्तमिति किम् ? 'वरिणा प्रथस्व' (तै. सं. 4. 2. 8)। अदुपान्त्यमिति किम्? 'त्वत्वा वज्रिन्' (तै. सं. 2. 4. 14) 'सहस्रियो दीप्यताम्' (तै सं 4 6. 13) 'द्रविणमायजन्ताम्' (तै. सं. 4. 7. 14)। अनुच्चमिति किम्? 'प्र मृणो युधा जयन्' (तै. सं. 4. 6. 4)। निष्ठानतान्तमिति किम्? 'आ वर्तन वर्तय' (तै. सं. 3. 4. 1)। 'धन्वना गा धन्वनाजिम्' (तै. सं. 4. 6. 6) इत्यादि। उक्तस्यादन्तादिविधिपञ्चकस्य प्रतिषेध आरभ्यते। अन्यपदेनानन्वितादु मा इत्यस्मात् पदात् षष्ठपदादर्वाक् परस्य पदस्य अकारादित्वं न भवति। 'ततो मा पराभूवम्' (तै. सं. 2. 5. 1) इति। 'मा मे हार्दि त्विषा वधीः' (तै. सं. 3. 2. 5)। 'मा मो अस्माँ अवहाय परा गात्' (तै. सं. 5. 7 9) 'प्राणो मा मा हासीत्' (तै. सं. 5. 7. 1) 'मा नो हिंसीज्जनिता' (तै. सं. 4 2 7) इत्यादि। अनन्ययोगिन इति किम्? 'प्राणो मा मा हासीदन्तरिक्षमाक्रमिषम्' (तै. सं. 5. 7. 1)। आ षष्ठादित्ययमभिविधिः 'पर इत्युत्तरः' (तै. प्रा. 1. 30) इत्यस्य न्यायनिवृत्त्यर्थम्। माङ इति ङकारान्तत्वेन ग्रहणं प्रतिषेधार्थस्य मा इत्येतस्य द्योतनार्थम्। तच्चोदात्तत्वेन ज्ञायते। तस्मात् 'पूषा माधात्' (तै. सं. 4. 2. 8) इत्यादिषु अकारस्य निषेधो न भवति ।। 77 ।।

[न] दीर्घच्छशठन्मध्यं याद्यासुघ्वन्तमन्तकम्।
एदादिकं भुवद्वक्षत्पात वो नो नपाद्वधीत् ।। 78 ।।
राजन्दधत्तर्पयत रासदादीनि गन्गत।
दधर्षीद्वाः करद्दस्राहंवन्त जुहवन्नशत्।
सनवो मृडपूरादि तत ब्रूतान्नरः पत ।। 79 ।।

जेत्यनुवर्तते पतेत्यन्तम्। दीर्घमध्यं छकारमध्यं शकारमध्यं ठकामध्यं वा अकारादि न भवति। ठदिति तपरकरणं छकारादिसर्वैः सम्बध्यते। अकारस्य द्योतनार्थम्। अन्यथा 'अकारो व्यञ्जनानाम्' (तै. प्रा. 1. 21) इति न्यायाद् व्यञ्जनमात्रं गम्यते। मध्यग्रहणात् परस्य

बहुस्वरत्वं गम्यते। उदाहरणानि। 'तदभीषहा पुनरा ददीत' (तै. सं. ‌6. 1. 10) 'उद्वास्य पुनरा दधीत' (तै. सं. 1 5. 1) 'अस्मद्वात्रा देवत्रा गच्छत' (तै. सं. 1. 4. 43) 'दाशुषे यच्छताधि' (तै सं. 1. 5. 11) 'शिवेन मा चक्षुषा पश्यत' (तै. सं. 5. 7. 1) 'स्योना मा विशतेराः' (तै. सं. 1 5. 6) 'गन्धर्व मा तिष्ठतानु' (तै. सं. 3. 5. 6)। दिर्घादिमध्यमिति किम् ? 'साकामयत'[62] (तै. सं 7. 4. 3) 'आधारमाघारयत्'[63] (तै. सं. 2. 5. 11) 'दक्षिण आसादयन्'[64] (तै. सं. 6. 1. 11) 'स आगच्छत्'[65] (तै. सं 3. 1. 9) 'यान्तेगच्छन्'[66] (तै. सं 5. 6. 5) 'ताञ्जमदग्निस्तपसापश्यत्'[67] (तै. सं. 3. 3. 5) क्षुरपविर्भूत्वतिष्ठात्[68] (तै सं 5. 6. 6)। यादन्तं यास्वन्तं ध्वमन्तं तमन्तं च अकारादि न भवति। 'वारुण्यर्चा जुहुयात्' (तै. सं. 5. 7. 6) 'गृहपतिना भूयाः' (तै. सं. 1. 5. 6) 'पेशो मर्याः (तै सं. 7. 4. 10) 'गृहपतिना भूयासम्' (तै. सं. 1. 5. 6)। यासुग्रहणेन सिद्धे याद्ग्रणं व्यक्तयर्थम्। 'तपसा तप्यध्वम्' (तै. सं. 1. 1. 7) 'आतय यध्वम्' (तै. सं 1. 1. 1) 'इन्द्राग्नी आ गतम्' (तै. सं. 1. 4. 15) 'प्र बाहवा सिसृतम्' (तै. सं. 1. 8 22) इत्यादि। एदादिपदमकारादि न भवति। 'आपो देवीः' (तै. सं. 1. 1. 5) 'इन्द्रो नेपत्' (तै. सं. 5. 7. 2) इत्यादि। 'कया नश्चित्र आ भुवत्' (तै. सं. 4. 4. 12) 'हव्या

---

62 *SL* V 11 '....अकामयत....'

63 *SL* V 13 '....अघारयत्....'

64 *SL* V 39 '....आऽसादयन् '

65 *SL* V 12 '....अगच्छत ...'

66 *SL* V 13 '....अगच्छन्....'

67 *SL* V 22 '... अपश्यत्....'

68 *SL* V 16 '....अतिष्ठत्...'

नो वक्षत्' (तै· सं 3. 5. 11) 'दिग्भ्यो मा पात' (तै· सं· 1. 8. 12) 'मा वोरिषत्' (तै. सं· 4. 2. ०) 'मा नो हिंसीत्' (तै· सं 4 2 7)। वो न इत्येतयोर्ग्रहणं माङ्योगाभावात्। 'ऊर्जो नपात्' (तै· सं· 4. 2. 7) 'ऊर्मिर्न नावमा वधीत' (तै. सं 2. 6. 11) 'धाम्नो धाम्नो राजन्' (तै. सं. 1 3. 11) 'सुवर्देवेषु नो दधत्' (तै. सं 4. 1. ८) 'आयुर्मे तर्पयत' (तै. सं. 3 1. 8) 'स नो रासत्' (तै. सं. 1. 1. 14) 'सह वर्चसा गन्' (तै· सं. 5. 6. 1) 'विश्वे देवास आ गत' (तै· सं· 1. 4. 1') 'व्यथिरा दधर्षीत्' (तै. सं 1. 2. 14) 'आपानं मे दाः' (तै· सं 3. 3. 5) 'मुखा करत्' (तै· सं· 1. 5 11) 'न वो दस्राः' (तै सं. 2. 4. 8) 'सदा हवन्त' (तै· सं 4 3. 13) 'न वाचा जुहवन्' (तै. सं 2. 5. 11) 'कर्मणा नशत्' (तै सं. 1. 8. 22) 'दीक्षिता सनवः' (तै. सं. 3. 5. 6)। मृड पूर इत्येवमादि पदमकारादि न भवति। 'ते नो मृडयत' (तै. सं· ०. 5. 10) 'आ पूर्याः स्था मा पूरयत' (तै. सं. 3. ८ 8) 'एतत्ते तत' (तै. सं. 1. 8. 5) 'प्रणो ब्रूतात्' (तै. सं. 1. 6. 4) 'युधो नरः' (तै. सं· 4. 6· 4.) 'श्येनो भूत्वा परा पत' (तै सं. 1. 2. 9)। 'संसमिद्युवसे वृषन्' (तै. सं· 2. 6. 11) इत्येतत्पदं 'अधिवृषन्' (तै· सं 2. 6 11) इति संहितयैव व्यक्तम्। 'भद्रा ते पूषन्' (तै. सं. 4. 1. 11) इत्यत्र पूषन्निति पदं संहितयैव व्यक्तम्। अकारादित्वे सति याज्याविषयत्वादकारस्य लोपो न भवति। रासदादिग्रहणम् एवंविधानामुपलक्षणार्थम्। एवं सर्वत्र यथासंभवमूहनीयम् ।। 79 ।।

अजिह्री[69] तादधु[70] रगु[71] रद्या[72] बिभरु[73] रघ्वन[74] ।
अदत्त तद[75] यक्ष्म[76] ञ्चारेतोधत्ता[77] वृणीत वे[78] ।। 80 ।।

---

69 *SL* V 14 '....अजिहीत....'
70 *SL* V 17 '....अदधुः....'
71 *SL* V 12 '....अगुः....'

नेति निवृत्तम् । अजिहीतेत्यादीनि पदानि अकारादीनि भवन्ति । पर्णं पराजिहीत' (तै· सं· 5. 4 3) । अदन्तादिप्राप्ते दीर्घमध्यत्वे प्रतिषेधात् प्रतिप्रसवार्थमस्य पुनर्ग्रहणम् । एवम् 'अवृणीत वे' इति । जवमादधुः' (तै. सं. 1. 7. 7) 'ज्योतिषागुः' (तै. सं. 4. 3. 11) 'अमा वै नोद्य' (तै. सं 2 5. 3) 'वसवोबिभरुः' (तै. सं 5. 5. 2) । अदधुः अगुः अबिभरुः इत्येतेषां ग्रहणं नियमार्थम् । आकारोपधेषु अभिनिष्ठानान्तेषु एतत्पदत्रयमेव अकारादि भवति । तस्मात् 'तनुविरेप आधुः' (तै. सं. 4. 3. 13) इत्यादिषु अकारादित्वं न भवति । 'पूषाध्वनः' (तै. सं 1. 2. 4) । अस्य ग्रहणम् अकारस्योदात्ततार्थम् । एवमुत्तरत्रापि यथासंभवं द्रष्टव्यम् । अदत्तेति पदं तत्परमेव अकारादि भवति । 'रेत आदत्त तत्' (तै. सं 7. 1. 1) । तदिति किम् ? 'तावन्नो दत्तेति' (तै. सं. 6. 2. 4) 'अमृतञ्च मेयक्ष्मञ्च मे' (तै· सं. 4. 7. 3) । चेति किम् ? 'परा यक्ष्मम्' (तै· सं. 1. 3. 14) । अधत्तेति पदम् आ रेतः इत्येताभ्यां परमेव अकारादि भवति । 'तं पूषाधत्त तेन' (तै· सं. 1. 5. 1) । 'सा रेतोधत्त' (तै· सं. 6. 5 6) एताभ्यामिति किम् ? 'सुम्ने मा धत' (तै सं. 1. 3. 12) । अवृणीत इति पदं वकारे परतः अकारादि भवति । 'युष्मानिन्द्रोवृणीत वृत्रतूर्ये' (तै. सं. 1. 1. 5) । व इति किम् ? 'मर्तो वृणीत सख्यम्' (तै· सं· 1. 2. 2) ॥ 80 ॥

---

72 *SL* V 17 '... अद्य....'
73 *SL* V 23 '... अबिभरुः....'
74 *SL* V 17 अध्वनः....'
75 *SL* V 17 '....अदत्त तत्....'
76 c. f. *SL* V 27 '... मेऽयक्ष्मम्....'
77 *SL* V 18 '....आ रेतोऽधत्त....'
78 c. f. *SL* V 35 '....इन्द्रोऽवृणीत,...'

अथ।स्त्विवता[79] वशीया[80] दा[81] दभूद[82] ष्ट्व[83] वहो[84] शयत्[85] ।
अस्कान्नोच्चा[86] द जन्य[87] क्रा[88] नयामा[89] याड[90] यानि तु ॥ 81 ॥
न स्वारवद[91] गन्मा[92] राध्य[93] रो[94] वर्ष्याम्य उत्तरम्[95] ।
अयुक्तश्चा[96] पथा[97] दभ्रि[98] रवारात्रिश्रुदक्ष्णया[99] ॥ 82 ॥

---

79 *SL* V 18 '....अधा इति....'
80 *SL* V 38 '....अशीय....'
81 *SL* V 17 '....अदात्...'
82 *SL* V 24 '....अभूत्....'
83 *SL* V 38 '....अष्टु....'
84 *SL* V 34 '....अवहः ...'
85 *SL* V 38 '....अशयत्....'
86 *SL* V 39 '....अस्कान्सह....'
87 *SL* V 14 '....अजान .'
88 *SL* V 10 '....अक्रान्....'
89 *SL* V 27 '....अयाम....'
90 *SL* V 28 '....अयाट्....'
91 *SL* V 28 '....अयानि नस्वारान्तः....'
92 *SL* V 12 '....अगन्म ...'
93 *SL* V 32 '....अराधि ...'
94 *SL* V 31 '....अरः....'
95 *SL* V 37 '....अवर्ष्याम्य श्च पाश्चात्यं '
96 c. f. *SL* V 28 '....व्योऽयुक्तः....'
97 *SL* V 21 '...अपप्तात्....'
98 *SL* V 25 '....अभ्रिः....'
99 *SL* V 11 '... अक्ष्णया....'

अधा इति पदम् इतिपरमेव अकारादि भवति। 'द्विर्मधा इति' (तै सं 2. 4. 12)। इताविति किम्? 'सुविते मा धाः' (तै. सं. 1. 2. 10) 'उपहवन्तेशीय' (तै. सं. 1. 6. 3) 'सहकुम्भ्यादात्' (तै. सं. 3. 2. 8) 'यन्म आत्मनो मिन्दाभूत्' (तै. सं. 3. 2. 5) 'मनस्त्याष्टु' (तै. सं. 1. 4. 2) 'यानावह उशतः' (तै सं. 1. 4. 44) 'गर्भ आशयत्' (तै. सं 3. 4. 2)। अस्कानिति पदमकारादि भवति उदात्तात्परं वर्जयित्वा। 'आ मा स्कान्त्सह' (तै. सं. 3. 1. 18)। नोच्चादिति किम्? 'अररुस्ते दिवम्मा स्कान्' (तै. सं. 1. 1. 9) 'शत्रुर्मेजनीति' (तै. सं. 2. 5. 2) 'आक्रान् वाजी' (तै. सं. 7. 5. 19) 'उपत्र आयामेति' (तै. सं 7. 4. 9) 'एनोयाट्' (तै. सं. 1. 4. 45)। अयानीत्येतत्पदमकारादि भवति स्वरितवत्पदं वर्जयित्वा। 'उप त्वायानीति' (तै. सं. 6. 7. 5)। न स्वारवदिति किम्? 'यास्ते अग्ने समिधो यानि' (तै सं. 5 7 4) 'आगन्म मित्रावरुणा' (तै. सं. 3. 5. 4) 'तदशकन्तन्मेराधि (तै. सं. 1. 6 6) 'मा भेर्मारो मा एषाम्' (तै. सं. 4 5 10)। मायोगेन निषिद्धत्वात् पुनरिदं प्रसूयते। अवर्ष्याभ्य इत्येतत्पदमुत्तरमकारादि भवति। 'वर्ष्याभ्यः स्वाहावर्ष्याभ्यः' (तै. सं. 7. 4. 13)। उत्तरमिति किम्? पल्वल्याभ्यः स्वाहा वर्ष्याभ्यः' (तै. सं. 7. 4. 13)। चकारः उत्तरमित्येतद्विशेषणमाकर्षति। अयुक्त इति पदमुत्तरमकारादि भवति' 'सव्योयुक्तोथ' (तै सं. 3 4. 10)। अन्वादेशेन किम्? 'दक्षिणो युक्तो भवति' (तै. सं 3. 4. 10) 'यज्ञस्यैवान्तं गत्वापथात्' (तै. सं. 7. 2. 8) 'सुषिराभिः (तै. सं. 5. 1. 1)। अवार अवि इत्येतयोः क्षुद्रग्रहणं सम्बध्यते। अविग्रहणेन अविशब्दोत्पन्नम् 'अव रक्षणे' इति धातूत्पन्नं च पदं गृह्यते। 'पार इक्ष्वोवार्येभ्यः'[100] (तै. सं. 7. 3. 16) 'पक्ष्मभ्यः स्वाहावार इक्षवः'[101] (तै. सं. 7. 3. 16) 'स कृष्णाविरभवत्'[102] (तै. सं. 2. 1. 2) 'योविं प्रतिगृह्णा—

---

100 *SL* V 36 '....अवार्येभ्यः....'

101 *SL* V 37 '... अवारे....'

ति'[103] (तै. सं. 2. 2 6) 'ते नोवन्तु'[104] (तै सं. 1. 2. 3) 'सदावन् भागम्[105] (तै. सं. 3. 5. 11) 'विश्वं ह्य पावति'[106] (तै. सं. 2. 6. 9) 'तभिर्नोविता भव'[107] (तै. सं 4 1. 11) इत्यादि। 'या वः शर्म शशमानाय सन्ति' (तै. सं 1. 5. 11) इत्यादि 'वो न' (प. प्र. 78) इति स्वरूपग्रहणाद् अकारादि न भवति। 'ऋतेनारभतेक्ष्णया (तै. सं. 6. 3. 6) ॥ 81, 82 ॥

रभ्योऽरथेभ्यो[108]ऽच्छिद्यमानया[109]नमित्र[110]मरिष्यति[111]।
अस्यान्त्य[112]भागा[113]न्यस्यस्वा[114]वाकया[115]रेणवो[116]ऽसिचत्[117]
॥ 83 ॥

---

102 *SL* V 37 '....अविः....'
103 *SL* V 36 '....अवि....'
104 *SL* V 33 '....अवन्तु....'
105 *SL* V 33 '....दाऽवन्....'
106 *SL* V 35 '....अवति....'
107 *SL* V 37 '—अविता....'
108 c. f *SL* V 31 '....अरथेभ्यः प्रथमं....'
109 *SL* V 14 '....अच्छिद्यमानया....'
110 *SL* V 19 '....अनमित्रं....'
111 *SL* V 32 '....अरिष्यति....'
112 *SL* V 40 '....अस्यन्ति....'
113 *SL* V 24 '....अभागानि....'
114 *SL* V 39 '....अस्यस्व...'
115 *SL* V 37 '....अवाकया....'
116 *SL* V 32 '....अरेणवः ...'
117 *SL* V 39 '... असिचत्....'

अरथेभ्य इत्येतत्पदं भ्य इत्यस्मात्परमकारादि भवति । 'रथिभ्यो-रथेभ्यश्च' (तै सं. 4. 5. 4) । भ्य इति किम् ? 'नमो रथेभ्यः' (तै· सं· 4 5. 4) 'अनश्वासो ये पवयोरथाः'[118] (तै. सं· 1. 6. ·2)इत्ये-तत् 'अरथा अर्चन्त्यन्तरस्याम् (तै प्रा. 7. 7) इत्यनेन व्यक्तम् । 'सी· व्यत्वपः सूच्योच्छिद्यमानया' (तै. सं 3. 3. 11) 'दीर्घायुत्वं च मेनमि-त्रम्' (तै· सं· 4. 7· 3) 'आर्तिमरिष्यतीति' (तै. सं· 2. 6. 6) 'स्त्रियं जातां परास्यन्ति' (तै. सं. 6. 5. 10) 'न वोभागानि' (तै सं. 2. ०. 3) 'स्रुचमास्यस्व' (तै. सं 2 5. 9) 'समुद्रस्य त्वावाकया' (तै. सं. 4. 6. 1) 'पूर्व्यासोरेणवः' (तै सं. 7. 5. 24) 'असिचत्सन्दु-ग्धम्' (तै. सं· 3 2. 8) ।। 83 ।।

अवस्यु[119]रवसेना[120]सन्नोच्च[121]मस्यामुदात्तवत्[122] ।
अजस्रो[123]क्ष[124]न्नकूपारस्या[125]नशन्य[126]भितो[127]पसा[128] ।। 84 ।।

'स्वाहावस्युरसि' (तै· सं· 4. 7. 12) 'त्वयावसेन (तै. सं. 5. 7. 2) । अमदित्येतत्पदम् अकारादि भवत्युदात्तं वर्जयित्वा । 'सुदिना

---

118 *SL* V 32 '....अरथाः ...'
119 *SL* V 35 '....अवस्युः....'
120 *SL* V 35 '....अवसेन....'
121 *SL* V 39 '....असन्नोदात्तं....'
122 *SL* V 40 '....अस्यां निहतो न तु ..'
123 *SL* 15 '...अजस्रः....'
124 *SL* V 11 '... अक्षन्...'
125 *SL* V 10 '...अकूपारस्य....'
126 *SL* V 19 '....अनशनि....'
127 *SL* V 24 ' अभितः....'
128 *SL* V 22 ' अपसा....'

सासदिष्टिः' (तै. सं. 1. 2 14)। नोच्चमिति किम्? अभ्या सजज-जान' (तै· सं 4. 6. 2)। अस्यामित्येतत्पदमुदात्तवदकारादि भवति। 'इयं वै ध्रुवास्याम्' (तै. सं. 2. 6. 5)। उदात्तवदिति किम्? 'प्रव-दिता स्यामिति' (तै· सं. 7. 1. 10) 'हव्याजस्रोत्रक्षि' (तै. सं· 4. 3. 13) 'यथाक्षन्नापन्नम्' (तै· सं· 6. 1. 9) 'तेकूपारस्य' (तै. सं. 5. ०. 3) 'स्वाहानशन्यवस्फूर्जन्' (तै सं· 2. 4. 7) 'सौम्यो रा-जन्योऽभितः' (तै. सं. 2. 1. 2) 'कर्मणापसा' (तै. सं. 7. 1. 18) ॥ 84 ॥

अमृता[129]वृक[130]शब्दावृदुच्चानुच्चावनुष्ठुया[131]।
अनक्ति[132]रविभे[133]दप्रीणीता[134]यंवृत्रयज्ञियम्।
वा इन्द्रोपर्यसौ गौ स्वयजस्रीत्येवमादिषु[135] ॥ 85 ॥

अमृतम् अवृक इत्येतौ शब्दौ यथाक्रमम् ऋकारोदात्तानुदात्तौ अ-कारादी भवतः। 'यस्य छायामृतम्' (तै. सं. 4. 1. 8) 'मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्' (तै. सं. 1. 8. 6) 'अतन्द्रासोवृकाः' (तै. सं. 1. 2. 14)

---

129 c. f *SL* V 7 '....अमृतशब्दो न यान्तकः'
130 c. f *SL* V 33 '... द्रासोऽवृकाः....'
131 *SL* V 18 '....अनुष्ठुया....'
132 c. f *SL* V 19 'अनक्ति च। अनक्तु च तथा....'
133 *SL* V 23 '....अविभेत्....'
134 *SL* V 23 '...अप्रीणीत....'
135 c f *SL* V 29, 30
'....अयमयज्ञो वा, अति, भूमिरिति त्रिषु।
निष्क्रीतो जायते शास्ते प्रजाभ्यो नस्तमस्त्वया॥
हृतो राज्ञे जहृषाणो राजाविन्नश्च मा मुचे।
गच्छते चिनुते स्वाहेत्येतेभ्यः परमव्ययम्॥'

'त्रायस्व नोवृकेभिः' (तै सं 1 6 12)। ऋदुच्चानुच्चाविति [किम्] ? 'नखानि [नि] कृन्तते मृता वै' (तै. सं. 6. 1. 1) 'यथा मृतायानुस्तरणीम्' (तै. सं. 6. 6. 7) 'मा त्वा वृका अघायवः' (तै. सं. 1. 2. 9) 'सत्यता तेनुष्ठुया' (तै. सं. 1. 2. 14)। अनक्तिधातूत्पन्नं पदमकारादि भवति। 'पथ आनक्ति' (तै. सं. 4. 1. ८) 'सविता मध्वानक्तु' (तै. सं. 1. 3. 6) 'सोसुरेभ्योबिभेत्' (तै. सं. 7. 3 7)। 'निष्ठानतान्तम्' (प. प्र. 77) इत्यनेन सिद्धेऽपि पुनर्ग्रहणं नियमार्थम्। एकारोपधमेव अकारादि भवति। तस्मात् तस्य गृहाद्धिहीना हरेत्' (तै. सं. 3. 1. 3) इत्यादिष्वकारादित्वं न भवति। 'आत्मानमाप्रीणीत' (तै. सं. 5. 1 8)। अयमित्येतत्पदं वृत्रादिषु परतः अकारादि भवति। 'त्वयायं वृत्रम्' (तै. सं. 1 7 7) 'निष्क्रीतोयं यज्ञियम्' (तै. सं. 3. 1. 4) 'स्वराज्ञोयं वा इन्द्रः' (तै. सं 2. 3. 6) 'राजायमिन्द्रः' (तै. सं 2. 3. 6) 'को मायमुपरि' (तै. सं. 5. 2. 10) 'आविन्नोयमसौ' (तै. सं. 1. 8. 12) 'आयं गौः' (तै. सं. 1. 6. 3) 'यन्त्वायं स्वधितिः' (तै. सं 1. 3. 5) 'उपहूतोयं यजमान इत्याह' (तै. सं. 2. 6. 7) 'आशास्तेयं यजमानोसौ' (तै. सं. 2. 6. 9) 'यो वै नोयं म्रियते' (तै. सं. 2. 4. 1) 'अच्छायमेति शवसा' (तै. सं. 4. 1. 8)। ह्रस्वपूर्वस्य ग्रहणं [अवासचस्वानुदामृदावर्धाशिक्षारक्षाद्याभवाभजायत्राचरापिवानाधामाधारयाधर्पाधावर्धयावोधात्रातत्रामुञ्चाश्वस्यापृणस्वाहिष्ठात्वंतरा] जनिष्ठायुङ्क्ष्वाच्छा' (तै. प्रा. 3. 8) इति ह्रस्वविधानसामर्थ्यात् व्यञ्जनादित्वशङ्का मा भूत्। एवमादिग्रहणं प्रपञ्चद्योतनार्थम्। तानि यथासंभवं परिभाषया बोद्धव्यानि ॥ 85 ॥

अ[136]हमस्था[137]न्यदोऽषाढा[138]द्ध्वर्यवो[139]ऽददता[140]यति[141] ।
अमेध्या[142]हरता[143]मस्त[144]महभूना[145]ऽसितो[146]ऽस्यथात्[147]॥86॥

---

136 *SL* V 41 '....अहं....'
137 *SL* V 40 '....अस्थानि....'

संपत्नी पत्याहं गच्छे' (तै· सं· 1. 1. 10) 'अङ्गानि च मेस्थानि च मे' (तै· सं. 4. 7 1)। अदःशब्दोत्पन्नमषाढशब्दोत्पन्नमध्वर्युशब्दोत्पन्नं च पदमकारादि भवति। 'यथासौ देवानाम्'[148] (तै· स. 5. 3 7) 'येदो रोचने' (तै. सं. 4. 2 8) प्रयुज्यन्तेमुमेव'[149] (तै· सं· 6. 5 11) 'स्वयमातृण्णामूमेव'[150] (तै सं 5. 3 7) 'यदाहवनीयेमुष्मिन्'[151] (तै सं 6. ·. 8) 'मामूरज'[152] (तै. सं. 4. 6. 6) 'आमुष्मादमुष्मै[153] (तै. सं. 2. 3. 1) 'स्वयमातृण्णामुष्यामेव'[154] (तै. सं. 5. 4. 7) 'आधीयतेमुष्मा आहवनीयः'[155] (तै सं· 6. 1. 8) 'देव-

---

138 *SL* V 38 '....अषाढा....'
139 *SL* V 8 '....अध्वर्युशब्दश्च....'
140 *SL* V 17 '....अददत....'
141 *SL* V 29 '....अयति....'
142 *SL* V 26 '....अमेध्या ...'
143 *SL* V 41 '....अहरतां....'
144 *SL* V 40 '....अस्तं....'
145 *SL* V 41 '....अहभून....'
146 *SL* V 39 '....असित;....'
147 *SL* V 38 '... असि ...'
148 *SL* V 39 '....असौ....'
149 *SL* V 25 '....अमुं...'
150 *SL* V 25 '....अमूं....'
151 *SL* V 25 '....अमुष्मिन्....'
152 *SL* V 25 '....अमूः....'
153 *SL* V 26 '....अमुष्मात्....'
154 *SL* V 26 '... अमुष्याम् ...'
155 *SL* V 26 '....अमुष्मै....'

ताषाढा नक्षत्रम्' (तै. सं. 4. 4 10) 'नास्ऽस्थिते सोमेऽध्वर्युः' (तै. सं. 6. 3. 1) 'अश्विनाध्वर्यू' (तै. सं. 4. 3. 4) इत्यादि । 'राष्ट्रमाददत' (तै. सं. 7. 5 9) 'पुनस्ते प्राण आयति' (तै. सं. 1. 3. 14) 'एषालोमकामेध्या' (तै. सं. 2. 6. 5) 'तमाऽरतान्तेन' (तै सं. 7 1. 4) 'देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तम्' (तै. सं. 1. 8. 3) 'वातोऽभूनः' (तै. सं. 4 3. 3) 'मृत्यवेसितः' (तै. सं. 5. 5. 14) 'वृत्रस्य कनीनिकासि' (तै. सं. 1 2. 1) ॥ 'गाहमानोदायः'[156] (तै. सं. 4. 6. 4) 'जायमानोह्.नाम्' (तै. सं. 2. 4. 14) 'भद्र शोचेपूपम्'[157] (तै. सं. 4. 2. 2) 'सुमन्मेधायि'[158] (तै. सं. 4. 6 8) इत्यादीनि अभ्यावर्तिन्नपूपम् [अपिदधाम्यद्यन्वदितिशर्माग्नेर्जिह्वामग्नयः पप्रयोऽस्माकमस्मेधत्ताश्माश्वा श्रुतिरायामामर्यमन्नस्मत्पाशानस्मिन्यज्ञेऽस्ताव्यथमानाभिद्रोहमधाटयदोऽथोऽदुग्धा अरिष्टा अरथा अर्चन्त्यन्तरस्यामत्रस्थान्नायाङ्गिरस्वदकरम्]' (तै. प्रा. 12 7) इति प्रातिशाख्येन व्यक्तानि । 'चन्द्रमा धाताष्टौ'[159] (तै. सं. 3. 4. 9) 'ततो वै तेसुराणाम्[160] (तै. सं. 0. 6. 11) 'स्वाहाक्षीभ्याम्'[161] (तै. सं. 7. 3. 16) इत्यादीनि बहून्युदाहरणानि प्रसिद्धत्वात् परिभाषयैव सिद्धानि इति अत्र नोच्यन्ते । अथेत्ययमधिकारः । अवर्णात्परः पदाभिभूतः आकारो विकारः (? री) स्पष्टमुच्यते इति । आद् इत्यय प्रथमान्तः न पञ्चम्यन्तः । आकार इत्यर्थः । 'अथावर्णात्' (प. प्र. 73) इत्ययमधिकारोऽत्राप्यनुवर्तते ॥ 86 ॥

---

156 *SL* V 17 '....अदायः....'

157 *SL* V *22* '....अपूपं....'

158 *SL* V 18 '....अधायि....'

159 *SL* V 6 '....अष्ट....श्रुतिः....'

160 *SL* V *6* '....असुर....श्रुतिः ....'

161 *SL* V 12 '....अक्षीभ्यां....'

आयुध[1] युश्रु[2] तावात्म श्रुतिर्नोरस[3] आशिरम् ।[4]
आप्नोतिश्रुन्न तूच्चान्तमप्तु[5] मायतन श्रुतिः[6] ॥ 87 ॥

आयुश्रुदिति सन्धिसामर्थ्याद् अजन्तं हलन्तं च गृह्यते । आयुधशब्दोंत्पन्न [मायुशब्दोत्पन्न] मायुश्शब्दोत्पन्न च पदमाकारादि भवति । 'यज्ञो वै यज्ञायुधानि' (तै. सं. 1. ७. 8) 'शतायुधाय' (तै. सं. 5. 7. 2) 'यत्रायुधम्'(तै. सं. 4. 6. 6) 'विश्वतो वृद्धायुम्' (तै सं. 1. 3. 1) 'अग्नेदब्धायो' (तै. सं. 1. 1. 13) 'उपायत्रस्थ' (तै. सं. 1. 1. 1) 'अयंमायुरिन्द्रः' (तै. सं. 4. 6. 8) 'ब्रह्मायुष्मन्' (तै. सं. 2. 3. 10) 'पुनरग्न इषायुषा' (तै. सं. 1. 5. 3) । 'उत्तरतोघायुः' (तै सं. 5. 7. 3) 'ऋतायवः पुरान्नम्' (तै. सं 1. 2. 5) 'मा त्वावृका अघायवः' (तै. सं. 1. 2. 9) इत्येतेषु पदेषु 'देवाशीका [सुम्नाश्वर्तावायुनाहृदया–घोक्थाशुद्धा]' (तै. प्रा. 3. 2) इत्यादिना आकारादित्वं न भवति । आत्मशब्दोत्पन्नं पदमाकारादि भवति उरःशब्दात्परं वर्जयित्वा । 'सात्मानमेवाग्निम्' (तै सं. 6. 1. 5) 'सँस्कृत्यात्मनाभ्यारोहति' (तै. सं. 5. 6. 6) इत्यादि । नोरसः इति किम् ? 'समीची उरसा त्मना' (तै. सं. 4. 1. 3) । 'साशिरमेवैनम्' (तै. सं. 6. 1. 6) 'इन्द्रायाशिरम्' (तै. सं. 3. 2. 8) । आप्नोति धातूत्पन्नं पदमाकारादि भवति उदात्तामप्तुमि–त्येतत्पदं वर्जयित्वा । 'यदा सहस्रं पशून् प्राप्नुयात्' (तै. सं. 2. 1. 5) 'सम्प्राप्य न्यवर्तत' (तै. सं 6. 1. 6) 'तेन नाप्नुवन्' (तै. सं.

---

1 *SL* VI 1 '....आयुधश्रुतिः...'
2 c. f. *SL* VI 2 '....आयुश्शब्दो न घात्परः ।' Also vide *SL* VI 13 '....आयु....'
3 *SL* VI 2 '....आत्मशब्दो नोरसादिः....'
4 *SL* VI 28 '....आशिरम्....'
5 c. f *SL* VI 1 '....आप्नोति....श्रुतिः....'
6 c. f. *SL* VI 3 '....आयतन....शब्दो नापूर्वको नतु ।'

7. 4. 4) 'न परां प्राप्नोति' (तै. सं. 2. 5. 4) 'होतानाप्तस्यापयिता' (तै. सं. 7. 1. 5) 'आपन्त्वाग्ने मनसापम्' (तै. सं. 5. 5. 2) इत्यादि। न तूच्चान्तमप्तुमिति किम्? 'न हीमे यजुषाप्तुम्' (तै. सं. 5. 2. 7) 'पशून् प्राप्तुमित्याहुः' (तै. सं. 2. 1. 5)। आप्तुमिति किम्? 'तेषामेवेंषाप्ता' (तै. सं. 3. 4. 3) 'अहोरात्राण्येवाप्त्वेष्टकाः' (तै. सं. 3. 4. 10)। आयतनशब्दोत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'यथायतनं वा एतेषाम्' (तै. सं. .. 5. 6) 'यथायतनादेव' (तै. सं. 7. 5. 6) 'सायतनमेवैनम्' (तै. सं. 5. 1. 2) 'स्व एवायतने देवताः' (तै. सं. 1. 6. 7)। 'अनायतना हि तस्मादाहुः' (तै. सं. 7. 1. 5) इत्यत्र 'विदानलिम्पयतन' (प. प्र. 30) इति ग्रहणात् सामर्थ्यात् 'स्व एवास्मा आयतन इन्द्रियम्' (तै. सं. 5. 4. 11) इत्यत्र 'यजने यतने यत्ते' (प. प्र. 56) इति ग्रहणाच्च आकारादित्वं न भवति। तत्साम्यात् सर्वत्र आयतनानायतनशब्दयोरिङ्गयोरुत्तरांशस्य आकारादित्व न भवतीति गम्यते। 'ऐन्द्रवायवस्य वा एतदा यतनम्' (तै. सं. 7. 2. 8) 'अनायतना अन्याः' (तै. सं. 3. 1. 9) इत्यादिषु आकारादित्व न भवति ॥ 87 ॥

आदित्यश्रुदनाद्युच्च[7] माज्या[8] श्वाग्रयण[9] श्रुतः।
आरा[10] दायन्न[11] थाञ्जीता[12] हवनीया[13] हुति[14] श्रुती ॥ 88 ॥

---

7 c. f *SL* VI 2 '....अन्तोदात्तो निहतो वाप्यादित्यश्रुतिरिष्यते।'
8 *SL* VI 1 '....आज्य....श्रुतिः....'
9 *SL* VI 1 '....आग्रयण....श्रुतिः ...'
10 *SL* VI 16 '....आराद्....'
11 c. f *SL* VI 13 '....उपायन्....'
12 *SL* VI 7 '....अञ्जीत....'
13 *SL* VI 1 '....आहवनीय ...श्रुतिः....'
14 *SL* VI 3 '....आहुति ...शब्दौ नापूर्वको न तु।'

आदित्यशब्दोत्पन्नं पदमाद्युदात्तं वर्जयित्वा अकारादि भवति। 'इन्द्राय त्वादित्यवते' (तै. सं. 1. 4. 1) 'येनादित्या वसवः' (तै. सं. 5. 7. 2) सादित्येभ्य एव' (तै. सं. 6. 5 6) 'दक्षिणादित्याम्मल्हाम्' (तै. सं. 1. 8. 29) 'तुरीयादित्यसवनम्' (तै. सं. 1. 4. 22) 'ऋतेनादित्या महि वः' (तै. सं. 2. 1. 11) इत्यादि। अनाद्युच्चमिति किम् ? 'प्रति त्वादित्याः' (तै. सं. 1. 1. 5)। आज्यशब्दोत्पन्नमाशुशब्दोत्पन्नमाग्रयणशब्दोत्प [न्नं] च पदमकारादि भवति। 'ऋचमनूच्याज्यभागस्य' (तै. सं. 2. 6 2) 'आज्यस्याज्यमसि' (तै. सं. 1. 6. 1) 'आशुषेणाय चाशुरथाय च'[15] (तै. सं 4. 5. 6) 'गिराशुञ्चयन्तम्'[16] (तै. सं. 1. 4. 9) 'आग्रयणस्याग्रयणत्वम्' (तै. सं. 6. 4. 11) 'साग्रयणं प्रत्यागच्छत्' (तै. सं. 6. 4. 11) 'पोषाय त्वाराद्घोषाय त्वा (तै. सं. 7. 5. 13) 'मनसारादजानाम्' (तै. सं. 4. 6. 7) 'द्वाभ्याञ्चतीभ्यामुपायन्' (तै. सं. 5. 7. 5) 'असुराणां वैश्यमुपायन्' (तै. सं 2. 3. 7)। अथेत्ययमधिकारः। आञ्जीतेत्याद्यवग्रह आकार उच्यत इति। उत्तरांशेन सह ग्रहणं व्यक्तयर्थम्। 'यदपतूलयाञ्जीत' (तै सं 6. 1. 1)। आहवनीयशब्दोत्पन्नमाहुतिशब्दोत्पन्नं च पदमाकारादि भवति। 'तत्वष्टाहवनीयम्' (तै. सं 2. 4. 11) 'सत्रस्यर्ध्याहवनीयस्य' (तै. सं. 7. 5. 8) 'अदाभ्या वै नामैषाहुतिः' (तै. सं. 5. 7. 4) 'सौम्ययैवाहुत्या' (तै. सं. 2. 4. 9) ॥ 88 ॥

आकूताकूत्यलब्धाशी[17] राधिश्रुतय आयतीम्[18]।
स्यादाकाल[19] आक्रमण[20] माक्रन्दयत[21] आगमन्[22] ॥ 89 ॥

---

15 *SL* VI 20 '....आशुरथाय....'

16 *SL* VI 19 '....आशु....'

17 *SL* VI 1 '...आशी....श्रुतिः....'

18 *SL* VI 13 '....आयतीः....'

19 c. f *SL* VI 4 '....इष्टिष्वाकाले ...'

आकूतादिशब्दोत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'चित्तिश्चाकूतञ्चाकूतिश्च'[23] (तै. सं. 3. 4. 4) स्वाहेत्याहाकूत्या हि'[24] (तै. सं. 6. 1. 2) 'तन्नेवालब्धम्'[25] (तै. सं. 6. 3. 5) 'उपाकृताय स्वाहालब्धाय'[26] (तै सं 5. 7. 20) 'सत्याशीरित्याह सत्यामेवाशिषम्' (तै. सं. 2. 3. 1) 'स्वाहाधिमाधीताय'[27] (तै. सं 7. 3. 15) 'तस्याधयोप्सरसः[28] (तै. सं 3. 4. 7) 'प्रतिधेनुमिवायतीम्' (तै. सं. 4 4. 4)। स्य इत्यस्मेत्परमाकाल इति पदमाकारादि भवति। 'प्रातःसवनस्याकाले' (तै. सं. 2. 2. 9)। स्यादिति किम्? 'आप्त्वा काल आगते' (तै सं. 5 5. 1)। ऐन्द्रियर्चाक्रमणम्' (तै. सं. 5. 5. 7) 'उच्चैर्घोषायाक्रन्दयते' (तै. सं. 4. 5. 2) 'यथा देवा इहागमन्' (तै. सं 5 5. 4)॥ 89॥

आदाया[29] क्रम्या[30] गमिष्ठा[31] आश्रेषा[32] आतताविने[33]।
आसन्ना[34]लाद्या[35]हनन्याया[36]हुतारभ्य[37]वल्गते[38]॥ 90॥

---

20 *SL* VI 5 '....आक्रमणं....'
21 *SL* VI 5 '....आक्रन्दयते....'
22 *SL* VI 5 '....आगमन्....'
23 *SL* VI 5 '....आकूतं....'
24 *SL* VI 4 '.. आकूत्या....'
25 *SL* VI 16 '....आलब्धं....'
26 *SL* VI 16 '....आलब्धाय....'
27 *SL* VI 9 '.. आधि....'
28 *SL* VI 9 '....आधयः....'
29 *SL* VI 9 '....आदाय....'
30 *SL* VI 5 '....आक्रम्या ..'
31 *SL* VI 6 '....आगमिष्ठाः....'
32 *SL* VI 19 '....आश्रेषाः....'

'सङ्गृह्यादाय' (तै· सं. 2. 4. 3) 'तस्मान्नाक्रम्यापुरुषशीर्षम्' (तै. सं. 5 6. 6) 'पित्वस्त इहागमिष्ठाः' (तै. सं 2. 6. 12) 'देवताश्लेषा नक्षत्रम्' (तै. सं. 4. 4. 10) 'नमो रुद्रायातत विने' (तै. सं. 4. 5. 2)। य इति प्रत्येकमभिसम्बध्यते। 'हव्यायैवासन्नाय' (तै· सं· 6. 2. 1) 'आतायियि चालाद्याय च' (तै. सं. 4 5 8) 'दुन्दुभ्याय चाहनन्याय च' (तै. सं. 4. 5. 7) 'अग्ने घृतेनाहुत' (तै. सं. 4. 6. 3)। आरभ्यवल्गते इत्यस्यैवं विग्रहः—आरभ्य आरभ्यते आवल्गते इति। 'यज्ञमेवारभ्य प्रतनुते' (तै· सं 3 5 1) 'यो मेधायारभ्यते' (तै· सं. 6. ३. 6) 'आपलायिताय स्वाहावल्गते' (तै सं. 7. 1. 13) ॥ 90 ॥

स्यादापलायितायो[39]र्ध्वमायते तत्समीपगम्[40] ।

उत्तरमापलयितायेति पदमाकारादि भवति। 'पलयिताय स्वाहापलायिताय' (तै. सं. 7. 1. 13) 'परावल्गते स्वाहायते' (तै· सं. 7. 1. 13)। ऊर्ध्वन्तत्समीपगं चेति किम्? 'शूकृताय स्वाहा पलयिताय' (तै सं 7. 1. 13) 'उद्द्रञ्चते स्वाहा यते (तै. सं. 7. 4. 22) ॥

आश्राव्या[41]दहना[42]विद्धा[43]विष्टित[44] त्वाङ्क्त उच्चवत् ।
आविवेश तथा[45]वृत्या[46]आहरन्ति न दीर्घतः[47] ॥ 91 ॥

---

33 *SL* VI 8 '....आततताविने....'

34 *SL* VI 22 '....आसन्नाय....'

35 *SL* VI 16 '....आलाद्याय....'

36 *SL* VI 23 '....आहनन्याय....'

37 *SL* VI 15 '....आरभ्यते....'

38 c. f *SL* VI 17 '....पूर्वावल्गते....'

39 *SL* VI 11 '....आपलायिताय चोत्तरम्।'

40 c. f *SL* VI 14 '....सिताय सूयः पृथिव्या इत्येतेषु न चायते।'

41 *SL* VI 19 '....आश्राव्यं....'

अमित्येषा विभक्तिराश्राव्यादिभिश्चतुर्भिः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । 'तस्मादन्वारम्याश्राव्यम्' (तै॰ सं ७. 1. 2) 'यज्ञवेशसं वादहनं वा' (तै. सं॰ 3. 4. 10) 'यथाविद्धं निष्कृन्तति' (तै॰ सं 2. 3 13) 'ऊष्णीषेणाविष्टितम् (तै॰ सं. ७. 4 1) । आङ्क्त इत्येतत्पदमुदात्तवदा-कारादि भवति । 'तदाञ्जनमभवद्यदाङ्क्ते' (त. सं. 6. 1. 1) । उच्च-वदिति किम् ? 'दक्षिणं पूर्वमाङ्क्त' (तै सं॰ 6. 1. 1) । अविवेश इत्ये-तत्पदं तथाशब्दाकृष्टमुदात्तवदाकारादि भवति । 'यो रुद्रो विश्वा भुव-नाविवेश' (तै. सं. 5. 5. 8) । तथेति किम् ? 'अग्नेरनीकमप आ वि-वेश' (तै सं. 1. 4. 45) 'अचिकेत्वित्याहावृत्यै' (तै॰ सं 6. 1. 8)। आहरन्तीत्येतत्पदं दीर्घात्परं वर्जयित्वा आकारादि भवति । 'यस्मै वा अल्पेनाहरन्ति' (तै. सं॰ 2. 5. 4) । न दीर्घत इति किम् ? 'यत्र खलु वा एतं शीर्ष्णा हरन्ति' (तै सं. 6. 1. 9) ।। 91 ।।

आतञ्चया[48]दाव्रश्चना[49]दास्थाता[50] चास्ताव[51] आवृतम् ।
स्वाहाद्ब्रूयां तपतिराघारये[52]दासादयत्यपि[53] ।।
आश्रावये[54]दालभत[55] आलभेतेति[56] पञ्चकम् ।
नोपसर्गादायतया[57]गच्छेदा[58]घारम[59]प्यथा ।। 92 ।।

---

42 *SL* VI 9 '...आदहनं....'
43 *SL* VI 17 '....आविद्धं....'
44 *SL* VI 18 '....आविष्टितं....'
45 *SL* VI 18 '....आविवेशाप्युदात्तवान्....'
46 *SL* VI 18 '....आवृत्यै....'
47 *SL* VI 23 '....अल्पेनाद्याहरन्ति स्यात्....'
48 *SL* VI 7 '....आतञ्च्यात्च....'
49 *SL* VI 17 '....आव्रश्चनात्....'
50 *SL* VI 22 '....आस्थाता....'
51 *SL* VI 22 '....आस्तावः....'

'पर्णवल्कैर्वातिञ्च्यात्' (तै. सं. 2. 5. 3) 'यो वाव्रश्चनाग्निर्यपति' (तै. सं. 2. 5. 1) 'पीडयस्वास्थाता ते' (तै. सं. 4. 6. 6) 'उपास्ताव: कलश:' (तै. सं. 3. 2. 4) 'तस्यैवावृतमनु' (तै. सं. 1. 7. 6)। स्वाहेत्येतस्मादाकाराच्च परं तपतिधातूत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'स्वाहातपति वर्षन्'[60] (तै. सं. 2. 4. 7) 'स्वाहातप्स्यते'[61] (तै. सं. 7. 5. 11) 'स्वाहातपते'[62] (तै. सं. 7. 5. 11) 'शीताय स्वाहातपाय'[63] (तै. सं. 7. 1. 17) 'छायायै वातपतश्च'[64] (तै. सं. 6. ५. 2) इत्यादि। स्वाहाद्भ्यामिति किम्? 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना' (तै. सं. 4. 3. 11)। आधारयेदित्यादिपञ्चकमुपसर्गात्परं वर्जयित्वा अकारादि भवति। अपिशब्द: पादपूरणार्थ:। 'यदेकयाघारयेदेकाम्' (तै. सं. 2. 5. 11) 'प्रोक्षणीश्चासादयति' (तै. सं. 1. 6. 9) 'अनन्वारभ्याश्रावयेत' (तै. सं. 3. 1. 2) 'यज्ञमुखमेव पूर्वीयालभते' (तै. सं. 2. 5. 5) 'यत्पशून्नालभेन' (तै. सं. 5. 1. 8)। नोपसर्गादिति किम्? 'जिह्मन्तस्या घारयेत्' (तै. सं. 2. 5. 11) 'वारु-

52 c. f *SL* VI 7 '....सोच्चमाघारयेत्....'

53 c. f *SL* VI 22 '....आसादयति-चोदात्त....'

54 c. f *SL* VI 19 '....आश्रावयेदप्युदात्तवान्।'

55, 56 c. f *SL* VI 16 '....आलभेताप्यालभतेप्येतौ सोद्यत्तकौ तथा।'

57 *SL* VI 14 '....आयतया....'

58 *SL* VI 6 '....आगच्छेत्....'

59 *SL* VI 6 '....आधारं....'

60 *SL* VI 7 '....आतपति....'

61 *SL* VI 8 '....आतपस्यते....'

62 *SL* VI 8 '....आतपते....'

63 *SL* VI 8 '....आतपाय....'

64 *SL* VI 8 '....आतपत:....'

ण्यर्चा सादयति' (तै. सं. 6.1. 11) 'तत्तिष्ठन्नाश्रावयेत्' (तै. सं. 3. 1. 2) 'वज्रेणैवैनं वशेकृत्वा लभते' (तै. सं. 6. 3. 7) 'उत्तरमर्धर्चमा लभेत' (तै सं 2. 5. 7) 'यथायतया समृच्छते' (तै. सं. 3. 2. 9) 'मृगाखरे यदि नागच्छेत्' (तै. सं. 7 5. 21) 'ध्रुवाधारमाधार्य' (तै. सं. 2. 5. 1) अपिशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। 'इयं यका शकुन्तिकाहलम्'[65] (तै. सं. 7. 4. 19) इत्येतत् ब्राह्मणेनैव व्यक्तम्। 'अन्तरिक्षमिवाग्नीध्रम्'[66] (तै. सं. 5 4. 6) 'दक्षिणाग्नावैष्णवम्'[67] (तै. सं. 1. 8 8) 'हन्तानुष्टुभं छन्दः'[68] (तै. सं. 4. 2. 1) इत्यादीनि परिभाषया सिद्धानीति अत्र नोच्यन्ते। अथेत्ययमधिकारः। ह्रस्वादित्यादिना उत्तरांशस्यादिभूत आकार उच्यत इति ॥ 92 ॥

ह्रस्वादाहुति[69]राव्याध[70] उपादावर्ततिश्रुतिः[71] ।
आकारोति[72]श्रुदागामा[73]गुरा[74] गह्या[75]खरा[76]सते[77] ॥ 93 ॥

---

65 *SL* VI 23 '....आहलं....'
66 *SL* VI 1 '....आग्नीध्र ...श्रुतिः....'
67 *SL* VI 1 '....आग्नीध्र .. श्रुति....'
68 *SL* VI 1 '.. अनुष्टुभवाक् ...'
69 *SL* VI 3 '....आहुति... शब्दौ नापूर्वकौ न तु।'
70 *SL* VI 18 '....आव्याध....'
71 c. f *SL* VI 1 '....उपावर्त....श्रुतिः....'
72 c.f *SL* VI 4 '....उपाकुर्यादपोपादि चाकारोति....'
73 c. f. *SL* VI 6 '....आगामथेङ्ग्यम् ...'
74 c. f *SL* II 6 '....उपागुः....'
75 c. f *SL* VI 6 '....उपागहि...'
76 *SL* VI 5 '....आखरे....'
77 c. f. *SL* VI 21 '....त्वापरं नासते....'

ह्रस्वादित्ययमधिकारः 'आकृताय' (प. प्र. 95) इत्येवमन्तम् अवर्णादित्यस्य विशेषणरूपेणानुवर्तते। ह्रस्वादवर्णात्प[र] माहुतिरित्यादि-पदमाकारादि भवति। 'पुरुषाहुतिर्ह्यस्य' (तै. सं 2. 2. 2) 'घृताहवन इत्याह घृताहुतिर्ह्यस्य' (तै. सं.2. 5. 9)। ह्रस्वादिति किम् ? 'अनाहुतिर्वै जर्तिलाश्च' (तै. सं. 5. 4. 3) 'चनोपाघ्याधो भवति' (तै. सं. 2 2. 9)। उप इत्येतस्मात्परं वर्ततिधातूत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'प्रजापतिं पशव उपावर्तन्त' (तै. सं. 2 4 4) 'यं वा इमे उपावर्त्स्यतः' (तै. सं. 6. 1. 3) 'उत्तरवेदिरुपाववर्ति'[78] (तै. सं. 6. 2. 7) 'सहस्रन्त उपावृतः' (तै. सं. 4 2 1)। अन्यथापि सिद्धे उपादित्येकग्रहणं 'अथ दीर्घत आवृतः' (प. प्र. 95) इत्युत्तरत्र वक्ष्यति। लाक्षणिककण्ठोक्तयोः कण्ठोक्तस्यैव बलीयस्त्वात् 'सहस्रन्त उपावृतः' (तै. सं. 4. 2 1) इत्यत्र आकारादित्वं न भवति इत्येतत्सिध्यर्थम्। करोतिधातूत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'प्रातरनुवाकमुपाकुर्यात्' (तै. सं. 7. 5. 5) 'यद्वप्सानपाकरोति' (तै. सं. 2. 5.) 'प्रातरनुवाकमुपाकरोति' (तै सं. 6. 4. 3) 'उपाकृताय स्वाहा'[79] (तै. सं. 0. 7. 20) 'उपाकृत श्मशानम्'[80] (तै. सं. 3. 1. 4) 'एतद्वै सर्वमध्वर्युरुपाकुर्वन्'[81] (तै. सं. 3. 3. 2) ['जनयन्नुपागाम्' (तै. सं. 5. 7. 2)][82] 'उपमामुपागुः' (तै. सं 4 7. 15) 'सुमना उपागहि' (तै. सं. 3. 3. 11)। आखरासत इति। आखरे आसते इत्यर्थः। 'मृगाखरे यदि' (तै. सं. 7. 5 21) 'मांसभिक्षामुपासते' (तै सं. 4. 6. 9) ॥ 93 ।

---

78 *SL* VI 18 '....आववर्ति ....'

79 *SL* VI 4 '.. आकृताय ...'

80 *SL* VI 4 '....आकृतं....'

81 *SL* VI 4 '....आकुर्वन्....'

82 No gap in Ms. Added by the editor.

आतङ्क्या[83]शीर्कमाङन्तमाधा[84]नाहावमा[85]चितम्[86] ।
आवापस्य[87] हव्याहवन[88] आदाना[89] आग्निमारुते[90] ॥ 94 ॥

आङन्तं तृतीयान्तमित्यर्थः । आतङ्कच्याशीर्कम् आतङ्कचमाशीर्क-मित्यर्थः । तृतीयान्तमातङ्कचमाशीर्कं च आकारादि भवति । 'शृतातङ्क्येन' (तै. सं. 5. 2. 9) 'साशीर्केण' (तै. सं. 1. 6. 10) । तृतीयान्तमिति विशेषणं स्वरूपनिर्देशार्थम् । आधानाहावम्—आधानम् आहावम् इत्यर्थः । अग्नेस्तूपाधानम्' (तै. सं 6. 1. 1) । 'निष्कृताहावमवटम्' (तै. सं. 4. 2 6) 'स्थूरि यवाचितम्' (तै. सं. 1. 8. 18) 'गावीधुकञ्चरुमक्षावापस्य' (तै. सं. 1. 8. 9) 'घृताहवन इत्याह' (तै. सं. 2. 5. 9) 'हस्तादाना: पुरुषो हस्ती' '(तै. सं 6. 4. 5) 'वैश्वदेवाग्निमारुते' (तै. सं. 4. 4. 2) ॥ 94 ॥

आयन्त्या[91]वीत[92]माकूतायाथ[93] दीर्घत आवृत:[94] ।
आहा[95]यामुष्यायणस्या[96]शाना[97]माद्रार्तिवार्तिवाक् ॥ 95 ॥

---

83 *SL* VI 8 '....आतङ्क्येन....'
84 *SL* VI 10 '....आधानं ...'
85 *SL* VI 22 '....आहावं....'
86 c. f *SL* VI 7'....इंग्येऽप्याचितं ...'
87 *SL* VI 18 '....आवापस्य....'
88 *SL* VI 22 '....आहवन:....'
89 *SL* VI 9 '....आदाना:....'
90 *SL* VI 6 '...आग्निमारुते....'
91 c. f. *SL* VI 13 '... उपायन्ति ...'
92 *SL* VI 17 '....आवीतं ...'
93 *SL* VI 5 '....आकूताय ...'
94 *SL* VI 17 '....आवृत:....'

'नमस्यन्त उपायन्ति' (तै॰ सं. 6. 6 3) 'प्राचीनावीतं पितृणाम्' (तै. सं. 2. 5 11) 'यत्राकूताय मनुष्यरथः' (तै॰ सं.5. 4 10)। अथेत्ययमधिकारः। दीर्घात्परः उत्तरांशस्यादिभूतः आकार उच्यत इति। 'तस्माद्दक्षिणावृतो मासाः' (तै सं 5. 3 2) 'यद्ब्राह्मणं पराह' (तै॰ सं॰ 2. 5. 1.)। अथेत्ययमधिकारः। इत उत्तरम् आकारादीन्यखण्ड-पदान्युच्यन्त इति। ह्रस्वाद्दीर्घत इति विशेषणद्वयं निवृत्तम्। अवर्गा-दित्ययं सामान्याधिकारोऽनुवर्तते। 'इदमहममुष्यामुष्यायणस्य' (तै. सं. 3. 4. 8) 'उपस्थाशानां मित्रवत्' (तै. सं. 4. 4. 12)। आर्द्रादि-भिर्वाक्शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। 'सोमो देवतार्द्रा नक्षत्रम्'[98] (तै. सं. 4. 4. 10) 'शुष्कस्य चार्द्रस्य च'[99] (तै सं॰ 6. 4. 1) 'ऋतवो सृज्य-न्तार्तवोधिपतिः'[100] (तै सं 4 3 10) 'पञ्चर्तुष्वेवार्तवेषु'[101] (तै. सं. 7. 2. 6) नार्तिमार्च्छति'[102] (तै. सं. 1. 5. 2) 'यो यजस्यार्त्या'[103] (तै॰ सं॰ 2. 6. 6)॥ 95॥

अन्तोदात्तश्विना[104]रण्या[105]सुरवागाविराममत्[106]।
आम्वाना[107]माहु[108]राद्यास्यश्रुतिस्वारान्तमाग[109] आत्[110] ॥96॥

---

95 c.f *SL* VI 23 '....परा....आहैतत्पूर्व....'
96 *SL* VI 1 '...आमुष्यायणश्रूतिः....'
97 *SL* VI 19 '... आशानां....'
98 *SL* VI 17 '....आर्द्रा....'
99 *SL* VI 17 '....आर्द्रस्य....'
100 *SL* VI 14 '....आर्तवः....'
101 *SL* VI 17 '....आर्तवेषु....'
102 *SL* VI 17 '....आर्ति....'
103 *SL* VI 17 '....आर्त्या....'
104, 105 *SL* VI 3
'आश्विनारण्यशब्दौ चात्यन्तोदात्तश्रुतौ श्रुतिः।'

आश्विनादिभिर्वाक्शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। आश्विनादिशब्दोत्पन्नं पदमन्तोदात्तमाकारादि भवति। 'दक्षिणाश्विनं द्विकपालम्' (तै. सं. 1. 8. ७) 'यस्याश्विने शास्यमाने' (तै. सं. 2. 1. 10) 'नारण्यान्' (तै. सं. 5. 2. 9) 'नारण्येषु' (तै. सं. 5. 4. 4) 'एतदुर्वै नामासुरः'[111] (तै. सं. 2. 6. 9) 'एतदुमेवासुरम्'[112] (तै. सं. 2. 6 9)। अन्तोदात्तेति किम्? 'सुशेवाश्विनाध्वर्यू' (तै. सं. 4 3 4) 'पुरुत्रारण्येषु' (तै. सं. 4. 6. 7) 'अथासुरा यज्ञमजिघांसन्' (तै. सं 2. 6. 1)। आविरित्यविधातूत्पन्नं पदं प्रादुःशब्दपर्यायरूपं च पदं गृह्यते। पूर्वत्र 'आवाराविश्रुत् (प. प्र. 82) इति अविशब्देन दीर्घपूर्वविषयस्यावष्टब्धत्वात् ह्रस्वपूर्वविषय एवायं विधिरवतिष्ठते। 'तिष्णुर्यद्धावत्' (तै. सं. 4. 1. 11) 'सूर्यो नाविर्भवति' (तै. सं. 2. 1. 10)। 'स्वध्वरावानो देव्या' (तै. सं. 4. 1. 4) इत्यत्र 'अवासचस्व....' (तै. प्रा. 3. 8) इति ग्रहणसामर्थ्यात् आकारादित्वं न भवति। किं बहुना, 'आवम्' (तै. सं. 2. 5. 6) इत्येकमेवोदाहरणम्। 'किञ्चनाममत्' (तै. सं. 4. 5. 10) 'सत्यायाम्नानाम्' (तै. सं. 1. 8. 10) 'रसया सहाहुः' (तै. सं. 4. 1. 8)। आद्यास्याभ्यां श्रुतिग्रहणं सम्बध्यते। आद्यशब्दोत्पन्नं पदम् आस्यशब्दोत्पन्नं पदं च स्वरितान्तमाकारादि भवति। स्वरितान्तमिति पदापेक्षया नपुंसकत्वम् 'नाद्या प्रजापतेः'[113] (तै. सं. 6. 4. 10)

---

106 *SL* VI 12 '....आममत्....'

107 *SL* VI 12 '....आम्नानाम्....'

108 *SL* VI 23 '....आहुः....'

109 *SL* VI 6 '....आगः....'

110 *SL* VI 8 '....आत्....'

111 *SL* VI 20 '....आसुरः....'

112 *SL* VI 21 '....आसुरं....'

113 *SL* VI 9 '....आद्या....'

'ता एवाद्या: कुरुते'[114] (तै. सं. 3. 4 3) 'अग्नेस्त्वास्येन'[115] (तै सं 2. 6. 8) 'यथास्याद्ग्रथितम्'[116] (तै. सं. 6. 1. 9) । स्वारान्त–मति किम्? 'पाहि मार्य दिव:' (तै. सं. 1. 1. 13) 'अयता स्यात्' (तै. सं. 6. 1. 7) । 'कञ्चनाग:' (तै. सं. 4. 7 15) 'सदनानिकृ–त्वादित्' (तै. सं. 3. 1. 11) ॥ 96 ॥

आण्डाभ्या[117]मार्जि[118]मार्तीयेता[119]मान्त्यायत[120] आर्पयत्[121] ।
आर्घ्यन्ता[122]र्घ्नो[123]दार[124]मासी[125]दासिर्नासत उच्चवत्[126]
॥ 97 ॥

'वालधानाय स्वाहाण्डाभ्याम्' (तै. सं 7. 3. 16) 'धन्वनार्जि यजेम' (तै. सं. 4. 6. 6) 'वाक् च मनश्चार्तीयेताम्' (तै. सं. 2. 5. 11) 'व्यश्निनयश्चान्त्यायनश्च' (तै सं. 1. 7. 9) 'प्रजा:शुचार्पयत्' (तै. सं. 5. 1. 4) 'सोमपीथेनार्घ्यन्त' (तै. सं. 6. 3. 1) 'तेन त्व–ष्टार्घ्नोत्' (तै. सं. 1. 5. 1) 'एवमवारमिति' (तै. सं. 2. 6. 3)

---

114 *SL* VI 9 '....आद्या:...'
115 *SL* VI 21 '....आस्येन....'
116 c. f *SL* VI 21 '...थास्यात्....'
117 *SL* VI 7 '... आण्डाभ्यां....'
118 *SL* VI 7 '....आर्जि ...'
119 *SL* VI 14 '....आर्तीयेतां....'
120 *SL* VI 10 '....आन्त्यायन:....'
121 *SL* VI 15 '....आर्पयत्....'
122 *SL* VI 15 '....आर्घ्यन्त ...'
123 *SL* VI 15 '...आर्घ्नोत्....'
124 *SL* VI 15 '... आरं...'
125 *SL* VI 21 '... आसीत्....'

'ऋक्षा वा इयमलोमकासीत्' (तै सं. 7. 4. 3)। आस उपवेशने इत्येतद्धातूत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'पुरस्ताज्ज्योतिरुपास्महे'[127] (तै. सं. 5. 3. 2) 'न सहासीत'[128] (तै. सं. 2. 5. 1) 'प्रतिमुच्यास्ते'[129] (तै. सं. 2. 5. 1) 'पापीयाँश्चासाते'[130] (तै. सं. 1. 5. 9) 'प्राणैर्दाधारासीनः'[131] (तै. सं. 5. 1. 10) 'स्वाहासिष्यते'[132] (तै. सं. 7. 1. 19) इत्यादि। उदात्तवत्पदमासते इति न भवति। 'दिवे त्वा सते त्वा' (तै. सं. 3. 5. 8)। उच्चवदिति किम्? 'तस्यासते हरयः' (तै. सं. 4. 2. 9)। आसत इति किम्? 'स्वाहासिष्यते' (तै. सं. 7. 1. 19) ॥ 97 ॥

आश्ना[133]दावमाशितिम्ने[134]आस्ता[135]माशार[136] [137] आनृचुः[138] ।
आश्या[139]व्यमाह[140] चान्व[141]र्थमथानिङ्ग्यानुशासनम् ॥ 98 ॥

---

126 c. f *SL* VI 21 '....त्वापरं नासते....'
127 *SL* VI 20 '... आस्महे....'
128 *SL* VI 20 ' आसीत....'
129 *SL* VI 20 '....आस्ते....'
130 *SL* VI 20 '....आसाते....'
131 *SL* VI 20 '... आसीनः....'
132 *SL* VI 21 '....आसिष्यते....'
133 *SL* VI 19 '....आश्नात्....'
134 *SL* VI 19 '...आशितिम्ने....'
135 *SL* VI 20 '....आस्तां....'
136 *SL* VI 19 ....आश....'
137 *SL* VI 15 '....आरे....'
138 *SL* VI 10 '....आनृचुः....'
139 *SL* VI 19 '....आश्यं....'

'साग्रे प्राशतात्' (तै. सं. 6. 5. 6)। आवमिति 'युवावौ द्विवचने' (अष्टा. 7. 2. 92) इत्यावादेशस्य ग्रहणम्। पदापेक्षया नपुंसकत्वम्। आवादेशोत्पन्नं पदमाकारादि भवति। 'गोरेवावमीश्वरौ' (तै. सं. 2. 6. 7) 'असावावदधि'[142] (तै. सं. 2. 5. 6) 'क्षुधे स्वाहाशितिम्ने' (तै. सं. 7. 1. 17) 'इमे वै सहास्ताम्' (तै. सं. 3. 4. 3) 'क्रविषो मक्षिकाश' (तै. सं. 4. 6. 8) 'तवारे अस्मत्' (तै. सं. 4. 5. 1) 'वाचानृचुः' (तै. सं. 7. 3. 1)। आश्याव्यम्–आश्यम् आव्यमित्यर्थः। 'तस्य नाश्यम्' (तै. सं. 2. 5. 1) 'नाव्यं प्रतिगृह्णाति' (तै. सं. 2. 2. 6)। आहेत्येतत्पदमन्वर्थमर्थानुगुणमाकारादि भवति। 'द्विः पुनरृतुनाह' (तै. सं. 6. 5. 3) 'अरुणो ह स्माहौपवेशिः' (तै. सं. 6. 1. 9) 'पृषदाज्यस्योपहत्याह' (तै. सं. 6. 3. 10) 'प्राह तादृगेव तत्' (तै. सं. 6. 5. 10) 'आत्मानं पराह' (तै. सं. 2.5. 11) 'आश्राव्याह देवान्' (तै. सं. 2. 6. 9) 'पुरोनुवाक्ययाह' (तै. सं. 2. 6. 2)। अत्र व्यक्त्यर्थं पुरातनं किमपि लक्षणं लिख्यते-'ऋतुनास्मोपहत्यप्रपराश्राव्यानुवाक्यया आ–हैतत्परम्'[143] (सप्तलक्षणे 6. 23) इति। एतासिति किम्? 'किं वाहैतस्य क्रियते' (तै. सं. 5. 3. 1)॥ चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। 'साहापोदेवीः' (तै. सं. 1. 2. 2) पश्यतापश्ड्वावया'[144] (तै. सं 5. 6. 1) इत्येतयोः 'अपूछ्रुदन्तोच्चम्' (प. प्र. 74) इति अन्तोदात्तस्यैव अकारादित्वविधानात् पारिशेष्यादाकारादित्वं गम्यते। 'रक्षसामनुपलाभायात्तः'[145]

---

140 *SL* VI 17 '....आव्यं ...'

141 *SL* VI 23
'ऋतुना स्मोपहत्यप्रपराश्राव्यानुवाक्यया आहैतत्पूर्वम् ...'

142 c. f *SL* VI 17 '... आवत् नावग्रहात्....'

143 *SL* reads पूर्वम् for परम्. *S*ee the full text quoted under f. n. 141

144 c. f *SL* VI 11 '.\..पश्यतापः....'

145 *SL* VI 8 '....आत्तः....'

(तै. सं. 6. 3. 2) 'मैत्रावरुण्यामिक्षया'[146] (तै. सं. 2. 5. 5) 'यस्यामयति प्राणः'[147] (तै. सं. 7. 2. 7) इत्येतेषाम् उत्तरत्र 'आत्त.... आमिक्षा....' (प. प्र. 113) इति 'अरात्यामय–' (प. प्र. 101) इति [च] ग्रहणसामर्थ्यात् आकारादित्वं सिद्धम् । 'दक्षिणाग्नेयमष्टाकपालम्'[148] (तै. सं. 1. 8. 9) 'इमामेवाभ्यो लोकान्'[149] (तै. सं. 7. 2. 4) 'तमेवाभिरुपाप्नोति'[150] (तै. सं. 3. 4. 9) 'इत्याहाभ्यामेवैनम्'[151] (तै. सं. ७. 1. 7) 'सोऽकामयतासामहम्'[152] (तै. सं. 7. 5. ८) इत्यादीनि 'पौनःपुन्यात्' (प. प्र. 8) इति परिभाषया सिद्धानि । 'विश्वदावस्य त्वासन्'[153] (तै. सं. 3. 3. 8) इत्येतत्पदं पूर्वत्र 'आसन्निमाँल्ले' (प. प्र. 12) इति ग्रहणसामर्थ्यात्सिद्धम् । अथेत्ययमधिकारः । अनिङ्ग्यानुशासनमधिक्रियते इति । अनिङ्ग्यानुशासनमिति समस्तरूपेण ग्रहणात् 'विकारी पदान्तः स्पष्टमुच्यते' (प. प्र. 9) इत्येतत्सर्वं निवर्तते इति गम्यते । अनिङ्ग्यानामनुशासनमनिङ्ग्यानुशासनम् । 'अथ वर्णानाम्' (तै. प्रा. 23. 5) इत्यादिना येषां पदानां संहितालक्षणमुक्तं तान्यत्र गृह्यन्ते ॥ 98 ॥

अखण्डविपर्योक्तानि भेदे सुब्लिङ्ग्योरपि ।
अन्तोच्चतरकेत्तासु वृध्यादित्वेऽपि नञ्यपि ।
स्थलान्तरेऽपि तद्वत्स्युरुक्तान्यप्युपबन्धतः । 99 ॥

---

146 *SL* VI 13 '....आमिक्षया....'
147 *SL* VI 13 '.... आमयति ....'
148 *SL* VI 1 '....आग्नेय....श्रुतिः....'
149 *SL* VI 12 '....आभ्यः....'
150 *SL* VI 12 '....आभिः....'
151 *SL* VI 12 '....आभ्यां....'
152 *SL* VI 21 '....आसां....'
153 *SL* VI 20 '....आसन्....'

प्रातिशाख्ये सप्तपरादिपु च अखण्डत्वेन यानि पदान्युक्तानि तानि अनिङ्ग्यानि[1] भवन्ति । भेदे सुब्लिङ्गयोरित्यादि उक्तान्यप्युपग्रन्धतः इत्यन्तम् अखण्डविपयोक्तानि इत्यनेन 'ऊर्ध्वदीर्घात्' (प. प्र. 100) इत्यादिना वक्ष्यमाणेन विधिना च सम्बध्यते । अखण्डविषयोक्तानि पदानि सुपां भेदे लिङ्गभेदे अन्तोच्चतरः कः इन् ता इत्येतेपु सत्सु वृध्यादित्वे नञ् समासेऽपि अनिङ्ग्यानि भवन्ति । अखण्डविषयोक्तानाम् अन्यथापि सिद्धेऽनिङ्ग्यत्वे सुब्भेदादिपु अनिङ्ग्यत्वविधित्सयानुवादोऽयं तरादिप्रत्ययग्रहणात् तदन्तानि पदानि गृह्यन्ते । अन्तोच्चत्वं तरस्यैव विशेषणं, 'पूर्णतरञ्च मे' (तै. सं. 4. 7. 4) इत्यादिपु अनिङ्ग्यत्वानिवृत्त्यर्थम् । ता इत्यनेन तल्प्रत्यस्य ग्रहणम् । 'अप्यकारादि' (तै. प्रा. 1. 52) 'अन्कारादि च' (तै. प्रा. 1. 53) इत्यनयोः पूर्वत्र क्वचिन्निषेधदर्शनात् नञ्यपीत्यनेन पुनर्विधानम् । सहपठितस्य तलन्तस्य अनिङ्ग्यत्वविधानात् त्वान्तस्य इङ्ग्यत्वं गम्यते । 'आग्रयणत्वमित्याग्रयण त्वम्' (तै. सं. 6. 4. 11) । उदाहरणानि प्रातिशाख्ये तावत्–'द्वे ह्येते देवते'[2] (तै. सं. 2. 1. 9) 'स्वाया एवैनं देवतायै'[3] (तै. सं. 2. 2. 10) 'शिशीते शृङ्गे' (तै. सं. 1. 2. 14) 'अशृङ्गाः सति शृङ्गिणि' (तै. सं. 7. 5. 1) 'प्रत्ते काममन्नाद्यं दहाते'[4] (तै. सं. 5. 4. 9) 'प्रत्ता वै गौर्दुहे'[5] (तै. सं. 1. 7. 1) 'अनड्वाञ्च मे'[6] (तै. सं. 4. 7. 10) 'अनोवाहावनड्वाहौ'[7] (तै. सं. 5. 6. 21) 'अनड्वाहस्सिनीवाल्यै'[8] (तै. सं. 5. 6. 18) 'अनडुहा क्रीणाति'[9] (तै. सं. 6. 1. 10) 'घृणीवाञ्चेतति'[10] (तै. सं.

---

1 'अविभागपदमेवानिङ्ग्यम् । न त्वसमासपदम् । शचीपतिः बृहस्पतिरित्यादिना समस्तत्वेऽपि अनिङ्ग्यत्वाङ्गीकारात् । (Com, on *SL* VII 3)

2, 3 *SL* VII 36 '....देवताशब्दवत्....'

4, 5 *SL* VII 45 '....प्रत्तश्रुत्....'

6- 9 *SL* VII 5 '....अनड्वाहश्रुत्...'

3. 5. 11, 'ईडामहै देवाँ ईडेन्यान्'[11] (तै. सं. 2. 5. 9) 'अग्निरीडेन्यो गिरा'[12] (तै. सं. 4. 4. 4) 'अन्यान् अधरान्त्सपत्नान्' (तै. सं 3. 2 8) 'उपयामधरेणोष्ठेन' (तै. सं. 5. 5. 12) 'ये नः सपत्ना अप ते'[12] (तै. सं. 4. 7. 11) 'पुरुत्रा च रश्मीननु' (तै सं. 4. 1. 2) 'आत्मा रश्मयः केशाः' (तै. सं. 7. 5. 25) 'पतङ्गानसन्दितः'[14] (तै. सं. 1. 2. 14) 'पतयन्तं पतङ्गम्'[15] (तै. सं. 4. 3.) 'समानानुशन्नग्ने' (तै. सं. 4. 3. 13) 'समान्य ऋचो भवन्ति'[16] (तै. सं. 7. 5. 4) 'समानी याज्यानुवाक्ये भवतः समानं हि' (तै. सं. 2. 3. 8) 'परि द्वेषसो अंहृति' (तै. सं. 2. 6. 1) 'मित्रमहो अवद्यात्'[17] (तै. सं. 1. 2. 14) 'अग्निः शर्धमनवद्यम्'[18] (तै. सं. 1. 3. 14) 'आविन्नो अग्निर्गृहपतिः'[19] (तै. सं. 1. 8. 12) 'आविन्नौ मित्रावरुणौ'[20] (तै. सं 1. 8. 12) 'अदब्धासो अदाभ्यम्' (तै. सं. 1. 1. 10) 'अदब्धेभिस्सवितः' (तै. सं. 1. 4. 24) 'तान्धीरासो अनुदृश्य' (तै. सं. 1. 1. 9) 'धीरैः कर्मण्याम्मुदम्' (तै. सं. 4. 1. 5) 'एकादशासो अप्सुषदः[21] (तै. सं. 1. 4. 11) 'य एकादशस्तनः'[22] (तै. सं. 6. 6. 4) 'यदेकादशिनी'[23] (तै. सं 5. 5. 7) 'स एतामेकादशिनीम्'[24] (तै. सं 6. 6. 4) 'अंगिरसो नः पितरः' (तै. सं. 2. 6. 12)

---

10 *SL* VII 28 '....घृणीवान्....'

11, 12 *SL* VII 19 '....ईडेन्यश्रुत्....'

13 *SL* VII 75 '....सपत्न....शब्दाः....'

14, 15 *SL* VII 43 '....पतङ्ग....'

16 *SL* VII 69 '....समान्यः....'

17 *SL* VII 6 '...अवद्यात्....'

18 *SL* VII 1 '....अनवद्यं....'

19, 20 *SL* VII 14 '....आविन्न....श्रुत्....'

21- 24 *SL* VII 23 '....एकादशश्रुतिः....'

'ऊर्गस्याङ्गिरसी' (तै. सं. 1. 2. 2) 'भद्र शोचेपूपन्देत्र'[25] (तै. सं. 4. 2. 2) 'अन्तरत एव मेध्यो भवति'[26] (तै. सं. 0. 1. 1) 'हिरण्मयं दाम दक्षिणा'[27] (तै. सं. 2. 4. 13) 'अग्ने देव पाणिभिर्वीयमाणः'[28] (तै. सं. 1. 1. 13) 'रजनो वै कौणेयः' (तै. सं. 2. 3. 8) 'यज्ञ उल्वणं क्रियते (तै. सं. 3. 4. 3) 'अनुल्वणं वयत जोगुवाम्'[29] (तै. सं. 3. 4. 2) 'युष्मानीतो अभयम्'[30] (तै. सं 2. 1. 11) 'ओँ सा मोद इवेति' (तै. सं. 3. 2. 9) 'हंसश्शुचिपत्' (तै. सं. 1. 8. 15) 'ते शस्ता' (तै. सं. 4. 6. 8) 'कनीयांसो देवाः' (तै. सं. 5. 3. 11) 'भूयसीर्ङ् देवतः' (तै. सं. 2. 6. 6) 'वृषदशस्ते'[31] (तै. सं. 5. 5. 12) 'शिशुमारो हिमवतः'[32] (तै. सं. 5. 5. 11) 'शरीरमेव सँस्कृत्य'[33] (तै. सं. 5. 6. 6) 'तन्नस्सँस्कृतम्'[34] (तै. सं. 1. 4. 43) इ [त्या] दि । मप्तपरादिष्वपि– 'विश्वदावस्य त्वासन्' (तै. सं. 3. 3. 8) 'अपिकक्ष आसनि'[35] (तै. सं. 1. 7. 8) 'पृथिव्यां पार्थि–

---

25 *SL* VII 7 '....अपूपं....'

26 *SL* VII 3 '....अन्तरतः....'

27 *SL* VII 75 '... हिरण्मयम्....'

28 *SL* VII परि 14 '....मानमाणश्श्रुदन्तकम्....'
Also vide *SL* VII परि 7 '....वीय....आदि च....'

29 *SL* VII 2 '....अनुल्वणं....'

30 *SL* VII 55'....युष्मानीतः...'

31 *SL* VII 60 '....वृषदंशः...'

32 *SL* VII 63 '....शिशुमारः....'

33 *SL* VII 74 '.. संस्कृत्य....'

34 *SL* VII 72 '....संस्कृतं....'

35 *SL* VII 15 '....आसनि ...'

वान्ध्रुवन्ध्रुवेण' (तै. सं 3. 2. 8) 'ये पार्थिवे रजसि' (तै. सं. 2. 6. 12) 'मारुताञ्जुहोति'[36] (तै. सं. 5. 4. 7) 'मारुतमसि मरुताम्'[37] (तै. सं. 2. 4. 7) 'पुरोडाशान्निर्वपन्ति'[38] (तै. सं. 7. 5. 6) 'परिवापः पुरोडाशः'[39] (तै. सं. 6. 5. 11) 'पुरोडाशिन्य उपसदः'[40] (तै. सं. 7. 1. 9) 'अश्वा भवथ वाजिनः' (तै. सं. 1. 7. 7) 'यदश्वस्य क्रविषः' (तै. सं. 4. 6 8) 'ससस्त्यश्वकः'[41] (तै. सं. '. 4. 19) 'अश्वतरोत्यप्रवत'[42] (तै. सं. 7. 1. 1) 'आस्य चत्वारो वीरा जायन्ते' (तै. सं. 7. 1. 8) 'एष ते योनिर्वीरताम्'[43] (तै. सं. 1. 4. 8) 'अघ्निया देवभागम्' (तै सं. 1. 1. 1) 'एतानि ते अघ्निये नामानि' (तै. सं. 7. 1. 6) 'शरोवका वेतसशाखया चावकाभिश्च'[44] (तै. सं. 5 4. 4) 'अवकामनूपदधाति'[45] (तै. सं. 5. 4. 2) 'अथवा अस्यैतेगृहीताः'[46] (तै. सं. 3 2. 1) 'अगृहीतेभ्यः स्वाहा'[47] (तै. सं. 7. 3. 19) 'जना यदग्निम्' (तै. सं. 4. 2. 2) 'जनतामेति'[48] (तै. सं. 2. 2. 1) 'जनतायाञ्चरति'[49] (तै. सं. 2. 2. 6) 'नान्तमा वहन्ती'[50] (तै. सं. 6. 4. 2) 'अत्र सुवतादनागसः'[51] (तै. सं. 4. 1. 11)

36, 37 *SL* VII 52 '....मारुत श्रुतिः ...'
38, 39 *SL* VII 43 '....पुरोडाशशब्दः....'
40 *SL* VII 48 '....पुरोडाशिन्यः ...'
41 *SL* VII 3 '....अश्वकः....'
42 *SL* VII 1 '... अश्वतरः....'
43 *SL* VII 62 '....वीरतां....'
44, 45 *SL* VII 7 '... अवका....श्रुतः....'
46, 47 *SL* VII 2 '....अगृहीतश्रुत्....'
48, 49 *SL* VII 31 '....जनताश्रुत्....'
50 *SL* VII 9 '....अन्तम....शब्दवत्....'
51 *SL* VII 4 '....अनागस....श्रुतः....'

'इष्टका वै देवा:'[52] (तै. सं 5. 7. 2) 'यदेते इष्टके' (तै. सं. 5. 3. 5) 'अनिष्टक आहृतिम्'[53] (तै. सं. 5. 4. 10) 'दन्दशूका निरस्नम्'[54] (तै. सं. 1. 8. 14) 'दन्दशूकानाम्'[55] (तै. सं. 6. 1 10) 'अदन्द शूका:'[56] (तै. सं. 6. 1. 10) 'धिष्णिया वा अमुष्मिन्' (तै. सं. 6. 3. 1) 'धिष्णियानुपवपति' (तै. सं. 6. 3. 1) 'आदित्या वा अपरोद्धार:'[57] (तै. सं. 2. 3. 1) 'आदित्यासो जगत्स्था:'[58] (तै. सं. 2. 1. 11) 'यूयं तेषां वासिष्ठा भूयास्त' (तै. सं. 3. 2. 5) वासिष्ठो हसात्यहव्य:'[59] (तै सं. 6. 0. 2) 'एष वै देवयान: पन्था:' (त. सं. 2. 5. 6) 'पन्थानो राजन्' (तै. सं. 2. 3. 14) 'विप्रा वर्धन्ति सुष्टुतम्'[60] (तै. स 1. 4. 46) 'विप्रो दूत: परिष्कृत:'[61] (तै. सं. 3. 2. 11) 'विद्या वै धिषणा विद्य भि:'[62] (तै. सं. 5. 1. 7) 'यज्ञिया यज्ञियानाम्' (तै. सं. 4 6. 1) 'गर्भा: प्रावृता जायन्ते'[63] (तै. सं. ७. 1. 3) 'प्रावृतस्य रति गृभीता'[64] (तै. सं 4. 6. 8) 'ब्राह्मणा वै छन्दांसीति' (तै. सं. 2. 6. 9) 'यद्ब्राह्मणश्चाब्राह्मणश्च' (तै. सं. 2 5. 11) 'रजता हरिणी: सीसा:' (तै. सं. ५. 2. 11) 'अथ रजताथ हरिणी' (तै. सं. ०. 2. 3) 'मुञ्चामि रशना:' (तै. सं. 1. 6 4) 'एकस्मिन् यूपे द्वे रशने' (तै. सं. 6. 6. 4) 'ऊन्निखातादा रशनाया: (तै. सं. 6. 3. 4) 'मरुत्वतीया

---

52 *SL* VII 18 '....इष्टका....'

53 *SL* VII 4 '....अनिष्टके....'

54- 56 *SL* VII 39 '....दन्दशूकाश्रुति:....'

57, 58 *SL* VII 12 '....आदित्यशब्दवत्....'

59 *SL* VII 59 '....वासिष्ठ....'

60. 61 *SL* VII 58 '....विप्र....शब्दौ ...'

62 *SL* VII 61 '....विद्या श्रुत्....'

63, 64 *SL* VII 44 '... प्रावृतस्य श्रुति:....'

धनुः'[65] (तै. सं. 6 5. 5) 'मरुत्वतीयमुक्थम्'[66] (तै. सं. 4 4. 2) 'गावः पशूनां भूयिष्ठाः' (तै. सं. 6. 5. 10) 'भूयिष्ठान्ते' (तै. सं. 1. 1. 14) 'भूयिष्ठाभिरृग्भिः' (तै. सं. 6. 5. 10) 'पुरुषा ब्राह्मणः' (तै. सं. 2 5. 10) 'यज्ञेन वै पुरुषः' (तै. सं. 3. 2. ०) 'पौरुषेयेण दैव्येन'[67] (तै. सं. 4. 7. 15) 'पौरुषेयो व [धः]'[68] (तै. सं. 4. 4 1) 'वैश्वानरा ब्रूपयन्तु'[69] (तै. सं. 4. 4. 6) 'वैश्वानरो न ऊत्या'[70] (तै. सं. 1. 5. 11) 'तेन वैश्वा [नरा] न्नै ति'[71] (त सं 5. 5. 1) 'भ्रातृव्या यदपोग्ने:'[72] (तै. सं. 5 6. 2) 'परास्य भ्रातृव्य:'[73] (तै. सं. 1. 7. 3) 'उता भ्रातृव्यः'[74] (तै. सं. 2. 4. 2) 'सिकता निवपति' (तै. सं. 5. 2. 3) 'सिकताभिः पूरयति' (तै. सं. 5. 2. 9) 'येनाग्ने दक्षिणा युक्ताः' (तै. सं. 5 1. 4) 'नीतासु दक्षिणासु' (तै. सं, 6. 1. 3) 'मान्दा वाशाः'[75] (तै. सं. 2. 4. 7) 'मान्दासु ते शुक्र' (तै. सं. 3. 3. 1) 'ये वृक्षेषु सस्पिञ्जराः'[76] (तै. सं. 4. 5. 11) 'सस्पिञ्जराय त्विषीमते'[77] (तै. सं. 4. 5. 2) 'वरुणगृहीता वै स्थावराः'[78] (तै. स. 6. 4. 2) 'यत्स्थाव[रा]णाम्'[79] (तै. सं. 6. 4. 2) 'अन्वन्य इद्ययुः' (तै. स. 4. 1. 1) 'अन्यासां प्रजानाम्'[80] (तै. सं. 5. 2. 1) 'नभन्तामन्यकेसमे' (त. सं. 3. 2. 11)

65, 66 *SL* VII 53 '....मरुत्वतीयश्रुतः....'

67, 68 *SL* VII 44 '....पौरुषेयश्रुतिः....'

69- 71 *SL* VII 61 '....वैश्वानर....श्रुत्....'

72- 74 *SL* VII 52 '....भ्रातृव्यश्रुत्...'

75 *SL* VII 52 '....मान्दा....'

76, 77 *SL* VII परि 13 '....सः....आदयः....'

78, 79 *SL* VII 69 '....स्थावर श्रुतिः ...'

80 *SL* VII 11 '....अन्यासां....'

81 *SL* VII 6 '....अन्यकेषां...'

'नभन्तामन्यकेषाम्'[81] (तै. सं. 1. 7. 13) 'अन्यतरस्याह्न:'[82] (तै. सं. 7. 1. 4) 'नान्यतरांश्च नोपावर्तंत 8' (तै. सं. 2. 4. 3) 'अवार इक्षवः पार्येभ्य:'[84] (तै. सं. 7. 3. 16) 'एतेनवारमपारम्'[85] (तै. सं. 7. 5. 3) 'उदीरतामवर उत्परास[86] (तै. सं. 2. 6. 12) 'परोवरैस्तन्त्वा जुषे'[87] (तै. सं. 1. 3. 5) 'सवित्र आतिच्छन्दसाय' (तै. सं. 7. 5. 14) 'हिरण्ययेन सविता' (तै. सं. 3. 4. 11) 'सावित्राणि जुहोति'[88] (तै. सं. 5. 1. 1) 'पार इक्षवोत्रार्येभ्य:' (तै. सं. 7. 3 16) 'तस्यै–तत्पारम्' (तै. सं. 7. 5. 1) 'अपारं प्रप्लवन्ते'[89] (तै. सं. 7. 5. 6) 'इन्द्रिय एव वीर्ये यज्ञम् (तै. सं. 2. 4. 11) 'मह इन्द्रियाय (तै. सं. 1. 6. 12) 'आत्मन एव तद्यजमाना:'[90] (तै. सं. 7. 4. 2) 'भवत्या–त्मना परा'[91] (तै. सं. 1. 7. 3) 'आत्मानमाप्रीणीत'[92] (तै. सं. 5. 1. 8) 'ऋष इत्यब्रवीत्' (तै. सं. 2. 5. 8) 'आर्षेयं वृणीते'[93] (तै. सं. 2. 5. 8) 'चत्वार आर्षेया'[94] (तै. सं. 3. 4. 8) 'ऋषिरार्षेय:'[95] (तै. सं. 6. 6. 1) 'स्वकृत इरिण उपदधाति' (तै. सं. 5. 2. 4) 'तत्स्व-कृतमिरिणमभवत्' (तै. सं. 2. 5. 1) 'अथ कतम एते'[96] (तै. सं. 2. 6. 9) 'कतमत्स्वित्किमासीत्'[97] (तै. सं. 4. 6. 2) 'गायत्रिया एवैतेन'[98] (तै. सं. 6. 2. 1) 'यद्गायत्रिय: स्त्रिय:'[99] (तै. सं. 2. 5. 8) 'गा-

---

82, 83 *SL* VII 1 '....अन्यतर श्रुत:....'
84 *SL* VII 11 '....अवारे ...'
85 *SL* VII 8 '....अनवारं....'
86, 87 *SL* VII 7 '...अवर....श्रुतौ....'
88 *SL* VII 75 '....सावित्र....शब्दा:....'
89 *SL* VII 3 '....अपारं....'
90, 92 *SL* VII 12 '....आत्म....श्रुति:....'
93- 95 *SL* VII 12 '....अर्षेय....श्रुति:....'
96- 97 *SL* VII 25 '....कतमश्रुति:....'

यत्रञ्छन्द ग्रारोह'[100] (तै. सं. 4. 2. 1) 'गायत्रेण छन्दसा'[101] (तै. सं· 1. 1. 9) 'त्रिष्टुभ एवैतेन'[102] (तै सं 6 2. 1) 'त्रिष्टुभ उपदधाति'[103] (तै· सं 5. 3. 8) 'त्रैष्टुभञ्छन्दः'[104] (तै· सं· 1. 3. 10) 'त्रैष्टुभेन छन्दसा'[105] (तै. सं. 1. 1. 9) 'जगत्या एवैतेन' (तै. सं. 6. 2. 1) 'जगतीरुपदधाति' (तै· सं· 5. 3. 8) 'जागता वै पशवः' (तै. सं. 2. 5. 10) 'जागतेन छन्दसा' (तै. सं· 1. 1. 9) 'गर्दभ आसादयति'[106] (तै· सं· 5 1. 5) 'तस्माद् गर्दभो द्विरेता:'[107] (तै· सं 7. 1. 1) 'गर्दभेन सम्भरति'[108] (तै· सं. 5. 1. 5) 'यथातिथय आगताय'[109] (तै सं. 5. 2. 2) 'इन्द्रस्य धर्मों अतिथिः'[110] (तै. सं. 1. 6. 12) 'अग्नेरातिथ्यमसि'[111] (तै. सं. 1. 2. 10) 'आतिथ्यस्य क्रियत इति'[112] (तै. सं. 6. 2. 1) 'मा [ध्य] न्दिन एव सवने'[113] (तै. सं. 3 2. 9) 'माध्यन्दिनं सवनम्'[114] (तै. सं. 3. 2. 9) 'माध्यन्दिनस्य सवनस्य'[115] (तै. सं. 2. 2. 9) 'मध्यम उपयन्ति'[116] (तै· सं· 7. 5. 3) 'त्रैष्टुभम्मध्यमस्य'[117] (तै. सं. 7. 1. 5) 'तेजस एष आलभ्यते' (तै. सं. 5. 5. 1) तेजसे जुहोमि (तै. सं· 3 3. 1) 'अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी' (तै. सं. 3. 3. 1) 'पावक आ चितयन्त्या'[118] (तै· सं· 4. 6. 1) 'पावका यासु'[119] (तै. सं. 5·

98- 101 *SL* VII 26 '....गायत्री श्रुतिः....'
102, 103 *SL* VII 34 '....त्रिष्टुभश्रुत्....'
104, 105 *SL* VII परि 7 '....त्रैकारादि....'
106- 108 *SL* VII 26 '....गर्दभश्रुतिः....'
109, 110 *SL* VII 8 '....अतिथिश्रुतिः....'
111, 112 *SL* VII 14 '....आतिथ्यशब्दवत् ...'
113- 115 *SL* VII 53 '....माध्यन्दिनशब्दो ...'
116, 117 *SL* VII 52 '....मध्यमशब्दवत्....'
118- 120 *SL* VII 48 '....पावक....श्रुतिः....'

7. 1) 'पावको अस्मभ्यम्'[120] (तै. सं. 4. 6. 1) 'अन्तरिक्ष एवाक्र-मते' (तै. सं. 6. 3. 2) 'दिवोस्मादन्तरिक्षात्' (तै. सं. 1. 6. 6) 'यदन्तरिक्षं पृथिवीम्' (तै सं. 1. 8. 5) 'अलज आन्तरिक्षः' (तै. सं. 5. 5. 10) 'अग्नय आयुष्मते' (तै. सं. 2. 2. 3) 'चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः' (तै. सं. 5. 7. 4) 'आग्नेयमष्टाकपालम्'[121] (तै. सं. 1. 8. 1) 'यदाग्नेयीस्तेनाग्नेयाः'[122] (तै सं 5. 5. 1) 'आज्य शाश्वत्थे'[123] (तै. सं. 1. 8. 9) 'आज्यस्याज्यमसि'[124] (तै. सं. 1. 6. 1) 'यजमान एव तेजो दधाति' (तै. सं. 6. 5. 0) 'भ्रातृव्यो यज-मानो यजमानस्य' (तै. सं. 6. 2. 5) 'यथा वस्यस आहरति' (तै. सं. 6. 5. 10) 'सिनीवाल्या आग्नावैष्णवाः' (तै सं. 5. 6. 18) 'अमावास्या सिनीवाली[125] (तै. सं. 3 8.9) 'सिनीवाल्यै चरुम्' (तै. सं. 1. 8. 8) 'स्वस्तय आसुरी माया'[126] (तै. सं. 4. 1. 9) 'स्फ्य स्वस्तिर्विधनः[127] (तै. सं 3 3 4) 'स्वस्ति नो दिवो अग्ने'[128] (तै. सं. 4 3. 13) 'दह्र वै सापराभ्याम्' (तै. सं. 7. 5. 3) 'अपर आदीप्य' (तै सं 2 2 4) 'ऊर्जोनपाज्जातवेदः' (तै सं. 4. 2. 7) 'नपातञ्च विक्रमणञ्च'[129] (तै.सं. 2. 6. 12) 'नपात्को वै नाम'[130] (तै. सं. 5. 4 10) अमृतञ्च मेयक्ष्मञ्च मे[131] (तै. सं. 4. 7. 3) 'अनमीवा अयक्ष्माः[132] (तै. सं. 1. 1. 1) 'यज्ञस्यैवान्तं

121, 122 *SL* VII 12 '....आग्नेय....श्रुतिः....'

123, 124 *SL* VII 14 '....आज्य....शब्दवत्....'

125 *SL* VII 69 '....सिनीवाली....'

126- 128 *SL* VII 73 '....स्वस्तिशब्दः....'

129 *SL* VII 37 '....नपातं....'

130 *SL* VII 37 '....नपात्कं....'

131. 132 *SL* VII 9 '....अयक्ष्म....शब्दवत्....'

गत्वापथात्'[133] (तै. सं. 7. 2. 8) 'अपथेन प्रतिपद्यते'[134] (तै. सं. 7. 3. 1) 'सुषिराभ्रिर्भवति' (तै. सं. 5. 1. 1) 'इत्यभ्रिमादत्ते'(तै. सं. 5. 1. 1) 'अनमित्रञ्च मे'[135] (तै सं 4. 7. 3) 'अनमित्राय सुवध्वम्'[136] (तै. सं. 1. 8 10) 'त्वयावसेन'[137] (तै सं. 5. . 2) 'अवसाय पद्वते'[138] (तै. सं. 7. 4.1) 'यतेवस करोति'[139] (तै. सं. 2. 2. 5) 'कर्मणापसा'[140] (तै.सं. 7. 1 18) 'अपयश्छित्स्महि'[141] (तै. सं. 1. 2. 20) 'सीव्यत्वपस्सूच्याच्छिद्यमानया'[142] (तै. सं. 3. 3 11) 'अश्विनाध्वर्यू'[143] (तै. सं. 4 3 4) 'अध्वर्योवेरपाः'[144] (तै. सं. 6. 4. 3) प्रतिगराध्वर्यूणाम्'[145] (तै. सं 3. 2 9) 'वरुणो अर्यमायुः' (तै. सं 3 3. 11) 'आयोस्त्वासदने'[146] (तै. सं. 4. 4 3) 'प्रतिभूगन्त्यायवः' (तै. सं. 3. 3. 11) 'वैश्वानरं हि देवतयायुः'[147] (तै. सं. 4. 3. 6) 'आयुषो भुङ्क्ते'[148] (तै. सं 6 5. 2) 'न हीमे यजुपाप्तुम्' (तै. सं. 5. 2. 7) 'होतानाप्तस्यापयिता'[149] (तै सं. 7. 1. 5) 'आशुञ्जयन्तमनु यासु' (तै. सं. 1. 4. 9) 'आशूनां व्रीहीणाम्'[150] (तै. सं. 1. 8. 10) 'आशुस्सप्तिः' (तै. सं. 7. 5 18) 'अरं वहन्त्याशव.' (तै. सं. 4. 2. 9) 'साग्रयणं प्रत्यागच्छत्'[151] (तै. सं. 6. 4. 11) 'जग-

---

133, 134 *SL* VII 2 '....अपथ....श्रुत्....'
135, 136 *SL* VII 1 '....अनमित्र....श्रुतः....'
137-139 *SL* VII 7 '....अवस....श्रुतः....'
140, 141 *SL* VII 7 '....अपस....श्रुतः ...'
142 *SL* VII 69 '... सूच्या....'
143-145 *SL* VII 9 '....अध्वयु श्रुत्....'
146 *SL* VII 17 '....आयोः....'
147, 148 *SL* VII 12 '....आयुषश्रुतिः....'
149 *SL* VII 17 '.... आपयिता...'
150 *SL* VII 14 '....आशूनां....'

त्यै वर्तन्याग्रयणस्य'[152] (तै. सं. 2. 3. 10) 'अमुष्यामुष्यायणस्यान्नाद्यम्'[153] (तै. सं. 3. 4. 8) 'इममामुष्यायणम्'[154] (तै. सं. 1. 8. 10) 'असावामुष्यायणोस्याम्'[155] (तै सं. 1 8. 12) 'उपस्थाशानाम्मित्रवत्'[156] (तै. सं. 4. 4. 12) 'समिद्दिशामाशया नः'[157] (तै. सं. 4 4. 12) 'आशा दिश आपृणः'[158] (तै. सं. 4 1. 6) 'पञ्चर्तुष्वेवार्तवेषु'[159] (तै. सं. 7. 2. 6) तदार्तवानामार्तवत्वम्'[160] (तै. सं. 7. 2. 6) 'यो यज्ञस्यार्त्या वसीयान्'[161] (तै. सं. 2. 6. 6) 'स ईश्वर आर्तिमार्तोः'[162] (तै. सं. 2. 2. 4)। आर्तोरित्यस्याव्ययस्यार्तिशब्दे नान्तर्भावात् अनिग्यत्वं न भवति। 'अनार्त्या आश्राव्याह'[163] (तै. सं. 2. 6. 9) 'यस्याश्विने शस्यमाने'[164] (तै. सं. 2. 1. 10) 'आश्विनं धूम्रललामम्'[165] (तै. सं. 2. 1. 10) तदाश्विनीरुपदधाति'[166] (तै. सं 5. 3. 1) 'पशून् हिनस्ति नारण्यान्'[167] (तै. सं 5. 2. 9) 'यदारण्यानामारण्यान्'[168] (तै. सं. 5. 4. 3) 'नाद्या प्रजापतेः'[169] (तै. सं. 6. 4. 10) 'आद्यमस्यान्नम्'[170] (तै. सं 2. 2 5) 'अग्नेरनाद्यम्'[171] (तै. सं. 5. 7. 9) 'स्वाहाण्डाभ्याम्'[172] (तै. सं. 7. 3. 16) 'व्यृद्धमाण्डमजायत'[173] (तै. सं. 6 5. 6) 'धन्वनाजिञ्जयेम'[174] (तै. सं 4. 6. 6) 'आजिन्धावन्त्यनभिजितस्य'[175] (तै. सं. 1. 5. 9) 'पुरो–

151, 152 *SL* VII 17 '....आग्रयणश्रुतिः....'
153-155 *SL* VII 12 '....आमुष्यायण....श्रुतिः....'
156-158 *SL* VII 14 '....आशा....शब्दवत्....'
159. 160 *SL* VII 13 '....आर्तवश्रुतिः....'
161-163 *SL* VII 13 '....आर्तश्रुद्विनार्तोः....'
164-166 *SL* VII 13 '....आश्विन....श्रुतौ....'
167, 168 *SL* VII 12 ' आरण्य....शब्दवत् ...'
169-171 *SL* VII 14 '....आद्य ...शब्दवत्....'
172, 173 *SL* VII 12 '....आण्ड श्रुत् ....'

यावानमाजिषु'[176] (तै सं 3. 5. 11) इत्यादि यथासम्भवं द्रष्टव्यम्। स्थलान्तरेऽपि उपबन्धरूपेण उक्तान्यपि पदानि प्रदेशान्तरेऽपि आत्म—वद्भवन्ति। अनिङ्ग्यानि भवन्ति। पूर्वत्र अपिशब्द उक्तःप्रदेशान्तरेऽपि स्वीकारार्थः। उत्तरत्र अपिशब्दस्वरूपेण गृहीतस्य स्वीकारार्थः। यथा 'अक्षितिश्च म इत्यादि' (प. प्र. 106) इति वक्ष्यति। तत्र 'प्रियङ्गव' इत्येत्पदं 'पृश्नियं प्रियङ्गवो मारुताः' (तै. सं 2 2. 11) इत्यत्राप्यनिङ्ग्य भवति इत्यर्थः। 'भद्र शोचेपूपन्देव' (तै सं. 4 2. 2) इत्यत्र अपूपमित्येतत्पदम् 'अभ्यावर्तिन्नपूपम्' (तै. प्रा. 12 7) इति ग्रहणसामर्थ्यादनिङ्ग्यभूतम् 'एकाष्टकायामपूपम्' (तै. सं 3. 3. 8) इत्यत्रापि अनिङ्ग्यं भवति। एवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। 'उपबन्धस्तु देशाय नित्यम्' (तै. प्रा. 1. 59) इत्यस्याप्यपवादोऽयम्। ननु अयजुष्केणेत्यत्र कथमिङ्ग्यत्वम्? उच्यते। 'इन्द्रोऽयजुःपूर्व एनं केन' (तै प्रा. 7. 8) इति ग्रहणसामर्थ्यात् एतदेव ज्ञापकम्- नञ् पूर्वाणां सकारान्ताना ककारान्तानामिङ्ग्यत्वमेव भवति। 'अरेतस्कायेत्यरेतः- काय' (तै सं. 7. 5. 12)। सकारान्तानामिति किम्? 'अदन्तकाय' (तै. सं. 7. 5. 12) 'अनक्षिकाय' (तै. सं. 7. 5. 12) इत्यादि। ककारान्तानामिति किम्? 'अमनसे' (तै. सं. 7. 5. 12) इत्यादि ॥ 99 ॥

ऊर्ध्वदीर्घादनोभावाद् भ्यांभ्यस्सुष्वपि भिश्रुतौ।
ह्रस्वाच्चास्यामुदात्तायां गोश्चाशेषाद्विकारिणी[177] ॥ 100 ॥

174-176 *SL* VII 12 '....आजिश्रुत्....'

177 *SL* VII परि. 5, 6 'भिभ्यांभ्यस्सुभिरर्वागोभावं ह्रस्वभागदीर्घं च।
नित्यं विहाय नेङ्ग्य गोगीस्सुरदुन्दु चेति भिश्रुत्या ॥
अर्वाक् सर्वं षुणा......... ....

अत्र अपिशब्दः उभयत्र सम्बध्यते। पूर्वत्रावधारणार्थः। उत्तरत्रावधारणार्थोऽन्वादेशार्थश्च। ओभावव्यतिरिक्ताद् दीर्घात्परमेव भ्यांभ्यः सु इत्येतेषु सत्सु तत्पदमिङ्ग्यं भवति। भावग्रहणेन ओकारस्य वैकृतत्वं गम्यते। तत्प्रयोजनमुत्तरत्र द्रष्टव्यम्। दीर्घादूर्ध्वमिति निर्बन्धाद् भ्यांभ्यःसुभ्यः पूर्वं यत्र पदे खण्डांशस्तत्रैवायं विधिरुह्तिष्ठते। 'पूष्णो हस्ताभ्याम्' (तै.सं. 1. 1. 4) 'अक्षीभ्यां स्वाहा' (तै. सं. 7. 3. 16) 'मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः' (तै. सं. 5 1. 5) 'स्कन्धेभ्यः स्वाहा' (तै. सं. 7. 3. 16) 'भन्दनासु कोतनासु' (तै. सं. 3. 3. 3) इत्यादि। दीर्घादिति किम्? बाहुभ्यामिति बाहु·भ्याम्' (तै. सं. 1.1.4) 'पक्ष्मभ्य इति पक्ष्म भ्यः' (तै. सं. 7. 3 16)। ऊर्ध्वंदीर्घादिति निर्बन्धेन किम्? 'भयप्रचालाभ्यामिति प्रचाला-भ्याम्' (तै. सं 5 7. 13) 'अवपन्नेभ्य इत्यवपन्ने-भ्यः' (तै. सं. 7. 3. 19) सुवृजनास्विति सुवृजना-सु विक्षु' (तै सं 2. 6. 12)। प्रातिशाख्ये 'देवाशीका–' (तै. प्रा. 3. 2) इत्यारभ्य 'अनूहनूसूविभूषु इत्यवग्रहः' (तै. प्रा. 3. 7) इत्युपसंहारात् पदान्तर्भूतानां सर्वत्रेङ्ग्यत्वमेवेति गम्यते। अवधारणेन अस्य विधेः सर्वापवादत्वं गम्यते। 'असंख्यानिपरप्रादिः संख्या' (प. प्र. 104) इति संख्यावाचकस्य पदस्य अनिङ्ग्यत्वं वक्ष्यति। तत्र 'चतुर्भ्यः स्वाहा' (तै. सं. 7. 2. 13) 'पञ्चभ्यः स्वाहा' (तै. सं. 7. 2. 14) 'दशसु मासूत्तिष्ठन्नृध्नोति द्वादशसु' (तै. सं. 7. 5. 2) इत्यादीनि संख्यावाचकानि पदानि इङ्ग्यानि भवन्ति। एवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। श्रुतिग्रहणमुत्तरार्थम्। अपिशब्द ऊर्ध्वंदीर्घादनोभावादित्येतदाकर्षति। वैकृतोऽकारव्यतिरिक्तो दीर्घात्परं भिःइत्यस्मिन् सति तत्पदमनिङ्ग्यं भवति। पृथग्ग्रहणमुत्तरार्थम्। 'पूर्वीभिर्हि' (तै. सं. 4. 3. 13) 'तं पत्नीभिः' (तै. सं. 4. 7. 13) 'सूर्यः सन्तनूभिः' (तै. सं. 4 4 8) इत्यादि। अन्वादेशेन किम्? भानुभिरिति भानु·भिः' (तै. सं. 2. 1. 11) 'महोभिरिति महः–भिः' (तै. सं. 4. 3. 13) 'अंगिरोभिरित्यंगिरः–भि' (तै. सं. 2. 6 12)। भावग्रहणेन किम्? 'अग्ने गोभिर्नः' (तै. सं. 2. 4. 5)। अवधारणेन किम्? 'सवनन्द्वादशभिः' (तै. सं. 7. 5.

7)। अस्यामिति स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् भिश्रुनाविति गम्यते। भिश्रुता-विति सन्धिसामर्थ्यात् विसर्जनीयान्तमविसर्जनीयान्तं च गृह्यते। चकाराद् दीर्घादपीति गम्मते। ह्रस्वाद्दीर्घाच्च परमुदात्तायां भिश्रुतौ सत्यां तत्पदमनिङ्ग्य भवति। अनेन ह्रस्वमात्रस्य अनिङ्ग्यत्वं विधीयते। दीर्घस्यैव तु पूर्वेणैव सिद्धमनूद्यते। अन्यथा अपवादशङ्का स्यात्। थञ्जनपर्युदासे तु न तात्पर्यम्, प्रत्युदाहरणाभावात्। 'सुरभिर्वसानः' (तै. सं. 1. 3. 14) 'सुरभि नो मुखा करत्' (तै. सं. 1. 5 11) 'सुरभावु लोके' (तै. सं. 1. 3. 14) 'सुरभीणि वि यन्तु' (तै. सं. 4. 3 13) 'दुन्दुभिर्वावदीति' (तै. सं. 4. 6. 6) 'दुदुभीन्त्ममाघ्नन्ति' (तै सं. 7. 5. 9) 'या दुन्दुभौ या तूणवे' (तै. सं 6. 1. 4) 'अष्टाभिर्विकर्षति (तै. सं. 5. 4. 4)। उदात्तायामिति किम्? 'सप्तभिः पवयति' (तै.सं 6. 1. 1)। ह्रस्वादूर्ध्वमिति निर्वन्धात् पदस्यानेकस्वरत्वं गम्यते। तस्मात् 'अश्वस्त्रिभिस्तिष्ठँस्तिष्ठति' (तै. सं. . 4. 12) इत्यत्र अनिङ्ग्यत्वं न भवति। 'आभिष्टे अद्य गीर्भिः' (तै. सं. 4 4. 4) इत्यत्र 'मा किरीयुरायुः' (तै. प्रा. 6. 5) इति ग्रहणसायर्थ्याद् अनिङ्ग्यमेव भवति। 'अथो आभिरेव' (तै. सं. 2. 4. 10) 'आभिर्नो अर्कैः' (तै. सं. 4. 4. 4) इत्यादीनि 'भेदे सुब्लिङ्ग्योः' (प. प्र. 99) इत्यादिपरिभाषयैव अनिङ्ग्यानि भवन्ति। चकारो भिश्रुत्याकर्षकः। गीर्रित्येतद् भिश्रुतौ सत्यामत्यनिङ्ग्यमेव भवति। 'गीर्भिः कृणुध्वम्' (तै. सं. 4. 1. 11) भिश्रुतौ स्त्रीलिङ्गत्वात् विकारिणीत्येतद्विशेषणं तदनन्तरं इत्येतत्परामृशति। सो षत्वमापन्न इत्यर्थः। अशेषात्सर्वस्मात् ह्रस्वाद्दीघात् व्यञ्जनादेकस्वरादनेकस्वराच्चेत्यर्थः। एतेभ्य ऊर्ध्वं षत्वमापन्ने सु इत्यस्मिन् सति तत्पदमनिङ्ग्यं भवति। 'ओषधीषु' (तै. सं. 1. 7. 10) 'चितीषु' (तै. सं. 5. 4. 2) 'पक्षिषु' (तै. सं. 2. 3. 13) 'देवेषु न' (तै. सं. 1. 4. 45) 'मा नो गोषु' (तै. सं. 3. 4 11) 'अश्वेषु' (तै. सं. 4. 2. 9) 'ह वा ऋत्विक्षु' (तै. सं. 7. 2. 10) 'विक्षु' (तै. सं. 1. 2. 8) इत्यादि ।। 100 ।।

अरात्या[178]मय[179]सौ[180]दित्यौ[181]त्रै[182]तुर्यौ[183]माम[184]सासह:[185] ।
पष्ठौ[186]सपर्य[187]पल्पूलककु[188]वाव[189]व्यथा[190]दिकम् ।। 101 ।।

अरातीत्येवमादिपदमनिङ्ग्यं भवति । 'अरातीयन्तमधरम्' (तै. सं. 3. 1. 4) 'अरातीयतो हन्ता' (तै. सं. 1. 6. 5) 'यस्यामयति प्राण:' (तै. सं. 7 2 7) 'गृह्णीयादामयाविन:' (तै. सं 7. 2. 7) 'सौवर्चनसस्तुभिञ्जम्' (तै. सं. 1. 7. 2) 'सौश्रवसाय जिन्वि-ति' (तै. सं 4. 6. 8) 'सौत्रमण्या समभरन्' (तै. सं. 5. 6. 3) 'दित्यौही च मे' (तै. सं. 4. 7. 10) 'दित्यौह्यस्ता रुद्राणाम्' (तै. सं. 5. 6. 15) 'यत्त्रैधातवीयम' (तै. सं 2 4 11) 'यत्त्रैधात-वीयेन यजेत' (तै. सं. 2. 4. 11) 'तिस्रस्तुर्यौह्य:' (तै. सं 5. 6. 17) 'मामतेयन्ते अग्ने' (तै. सं 1. 2. 14) 'अधिमामहान:' (तै.

---

178 *SL* VII परि 8 '....अरात्यादि च ...'
179 *SL* VII परि 7 ' अमयादि च....'
180 *SL* VII परि 7 '....सैकारादि....'
181 *SL* VII परि 8 '....दित्यौ....आदि च....'
182 *SL* VII परि 7 '....त्रैकारादि ..'
183 *SL* VII परि 8 '....तुर्यौ....आदि च....'
184 *SL* VII परि 10 '....मामादि....'
185 *SL* VII परि 6 '....सासहादि च....'
186 *SL* VII परि 8 '....पष्ठौ....आदि च ..'
187 *SL* VII परि 7 '....सपर्यादि....'
188 *SL* VII 24 '....ककुह शब्दौ....'
'....ककुभि श्रुत....'
189 *SL* VII परि 8 '....वावादि....'
190 *SL* VII परि 8 '..व्यथादि च....'

सं· 4. 6. 3) 'सासह्याम पृतन्यतः' (तै· सं· 3. 5. 3) 'वाजेषु सासहत्' (तै· सं· 1. 3. 14) 'पष्ठौही च मे' (तै· सं. 4. 7. 10) 'तिस्रः पष्ठौह्यः' (तै. सं. 5. 6. 17) 'सपर्यन्तः पुरुप्रियम्' (तै सं· 1. 8 22) सहुरी सपर्यात्' (तै. सं· 4. 2. 11) नास्य पल्पूलनेन'[191] (तै· सं· 2. 5. 5) 'वासः पल्पूलयेयुः' (तै. सं· 2 5 5) 'ककुहं रूपम्' (तै· सं. 3 3. 3) 'ककुभि शिश्रियाणः' (तै. सं· 3 3. 9) 'वा [व] दतः' (तै. सं· 3 4. 11) 'अवतान्मा व्यथितम्' (तै· सं· 1. 2. 12) 'इन्द्राग्नी अव्यथमानाम्' (तै· सं· 4. 3. 6)। सौ दित्यौ त्रै तुर्यौ पष्ठौ इत्येतानि विकृतरूपग्रहणात् तावन्मात्रमेव पर्यवस्यति। 'सुश्रवा वै नाम' (तै· सं. 3. 5. 7) 'इन्द्रः सुत्रामा' (तै. सं. 1. 7. 13) 'सुत्रामाणम्' (तै. सं. 1. 5. 11) 'दित्यवाट् च मे' (तै. सं. 4. 7. 10) 'त्रिधातोस्त्रिधातुत्वम्' (त. सं. 2. 3. 6) 'तुर्यवाट् च मे' (तै सं· 4. 7. 10) 'पष्ठवाच्च' (तै सं· 4. 7. 10) ॥ 101 ॥

वैरूवं वैष्णवैश्वायुक्[192]क्वाद्यं गोपोनसोऽयुतम्[193]।
इंकारादौ परित्यज्येमद्वितीयोपसर्गयुक्[194] ॥ 102 ॥

वैष्ण वैश्व इत्येताभ्यामयुक्तं वैकारादिपदमनिङ्ग्यं भवति। 'तावैदेह्योभवन् (तै. सं. 2. 1. 4) 'यस्य वैकंकती ध्रुवा' (तै. सं. 3. 5. 7) 'वैकंकतीमादधाति' (तै. सं 5. 1 9)। वैष्णवैश्वायुगिति किम्? 'वैश्वदेवा वै सजाताः' (तै. सं. 2. 1. 6) 'वैश्वदेवीं सांग्रहणीम्' (तै· सं· 2. 3. 9) 'वैष्णावरुणीं वशाम्' (तै. सं 2. 1. 4)। 'वैश्वानरा वै धिषणा' (प· प्र· 47) इत्युक्तत्वात् वैश्वानरशब्दस्य सर्वत्रानिङ्ग्यत्वमेव भवति। गोपः नसः इत्येताभ्यामयुक्तं कुका–

---

191 *SL* VII 43 '....पल्पूलनेन....'

192 *SL* VII परि 6 '....वैकारादिपदं वैष्णवैश्वायुक् ....'

193 *SL* VII परि 7 '....कुकारादि नसोगोपोयुतं विना।'

194 *SL* VII परि 13 '....इंकारादावीमवापोपसन्न युद्विप्रायुग्या सा श्रुतिः प्रोथते च।'

रादिपदमनिङ्ग्यं भवति। 'कुमुद्वविन्दः' (तै. सं 7. 2. 2) इत्यादि। गोपोनसोऽयुतमिति किम्? कुलगोपो यदग्निः' (तै. सं. 6. 2. 5) 'कुम्भीनसः' (तै. सं, 5. 5. 14)। ईंकाराद्यनुवाके ईमित्यनेन द्वितीयोपसर्गव्यतिरिक्तैः प्रादिभिश्च युक्तं परित्यज्य अवशिष्टानि पदानि अनिङ्ग्यानि भवन्ति। द्वितीयग्रहणेन परेत्येतदुच्यते। अस्य द्वितीयत्वं पाठक्रमापेक्षम्। 'क्रन्दते स्वाहा' (तै. सं 7. 1. 19) 'प्रोथते स्वाहा' (तै. सं. 7. 1. 19) 'प्रोथदश्वः' (तै. सं. 4. 4 1) 'आसिष्यते' (तै. सं 7. 1. 19) 'आसीनाय' (तै. सं. 7. 1. 19) 'तस्मादासीनाः' (तै. सं. ५. 1. 10, 'स्वप्स्यते' (तै. सं. 7. 1 19) 'स्वपते' (तै. सं. 7. 1 19) 'तस्मात्स्वपन्तम् (तै. सं. 6. 1. 9) 'सुप्ताय स्वाहा' (तै सं 7. 1 19) 'यथा व्याघ्रं सुप्तम्' (तै. सं. 5. 4. 10) इत्यादि। ईमद्वितीयोपसर्गकं परित्यज्येति किम्? 'ईंकाराय स्वाहा' (तै. सं. 7. 1. 19) 'अवक्रन्दते' (तै. सं. 7. 1. 19)। द्वितीयोपसर्ग्रपर्युदासेन किम्? 'पलायिष्यमाणाय स्वाहा' (तै. सं.7. 1. 19)। 'उपसर्गस्यायतौ' (अष्टा. 8. 2. 19) इति लत्वमापन्नस्य परेत्यस्य रूपमिदम्। 'शूकृताय स्वाहा पलायिताय' (तै सं. 7. 1. 13)। प्रोथत इत्यत्र उपसर्गशङ्का न कर्तव्या। उत्तरत्र प्रोथ इति दर्शनात्। द्विरुक्तस्योपसर्गस्य पदान्तरेण संयोगाभावात्। 'पप्रायम्' (तै सं 2. 1 11) 'ससमित्' (तै. सं. 2. 6. 11) 'उपोपेन्नु' (तै. सं. 2. 4. 22) इत्यादिषु पृथगवस्थानदर्शनात् 'प्रसमुपोदः पादपूरणे' (अष्टा. 8. 1. 6) इति ऋग्विषयमेव प्रादीनां द्विर्वचनविधानाच्च॥ 102॥

ईदृक्षासः सहोर्ध्वाभ्यां[195] तथेदृङ्. डेः[196] कताय च[197]।
सहोत्तरैरीदृशाय[198] प्रत्नथा च[199] हिरण्ययः[200]॥ 103॥

---

195 *SL* VII परि 17 'निस्संयुक्तयेमंत्री रास. पूर्णायुक् त्रिचतुःस्वरम्।'
196-199 *SL* VII परि 10 '... एकतायादि त्रिकमीदृङि ङ.ति त्रयम्।
प्रत्नथादिचतुष्कं चेदृशायादिचतुः श्रुतिः॥

ईदृक्ष'य इत्येतत्पदमुत्तराभ्यां पदाभ्यां सह अनिङ्ग्यं भवति।'ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ षुणस्सदृक्षासः' (तै. सं. 4. 6. 5)। ऊर्ध्वाभ्यामिति किम्? 'प्रतिसदृक्षास इति प्रति–सदृक्षासः' (तै. सं. 4. 6 5)। तथेति–सहोर्ध्वाभ्यामित्यर्थः। 'ईदृङ् च' (तै. सं. 1. 8. 13) 'ईदृङ् वै राष्ट्रम्' (तै. सं. 2. 5. 1) 'अन्यादृङ् च' (तै. सं. 1 8 13) 'एतादृङ् च' (तै. सं. 1. 8. 13)। तथेति किम्? 'प्रतिदृङिङति प्रति–दृङ्' (तै. सं. 1. 8. 13)। चकारस्तथेत्येतदाकर्षति। 'एकताय स्वाहा' (तै. सं. 1. 1. 8) 'द्विताय स्वाहा' (तै. सं. 1. 1. 8) 'त्रिताय स्वाहा' (तै सं. 1. 1 8) 'यमेन दत्तन्त्रित एनम्' (तै. सं. 4. 6. 7) व्युत्त्रितः' (तै. सं 1. 8 10)। ईदृशायेति पदमुत्तरैस्त्रिभिः पदैः सह अनिङ्ग्यं भवति। ईदृशाय स्वाहा' (तै. सं. 7. 3. 17) 'स नो मृडातीदृशे' (तै. सं. 1. 1. 14) 'कीदृशाय' (तै. सं. 7. 3. 17) 'तादृशाय' (तै. सं. 7. 3. 17) 'सदृशाय' (तै. सं 7. 3. 17) 'सदृशं क्रामति' (तै. सं 2 4 1) 'सदृशीनां रात्रीणाम्' (तै. सं. 2. 5. 6) 'सदृश्यै सत्या ऋक्षम्' (तै. सं. 6. 2. 6)। त्रिभिरिति किम्? 'विसदृशायेति वि-सदृशाय' (तै. सं. 7. 3. 17)। चकारः सहोत्तरैरित्येतदन्वाकर्षति। 'तं प्रत्नथा [पूर्वथा] विश्वथेमथा' (तै. स. 1. 4. 9)। अन्वादेशेन किम्? 'ज्येष्ठतातिमिति ज्येष्ठ-तातिम्' (तै सं. 1. 4. ७) 'हिरण्ययो वेतसः' (तै सं. 4. 2. 9) 'हिरण्ययेन सविता' (तै. सं. 3 4. 11) 'रथैर्याता हिरण्ययैः' (तै. सं. 4. 7. 12) 'अथो योनिर्हिरण्ययी' (तै. सं. 3. 3. 10)॥ 103॥

द्व्युदात्तवद्द्विवचनमृतेऽङ्ग्ध्मातनूयुतात्।
नक्तयुक् च स्वरान्यत्वेऽप्य[201]ञ्जिरेकोपसर्जनम्॥ 104॥

---

200 *SL* VII 75 '....हिरण्ययश्रुत....'
201 *SL* VII परि 21 '....चीनाञ्चाञ्च....न्तश्रुत्....'

अङ्ग इध्मा तनू इत्येतैर्युक्तं विना द्विवचनव्यतिरिक्तम् उदात्तद्वयुक्तम् अनिङ्ग्यं भवति। अद्विवचनमित्यस्य अन्योऽप्यर्थः। द्वितीयस्य पदस्य येन द्व्युदात्तेन पदेन सहोक्तिर्नास्ति तत्पदमिङ्ग्यं न भवति। पृथगवस्थाने यावन्मात्रे द्व्युदात्तं दृष्टं तावदेव अनिङ्ग्यमित्यर्थः। यथा— 'बृहस्पतिप्रसूतः' (तै सं. 1. 6. 1) 'बृहस्पतिसुतस्य ते' (तै. सं. 1. 4 27) 'बृहस्पतिवत्यर्चा' (तै. सं. 1. 5 4) इत्यादिषु प्रसूत इत्यादिसमस्तत्वाद् द्व्युदात्तत्वेऽप्यनिङ्ग्यत्वं न भवति इत्यर्थः। 'वोढवे जातवेदः' (तै. सं. 1. 6. 2) 'नानसे यातवै' (तै. सं 6. 2. 0) 'रक्षसे हन्तवा उ' (तै सं. 1.2 14) 'वैष्णवा वै वनस्पतयः' (तै. सं. 5. 2 8) 'शुनश्शेपम्' (तै. सं. 5. 2. 1) 'क्रत्वा शचीपतिः' (तै. सं. 4. 4. 8) 'नाराशंसस्याहम्' (तै. सं. 1. 6. 4) 'आस्नात्रञ्जुहूः' (तै. सं. 2. 5. 9) 'सनाभा नेदिष्ठम्' (तै. सं. 6. 3 1) 'सत्रस्यर्ध्याहवनीयस्य' (तै. सं. 7. 5 8) 'ऋतुस्थायज्ञायज्ञियेन' (तै. सं. 5. 5 8) 'प्रजापते हृदयेन' (तै. सं. 6. 3. 10)। अद्विवचनमिति किम्? 'बम्बाविश्ववयसौ' (तै. सं. 6. 6 8)। ऋतेऽङ्गेध्मातनूयुतादिति किम्? 'अङ्गापरूंषि' (तै. सं. 2 5. 6) 'इध्माबर्हिः' (तै. सं. 2. 6. 5) 'तनूनप्त्रे' (तै. सं. 1. 2. 10)। अङ्गशब्देन उपसर्गश्च लक्ष्यते। धात्वपेक्षया व्यञ्जनानामङ्गत्वम्। उपसर्गयुक्तं द्व्युदात्तं विनेत्यर्थः। 'अन्वेतवा उ' (तै. सं. 1. 4 45)। नक्तशब्देन युक्तं द्व्युदात्तं पदमनिङ्ग्यं भवति। द्विवचनत्वादस्य पुनर्ग्रहणम्। 'नक्तोषासा'202 (तै. सं. 4. 1. 10) 'उषासानक्ता'203 (तै. सं 2. 6. 8) 'नक्तया चित्'204 (तै. सं. 4. 3. 1०)। द्व्युदात्तस्य पदस्य उपाधिभेदाद् आद्युदात्तत्वे अनुदात्तत्वेऽपि सत्यपि तदाप्यनिङ्ग्यत्वं भवति। 'बृहस्पते अति' (तै. सं. 1. 8. 22) 'रुचन्नो धत्त बृहस्पते' (तै. सं 4. 2, 9) 'बार्हस्पत्यम्' (तै. सं. 1. 8. 9) 'वनस्पते वीड्वङ्गः' (तै. सं 4. 6. 6) 'अजीजिपत वनस्पतयः' (तै. सं. 1. 7 8) 'वानस्पत्याः खलु' (तै. सं. 6. 3 11) 'शुनासीरा शुनम्' (तै. सं. 4. 4. 0) 'पितृघ्णान्नाराशंसः' (तै. सं. 4. 4. 9) 'नारा-

शंस्येन स्तोमेन' (तै. स. 1. 8. 5) इत्यादि। अञ्चतिवातूत्पन्नमेको-पसर्जनं पदमनिङ्गच भवति। एकोपसर्जनमिति पदापेक्षं नपुंसकत्वम्। उपसर्जनलक्षणं पाणिनीये द्रष्टव्यम्।[205] 'न्यङ्ङग्निश्चेतव्याः' (तै. सं. 5. 5. 3) 'न्यञ्चञ्चिनुयात्' (तै. सं. 5. ०. ८) 'मध्यान्नीचादुच्चा' (तै.सं. . 3. 14) 'प्रत्यङ्सोमो अतिद्रुतः' (तै. सं. 1. 8 11) 'प्रतीचीनम् (तै. सं. 1. 8. 9) 'प्रत्यञ्चः परेत्य (तै. सं. 6. 2 11) 'त्रीणि प्रतीचीनानि' (तै. सं. 2. 6. 1) 'देवाच्या कृता' (तै. सं. 4. 4 4) 'विश्वाची च घृताची च (तै. सं. 4. 4. 1) 'दध्यङ्ङाथर्वणः' (तै. सं. 5. 1. 4) 'ऐक्षवी तिरश्ची' (तै. सं. 6. ४. 1) 'यत्तिरश्ची' (तै. सं. 5. ०. 7) 'यात्तिरश्चीनम्' (तै. सं. 2. 6. 8) 'विषूची प्रहरति' (तै. सं. 6. 3. 9) 'तस्माद्विष्वञ्चौ (तै सं 5 2. 10) 'यद्विषूचीनमारण्यान्' (तै. सं. 5. 2 9) 'इन्द्रो दधीचः' (तै. सं. 5. 6. 6) इत्यादीनि बहून्युदाहरणानि। एकोपसर्जनमिति किम्? 'सुप्राङ्. जौ' (तै सं. 4 ०. 8) 'सो नः सुप्राची' (तै सं. 1. 2. 4) 'कवातिर्यङ्ङ्व' (तै. सं 1. 5. 9) 'मा ते मनो विष्वद्रियक्' (तै. सं. 1. 7. 13) 'अस्मद्रियक्' सम्मीहृ' (तै. सं. 3. ४. 11) देवद्रीवा मनसा' (तै. सं. 4. 6 7) इत्यादि॥ 104॥

असंख्यानिपरप्रादिः संख्या[206] द्वापर[207]ऋक्षमम्[208]।
एधात्वान्त न महियुक्[209] प्रथमः[210] पोड[211]शक्वंता[212] ॥105॥

202-204 *SL* VII 38 '....नक्तोषासानक्तया....'
VII 21 '....उपासानक्ता....'

205 'उपसर्जनं पूर्वम् (अष्टा. 2. 2. 30)

206, 207 c. f. *SL* VII परि 21 '....अपि द्वादिश्च संख्याश्रुद् विहाय परनिप्रयुक्।' Also vide *SL* VII 36 '....द्वापरो....'

208 *SL* VII 22 '....ऋक्षमश्रुत्....'

संख्यादि नि पर प्र इत्येवमादिं च संख्यां वर्जयित्वा संख्यावाचकं पदमनिङ्ग्यं भवति । 'त्रयो वा अग्नयः' (तै. सं. 2. 5. 8) 'तिस्र-स्तुर्यौह्यः' (तै. सं. 5. 6. 17) 'त्रीणि वाव' (तै सं. 3. 2 2) 'चत्वा-रो वीराः' (तै. सं 7. 1. 8) 'चतस्र आशाः' (तै. सं. 5. 7 4) 'चत्वार्यङ्गानि (तै. सं. 5. 6. 9) 'विंशत्यै' (तै. सं. 7. 2. 13) 'त्रिंशते' (तै. सं. 7. 2. 7) 'न तृतीयञ्चित्वा' (तै. सं. 5. 6. 8) 'तुरीयो यज्ञः' (तै सं. 4. 6. 3) इत्यादि । असंख्यानिपरप्रादिरिति किम्? 'त्रयोदश मासाः' (तै. सं. 5. 6. 7) 'पञ्चदशैताः' (तै. सं 7. 3. 7) 'नियुताय स्वाहा' (तै. सं. 7. 2 20) 'नियुतञ्च' (तै. सं. 4. 4. 11) 'परार्धाय स्वाहा' (तै. सं. 7. 2. 20) 'परार्धश्च' (तै. सं. 4. 4. 11) 'प्रयुताय स्वाहा' (तै. सं. 7. 2. 20) 'प्रयुत-ञ्च' (तै. सं. 4. 4. 11) । द्वापरेत्येतद् विशेषणत्वेन लक्ष्यत्वेन च गृह्य-ते । द्वापरेति स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् सान्निध्याच्च संख्येति गम्यते । द्वा इत्य-स्मात्परं संख्यावाचक पदमनिङ्ग्यं भवति । संख्यादित्वे तत्पुनर्गृह्यते । 'द्वादश च मे' (तै. सं. 4. 7. 11) 'वर्चो द्वाविंशः' (तै. सं. 4. 3. 8) 'द्वात्रिंशच्च मे' (तै. सं. 4. 7. 11) 'अदित्यै द्वादशी' (तै. सं. 5 7. 22) । लक्ष्ये च-'द्वापरोयानाम्' (तै सं. 4. 3. 3 । द्वापरेत्यस्य आ-कारान्तत्वे 'ऋत्यकः' (अष्टा. 6. 1. 128) इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । एवम्, 'ओजसीन ऋग्मियाणि' (प. प्र. 125) इत्यत्रापि द्रष्टव्यम् । 'जगत्या ऋक्षममृक्षमात्' (तै. सं. 4. 3 2) । एधान्तं महि इत्येत-द्युक्तं विना त्वान्तं च पदमनिङ्ग्यं भवति । महियुगिति त्वान्तस्यैव विशे-षणम् । अन्यासंभवात् । 'द्वेधा वा अग्निम्' (तै. सं. 5 7. 6) 'विष्णु-

---

209 c. f *SL* VII परि 21 '....त्वान्तं मह्याभियुग्विना....'

210 c. f *SL* VII परि 8 '....जशब्दायुक्प्रथादि च....'

211 *SL* VII 67 '....षोडशश्रुत्....'

212 *SL* VII 22 '....ऋक्वता....'

स्त्रेधात्मानम्'[213] (तै. सं. 2. 4. 12) 'तदुदित्वा वाचम्' (तै. सं. 1. 6 8) 'मथित्वा तस्य' (तै. सं 5 1 9) 'गृहीत्वा सोमाय' (तै. सं. 3. 3. 4) इत्यादि । न महियुगिति किम् ? 'अन्तरिक्षं महित्वा' (तै. सं. 1. ·. 3) । 'अभिसत्वा सहोजाः' (तै सं. 4. 6. 4) । इत्यत्र 'सभेयस्सत्त्वा सस्यायै' (तै. प्रा. 6. 12) इति षत्वनिषेधसामर्थ्यादेव इङ्ग-यत्वं सिद्धम् । 'ऋत्विजां प्रथमो युज्यते' (तै. सं 3. 1. 10) 'प्रथ-मेष्टकोपधीयमाना' (तै सं. 5. 2. 8) 'प्रथमे मासि' (तै. सं 7 5. 3) । षोडशशब्दोत्पन्नं पदमनिङ्ग्यं भवति । 'षोडश च मे' (तै सं. 4 7. 11) 'षोडशः स्तोमः' (तै. सं. 4. 3. 12) 'तत्षोडश्यभवत्' (तै. सं. ·. 6 11) । अनयोः संख्यावाचकत्वेऽपि प्रोपसृष्टशङ्कया सं-ख्यादित्वाच्च पुनर्ग्रहणम् । 'सुष्टभा स ऋक्वता' (तै. सं. 2. 3. 14) ॥ 105 ॥

अक्षितिश्च म इत्यादि वृक्षाख्यं न विकङ्कत ।
त्रिस्वरञ्चाच्छदाद्यष्टुब्विंकृद्यत्त्रिनि (? वि) युग्व्यच ॥ 106 ॥

'अक्षितिश्च मे' इत्याद्यनुवाकशेषगतं पदमनिङ्ग्यं भवति । 'आक्षितिश्च मे'(तै. सं. 4. 7. 4)कूयवाः(तै. सं. 4. 7 4)प्रियङ्गवः'[214] (तै. सं. 4. 7. 4)'अणवः' [215](तै. सं. 4. 7. 4)प्रियङ्गवो भारुताः[216] (तै. सं. 2. 2. 11) 'दुग्धे प्रैयङ् गवम्[217] (तै. सं. 2. .2 11) 'श्याम-काश्च मे [218] (तै. सं. 4. 7. 4) 'यच्छ्यामाकः'[219] (तै. सं 2. 3. 3 'श्यामाकञ्चरुम् [220] (तै. सं. 1. 8. 10) 'नीवाराश्च मे'[221] (तै. सं.)

---

213 *SL* VII 33 '....त्रेधा....'
214, 216, 217 *SL* VII 46 '....प्रैयंगवं प्रियंगवः....'
215 *SL* VII 11 '....अणवः....'
218-220 *SL* VII 66 '....श्यामाकशब्दवत् ...'

4 7. 4) 'नैवारञ्चरुम्'[222] (तै. सं. 1. ८. 10)। वृक्षविशेषवाचकं पदं विकङ्कत इत्येतद्वर्जयित्वा अनिङ्ग्यं भवति। 'मारुतोश्वत्थः' (तै. सं. 3. 5. 7) 'आश्वत्थे पात्रे'[223] (तै. सं. 4. 2. 6) 'आश्वत्थी हविर्धानञ्चाग्नीध्रञ्च'[224] (तै. सं. 3 5. 7) 'ऊर्वा उदुम्बरः'[225] (तै. सं. 2. 1. 1) 'उदुम्बरेणोर्जम्'[226] (तै. सं. 7. 3. 14) 'औदुम्बर आश्वत्थः'[227] (तै. सं. 3. 4. 8) 'औदुम्बरी वा चयति'[228] (तै. सं. 5. 1. 10) 'स खादिरोभवत्' (तै. सं. 3. 5. 7) 'तस्य खादिरः स्रुवः' (तै. सं. 3. 5. 7) 'न्यग्रोधेन वनस्पतीन्'[229] (तै. सं. 7. 3. 14) 'तत्पूतुद्रुव भवत्'[230] (तै. सं. 6. 2. 8) 'तद्गुल्गुलु' (तै. सं. 6. 2. 8) 'पौतुद्रवाः परिधयः'[231] (तै. सं. 6. 2. 8) 'स प्रक्षोभवत्'[232] (तै. सं. 6. 3. 10) 'वज्रः कार्ष्मर्यः'[233] (तै. सं. 5. 2. 7)। न विकंकत इति किम्? 'ततो विकङ्कत उदतिष्ठत्' (तै. सं. 3. 4. 7) 'तद्विकङ्कतं प्राविशत्' (तै. सं. 6. 4. 10) 'यस्य वैकङ्कती ध्रुवा भवति' (तै. सं. 3. 5. 7) इत्यत्र वैपूर्वत्वादेव अनिङ्ग्यत्वं भवति। ष्टुवादियुक्तं वर्जयित्वा आच्छदाद्यनुवाकशेषगतं त्रिस्वरं पदमनिङ्ग्यं भवति। चकारात्प्रागेव द्विस्वर गम्यते। 'आच्छच्छन्दः'[234]

---

221 *SL* VII 38 '....नीवारा....'
222 *SL* VII 39 '...नैवार श्रुत्....'
223, 224 *SL* VII 13 '... आश्वत्थश्रुतौ....'
225, 226 *SL* VII 21 '....उदुम्बरशब्दः ..'
227, 228 *SL* VII 23 '....औदुम्बरश्रुतिः....'
229 *SL* VII 40 '... न्यग्रोधश्रुत्....'
230 *SL* VII 45 '....पूतुद्रुश्रुत्...'
231 *SL* VII 47 '....पौतुद्रुव श्रुतिः....'
232 *SL* VII 49 '....प्रक्षश्रुतिः....'
233 *SL* VII 25 '....कार्ष्मर्य....'

(तै· सं· 4. 3. 12) 'सिन्धुश्छन्द:'[235] (तै· सं. 4. 3 12) 'सिन्धूनां पतये' (तै· सं. 4. 6. 2) 'ता वो नामानि सिन्धव:' (तै. सं. 5. 6. 1) 'समुद्रञ्छन्द:' (तै. सं· 4. 3. 1·) 'समुद्र उदरम्' (तै. सं. 7. 5. 20) 'सलिलञ्छन्द:'[236] (तै· सं. 4. 3. 12) (सलिलाय त्वा'[237] (तै. सं. 4. 4. 6) 'बृहच्छन्द:' (तै· सं 4. 3. 12) 'षट्त्रिंशदक्षरा बृहती' (तै. सं· 2. 5. 10) 'बार्हता:'[238] (तै. सं· 3. 5. 10) 'ककुच्छन्द:' (तै. सं· 4. 3. 12) 'ककुत्पञ्चदश' (तै. सं. 7. 2. 5) 'ककुदेकविंश:' (तै. स. 7. 2. 5) इत्यादि। ष्टुवादियुक्तं वर्जयित्वेति किम्? सष्टुविति स—स्तुप् छन्द:' (तै सं· 4. 3. 12) 'अनुष्टुप् छन्द:' (तै. सं. 4. 3. 12) 'वयस्कृच्छन्द:' (तै· सं. 4. 3. 12) 'संयच्छन्दो वियच्छन्द:' (तै· सं· 4 3. 12) 'त्रिककुच्छन्द.' (तै. सं· 4. 3. 12) 'विशालञ्छन्द:' (तै. सं. 4. 3. 12) 'विष्पर्धाश्छन्द:' (तै · सं. 4. 3. 12)। व्यच इत्येतत्पदमनिङ्ग्यं भवति। त्रियुक्तशङ्कयेदं पुनर्गृह्यते। 'व्यचश्छन्द:' (तै· सं. 4. 3. 12) ॥ 106 ॥

चक्रीवती त्रैशिकस्य दशिन्यपि चतुस्वरम्।
हिमवाग्राजहंसान्यपृश्न्यन्धस्वाक्षलोहितै: ॥ 107 ॥
शीर्णोजिह्वोदरग्रीवमहारामनभोमृगै:।
शित्याञ्जिजस्थूरसीरस्थन्दाभ्यामव्योपसर्गकै: ॥ 108 ॥
शुकैतारिशवालैश्च युक्तं हित्वाखिलं पदम्।
आदकामाखुराग्नेन्द्राव्याघ्रो न्यङ्कुर्विदीगय: ॥ 109 ॥

---

234 *SL* VII 17 '....आच्छत्....'
235 *SL* VII 68 '....सिन्धु:....'
236, 237 *SL* VII 68 '....सलिल श्रुति:....'
238 *SL* VII 50 '....बार्हत श्रुत....'

'चक्रीवती भवतः' (तै. स 7. 2. 1)। त्रैशिकसंज्ञस्य प्रश्न-त्रयस्य दशिनीगतं चतुस्वरमनिङ्गयं भवति हिमादिभिर्युक्तं वर्जयित्वा। अपिशब्दात्प्रागेव त्रिस्वरं द्विस्वरं च गम्यते। चतुस्वरमिति पदापेक्षं नपुंसकम्। 'इन्द्राय राज्ञे सूकरः'[239] (तै. सं. 5. 5. 11) 'बला-थाजगरः'[240] (तै. सं. 5. 5. 14) 'अजगरेण सर्पान्'[241] (तै. सं. 7. 3. 14) 'अप्सरसामरण्याय सृमरः'[242] (तै. सं. 5. 5. 16) 'अ-प्सरसौ यातुधाना:'[243] (तै. सं. 4. 4. 3) मरीचयोप्सरसः'[244] (तै. सं. 3. 4. 7) 'अश्वस्तूपरः'[245] (तै. सं. 5. ७. 23) यत्तूपरस्तदश्वा-नाम्'[246] (तै. सं. ०. 1. 1) 'तस्मात्तूपरा वार्षिकी'[247] (तै. सं 5 5. 1) 'रोहितो धूम्ररोहितः' (तै सं. 5. 6. 11) 'उन्नत ऋषभो वामनः' (तै. सं. 5. 6. 14) 'ऋषभेण क्रीणाति' (तै सं. 6. 1. 10) 'वामनो दक्षिणा' (तै. सं. 1. 8. 17) 'किकदीविर्विदीगयः'[241] (तै. सं. 5. 6. 22) 'श्येनेन किकिदीविना:'[249] (तै. सं. 4. 2. 6) 'पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता:'[250] (तै. सं. 5. 6. 23) 'वासन्तिकावृतू'[258] (तै. सं, 4. 4. 11) 'स्तेगान्दंष्ट्राभ्यां मण्डूकाञ्जम्भ्येभिः' (तै. सं. 5. 7. 11) 'मण्डूकिताभिः' (तै. सं. 4. 6. 1) 'मण्डूकेन विकर्षति' (तै. सं. 5. 4 4) 'अशनिं मस्तिष्केण'[252] (तै. सं. 5. 7. 12) 'मस्तिष्काय स्वाहा'[253] (तै. सं. 7. 3. 16) 'कपिञ्जलन्त्साम कुष्ठि-

---

239 *SL* VII 69 '....सूकरः...'

240, 241 *SL* VII 6 '....अजगरशदः....'

242-244 *SL* VII 2 '....अप्सरसश्रुत्....'

245-247 *SL* VII 34 '....तूपर....शब्दौ....'

248, 249 *SL* VII 24 '....किकिदीवि....श्रुत्....'

250,251 *SL* VII 61 वासन्तवासन्तिक....श्रुत्....'

252,253 *SL* VII 55 '....मस्तिष्कश्रुत्....'

254,255 *SL* VII 24 '... कपिञ्जल....श्रुत....'

काभिः'[254] (तै. सं. ०. 7. 13) 'स कपिञ्जलोभवन्'[255] (तै. सं. 2. 5. 1) 'इन्द्राग्नी शिखण्डाभ्याम्'[256] (तैसं. 5. 7 25) 'शिखण्डेभ्यः स्वाहा'[257] (तै. सं. 7. 3. 16) 'पवित्रं पोत्राभ्याम्' (तै. सं. 5. 7. 25)। अन्वादेशेन किम्? केन मोपैष्यसीति' (तै. सं. 5. 7. 5) 'जनयन्नुपागाम्' (तै. सं. 5. 7. 2) 'उपमामुपागुः' (तै. सं. 4. 7. 15) 'सत्यानृते अवपश्यन्' (तै. सं. 5. 6. 1) 'प्रमुञ्चमाना भुवनस्य' (तै. सं. 3. 1. 4) 'यत्स्मयेत नग्नम्भावुकाः' (तै. सं. 6. 1. 3) अनूर्ध्वंम्भावुकम्' (तै. सं. 2. 6. 5) 'अनतिवादुक एनम्' (तै. सं. 6. 4. 5) 'प्रजानां परापातुकाः स्युः' (तै. सं. 6. 1. 3) 'यदु भावपवित्रौ' (तै. सं. 6. 4. 6) 'नक्षत्राणि प्रतिरूपेण' (तै. सं. 5. 7. 20) 'कृत्तिका नक्षत्रम्' (तै. सं. 4. 4. 10) 'समुद्रमुदरेण' (तै. सं. 5. 7. 16) 'समुद्र उदरम्' (तै. सं. 5. 7. 25)। हिमादियुक्तं ह्रित्वेति किम्? 'हिमवतो हस्ती' (तै. सं. 5. 5. 11) 'पुरुषवागारण्यः' (तै. सं. 5. 5. 12) 'पैंगराजो भगाय' (तै. सं. 5. 5. 13) हंससाचिरिन्द्राण्यै' (तै. सं 5. 5. 20) 'अन्यवापोर्धमासानाम्' (तै. सं. 5. 5. 15) 'ऊर्ध्वपृश्निः' (तै. सं. 5. 6. 12) 'वनिष्ठुरन्धाहे स्थूरगुदा' (तै. सं. 5. 7. 17) 'मन्यवे स्वजः' (तै. सं. 5. 5. 14) 'श्येताक्षः श्येतग्रीवः' (तै. सं. 5. 6. 11) 'लोहिताहिस्ते' (तै. सं. 5. 5. 14) 'नीलशीर्ष्णी' (तै. सं. 5. 5. 11) 'सरस्वतीञ्जिह्वाग्रेण' (तै. सं. 5. 7. 11) 'धात्रे पृषोदरः' (तै. सं. 5. 5. 23) 'कृष्णग्रीवः सारस्वती' (तै. सं. 5. 5. 22) 'महेन्द्राय कामाय परस्वान्' (तै. सं. 5. 5. 21) 'अघोरामः' (तै. सं. 5. ०. 22) 'पर्जन्या नभोरूपाः' (तै. सं. 5. 6. 19) 'तूपरो गोमृगः' (तै. सं. 5. 5. 23) 'शितिकक्षी वार्ध्राणसः' (तै. सं. 5. 5. 20) ,रोहिताञ्जिरनड्वान्' (तै. सं. 5. 5. -4) 'स्थूरगुदा सर्पान्' (तै.

256,257 *SL* VII 64 '.. शिखण्ड....श्रुतिः....'

सं. 5. 7. 17) 'सीरवाहावत्री' (तै. सं. 5. 6. 21) 'पृथिवी सधस्थम्' (तै. सं. 5. 7. 25) 'ओजोदाभ्याम्' (तै. सं. 5. 6. 21) 'तिस्रो रोहिणीस्त्रियव्यः' (तै. सं. 5. 6. 15) निरृतिमस्थभिः' (तै. सं. 5. 7. 18) 'नैरृताः कृकवाकुः' (तै सं. 5. 5. 18) 'मयुः प्राजापत्यः' (तै. सं 5. 5. 12) 'शुक्रबभ्रुस्ते रौद्राः' (तै. सं. 5. 6. 11) 'त्रयो रोहितैताः' (तै. सं. 5. 6. 18) 'वरुणाय रिशादसे' (तै. सं. 5. 6. 20) 'शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालः' (तै. सं. 5. 6. 13)। 'दार्वाघाटः' (तै. सं. 5. 5. 15) इत्यत्र. 'वाघाघपूर्वस्तष्टम्' (तै. प्रा. 7. 13) इत्यनेन इङ्ग्यत्वमेव भवति। 'आदकां खादेन'[258] (तै. सं. 5. 7. 11) 'आखुस्सृजया'[259] (तै. सं. 5. 5. 14) 'आखुस्ते रुद्र पशुः'[260] (तै. सं. 1. 8. 6)। एतयोरुपसृष्टशङ्कया ग्रहणम्। 'आग्नेन्द्राः'[261] (तै. सं. 5. ०. 17)। अस्य ग्रहणं नियमार्थम् देवताद्वन्द्वविषये इदमेकमेवानिङ्ग्यमिति। 'इन्द्राग्नी शिखण्डाभ्याम्' (तै. सं. 5. 7. 15) 'ऐन्द्रापौष्णा' (तै. सं. 5. 6. 14) इत्यादि। 'व्याघ्रस्ते महेन्द्राय'[262] (तै. सं. 5. 5. 21) 'व्याघ्रः क्रुद्धस्तिष्ठति'[263] (तै. सं. 5. 5. 7) 'व्याघ्रं सुप्तम्'[264] (तै. सं. 5. 4 10) 'पित्वो न्यङ्कुः'[265] (तै. सं. 5. 5. 17) 'किकिदिविर्विदीगयः'[266] (तै. सं. 5. 6. 22) ॥ 109 ॥

त्वायान्तं कृद्युक्तादि तृजन्तं धातुमात्रकम्।
लोकान्तञ्च घृतान्तेऽठयन्तान्तं[267] यद्रियङ्परम्[268] ॥110॥

---

258 *SL* VII 18 '....आदकां....'
259,260 *SL* VII 14 '....आखुः....'
261 *SL* VII 18 '....आग्नेन्द्राः....'
262-264 *SL* VII 61 '....व्याघ्र....श्रुत्....'
265 *SL* VII 39 '....न्यङ्कः....'

कृत्वयुक्त इत्यादि त्वाय इत्यन्तं पदमनिङ्गच भवति। 'कृत्वाय सा'[269] (तै सं. 4. 1. 5) 'भूम्या वृत्वाय नः'[270] (तै. सं. 4. 1. 2) 'युक्त्वाय मनसा'[271] (तै. सं. 4. 1. 1) 'तत्वाय सविता'[272] (तै. सं. .4 1. 1)। एतदादीति किम्? 'सत्वाय द्वाभ्याम्' (तै. सं. 5. 4. 6) 'सयोनित्वाय' (तै. सं. 5. 1. 1)। त्वायान्तमिति किम्? 'कृतयजुस्संभृतसंभारः' (तै. सं. 1. 5. 2) इत्यादि। तृजन्तं तृच्प्रत्ययान्तं पदं धातुमात्रम् उपसर्गादिभिरयुक्तमनिङ्गच भवति। 'पवयिता स्वदयिता'[273] (तै. सं. 6. 4. 7) 'उमा दातारा विषाम्'[274] (तै. सं. 1. 1. 14) 'वयं तर्पयितारः'[275] (तै. सं. 1. 4. 22) इत्यादि। धातुमात्रकमिति किम्? 'पुर एतारः' (तै. सं. 4. 6 1) 'विश्वे देवा उपगातारः' (तै. सं. 3. 3 2) 'मरुतः प्रनिहर्तारः' (तै. सं. 3. 3. 2) इत्यादि। लोकान्तं लान्तमुकान्तं[276] चेत्यर्थः। धातुमात्रमित्यनुवर्तते। लग्रहणेन 'लःपरस्मैपदम्' (अष्टा. 1. 4. 99) 'तङानावात्मनेपदम्' (अष्टा. 1. 8. 100) इत्येतत्सर्वं गृह्यते। तिङन्तं शत्रन्तं शानजन्तं कानजन्तं चेत्यर्थः। 'ते अग्रे अश्वमायुञ्जन्' (तै. सं. 1. 7. 7) 'सतोभयेन भुञ्जते' (तै. सं. 2.

---

266 *SL* VII 60 '...विदीगयः....'

267 *SL* VII परि 16 '....घुतान्ताविष्ठयन्तान्तशब्दावनुपसर्गकौ।'

268 *SL* VII परि 20 '....प्राङ्वागयुगागङ्ङान्तं चेन्न चतुस्वरम्....'

269 *SL* VII 26 '....कृत्वाय....'

270 *SL* VII 16 ....'वृत्वाय....'

271 *SL* VII 56 '....युक्त्वाय....'

272 *SL* VII 33 '....तत्वाय....'

273 *SL* VII 71 '....स्वदयिता....'

274,275 *SL* VII परि 15 'शृतं दश पुरो दक्ष स्वगा त्वदुपसर्गयुक्।'
विहाय तारशब्दन्तम्....'

276 *SL* VII परि 29 '....उकश्रुदन्तकं यदप्यभावुकोपसर्गयुक्....'

5. 2) 'योयुप्यते'[277] (तै. सं. 2. 6. 4) 'मातिव्यात्सीः' (तै. सं. 7. 5. 10) 'कनिक्रदद्वावशतीः' (तै. सं. 2. 3. 14) 'एनसः पापयिष्ट' (तै. सं. 3. 2. 8) 'अभिचाकशीमि' (तै. सं. 4. 2. 9) 'प्रोक्षितं गोपायत' (तै. सं. 7. 1. 12) 'अमूपुदन्त यज्ञियाः'[278] (तै. सं. 1. 8. 10) 'यदन्वीपन्तिष्ठन्' (तै. सं. 6. 4. 2) 'जायमानो वै ब्राह्मणः'[279] (तै. सं. 6. 3. 10) 'वरुणं सुपुवाणम्'[280] (तै. सं. 2. 1. 9) 'प्रत्यग्नि चिक्यानः' (तै. सं. 5. 2. 3) 'द्वेधा वा अग्निं चिक्यानस्य' (तै. सं. 5. 7. 6)। एवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्। 'प्रजा ग्राहुकः स्यात्' (तै. सं. 6. 4. 1) 'अपशुर्भावुकः' (तै. सं. 1. 7. 1) 'उर्वारुकमिव' (तै. सं. 1. 8. 6) 'मोहुकाःस्युः' (तै. सं. 6. 5. 3) इत्यादि। चकार उत्तरत्राप्यनुवर्तते धातुमात्रकमित्यस्याकर्षणार्थः। प्रचयान्तमिष्ठान्तं यन्तान्तं च पदमनिङ्ग्यं भवति। 'श्येनो वै वयसां पतिष्ठः' (तै. सं. 5. 4. 11) 'गमिष्ठौ सुयमेभिः' (तै. सं. 4. 7. 15) 'अभिवाजयन्तः' (तै. सं. 1. 3. 14) इत्यादि। धृतान्तमिति किम्? 'अजासि रयिष्ठा' (तै. सं. 3. 4. 2) 'वाजयन्तो जयेम' (तै. सं. 1. 4. 46)। अन्वादेशेन किम्? 'आयजिष्ठ स्वस्ति' (तै. सं. 4. 3. 13) 'अपरावपिष्ठम्' (तै. सं. 4. 1. 3) 'अभिवर्तयन्तो यन्ति' (तै. सं. 7. 5. 7) 'अनपव्ययन्तः' (तै. सं. 4. 6. 6) इत्यादि। 'यद्रियङ्वायुः' (तै. सं. 5. 5. 1)। परमिति—तद्रियङ् इत्यर्थः। यद्रियङ् इत्यस्मात्परं गृह्यते। 'तद्रियङ्ङग्निर्दहति' (तै. सं. 5. 5. 1) ॥ 110 ॥

आ (? अपि)त्वान्षाट्[281] मसिस्ता[282] त्ष्टादित्नुयिष्णवन्तकं सकृत्[283] ॥

277 *SL* VII 56 '....योयुप्यते....'

278 *SL* VII 1 '....असूपुदन्त....'

279 *SL* VII परि 14 '....गानमाणश्रुदन्तकं....'

280 *SL* VII 71 '....सुपुवाणं....'

281 *SL* VII परि 20 '....त्वनूषाडन्तं....'

'मरुत्वा इन्द्र वृषभ' (तै. सं. 1. 4. 19) 'इन्द्र मरुत्वः' (तै. सं. 1. 4. 18) 'मरुत्वन्तं वृषभम्' (तै. सं. 1. 4. 17) 'इन्द्राय [त्वा] मरुत्वते (तै. सं. 1. 8. 18)। षाडित्येवमाद्यन्तं पदमनिङ्ग्यं भवति। 'अग्निना विश्वाषाट्' (तै. सं. 4. 4. 8) 'ऋताषाट्' (तै. सं. 3. 4. 7) 'पुनस्त्वोद्दीपयामसि' (तै. सं. 1. 5. 3) 'मिनीमसि' (तै. सं 3. 4. 11) 'मनुष्याश्चरामसि' (तै. सं. 3. 4. 11) 'अवस्ताच्च परस्ताच्च' (तै सं. 7. 2. 5) 'पुरस्तादैन्द्रवायवम्' (तै. सं. 6 4. 9) 'अधस्तात्' (तै. सं. 2. 6 3) 'द्वौ द्वौ बहिष्टात्'[284] (तै. सं. 6. 4. 9) 'उपरिष्टात्'[285] (तै. सं. 2. 7. 4) 'अर्वाङेतेन स्तनयित्नुना'[286] (तै. सं. 3. 1. 11) 'तनयित्नोरचित्तात्'[287] (तै. सं. 1. 3. 14) 'अह्नाञ्चिकित्नू'[288] (तै. सं. 4. 4. 12) 'गामश्वं पोषयित्नु'[289] (तै. सं. 1. 1. 14) 'पतयिष्णवर्वन्'[290] (तै. सं.4. 6. 7) 'अच्छिद्रां पारयिष्णुम्'[291] (तै. सं. 1. 5. 11) 'मदिरा मादयिष्णावः'[292] (तै. सं. 4. 3. 13) 'सकृदिव' (तै. सं. 2. 6. 6)॥

ऊष्मादिमतुवत्वन्तं[293] वत्वन्तं प्रथिमादयः।
रुक्मन्तमुदितोऽन्तोच्चमवमो नावमाय तु ॥ 111 ॥

---

282 *SL* VII परि 18 '....स्तान्मस्यन्तं....'
283 *SL* VII 72 '....सकृत्....'
284 *SL* VII 50 '....बहिष्टात्....'
285 *SL* VII 20 '... उपरिष्टात्....'
286 *SL* VII 74 '....स्तनयित्नुशब्दौ....'
287 *SL* VII 33 '....तनयित्नोः....'
288 *SL* VII 29 '....चिकित्नू ...'
289 *SL* VII 48 '....पोषयित्नु....'
290 *SL* VII 40 '....पतयिष्णु....'
291 *SL* VII 44 '....पारयिष्णु श्रुतिः....'

ऊष्मादित्वं मतुवतोर्विशेषणम् । ऊष्मादि मत्वन्तं वत्वन्तं च पदमनिङ्ग्यं भवति । 'हविष्मान्देवो अध्वरः' (तै. सं. 1. 3. 12) 'हविष्मन्तो नमसा' (तै. सं 3. 4. 11) 'हविष्मतीरिमाः' (तै. सं. 1. 3. 12) 'ज्योतिष्मतीस्तमस्वरीः' (तै. सं. 2. 4. 7) 'ज्योतिष्मतः पथः' (तै. सं. 3. 4. 2) 'पूर्णमासः सरस्वान्' (तै. सं. 3. 5. 1) 'ऊर्ज्स्वन्तं पयस्वन्तम्' (तै. सं. 1. 2. 7) 'वयस्वन्तो वयस्कृतम्' (तै. सं. 1. 5. 5) 'सरस्वत्याज्यभागा' (तै. सं. 2. 2. 9) 'सारस्वतौ भवतः' (तै. सं. 2. 4 6) 'तेन पुँस्वतीः' (तै. सं. 2. 5. 8) 'सपिष्वदातिथ्यम्' (तै. सं. 5. 2. 2) । ऊष्मादि इति किम्? 'पशुमान् भवति' (तै. सं. 1. 5. 9) 'पशुमन्तोथोऽशयः' (तै. सं. 6. 6. 4) 'महि पद् द्युमन्नमः' (तै. सं. 3 2. 8) 'भ्रातृव्यवान्नामावास्याम्' (तै. सं. 2. 5. 4) 'सप्रत्नवन्नवीयसा' (तै. सं. 2. 2. 12) 'बृहस्पतिवत्यर्चा' (तै. सं. 1. 5. 4) इत्यादि । वत्वन्तं पदमनिङ्ग्यं भवति । अत्र परिमाणार्थस्य वतोर्ग्रहणं पूर्वेणैव सिद्धे विशेषणनिरपेक्षणार्थं पुनर्ग्रहणम् । 'यावान् पुरुषः' (तै. सं. 5. 2. 4) 'ऊर्ध्वबाहुस्तावान्'[294] (तै. सं. 5. 2. 5) 'यावन्तो वै देवाः' (तै सं. 6. 1. 2) 'कर्तं वा यावत्'[295] (तै. सं. 6. 2. 6) 'यावती वै पृथिवी' (तै. सं 5. 2. 3) 'यावतोऽश्वान्' (तै. सं. 2. 3. 12) 'तावतो वारुणान्'[296] (तै. सं. 2. 3. 12) 'एतावान् वै यज्ञः'[297] (तै. सं. 1. 7. 5) 'एतावद्वा अस्ति'[298] (तै. सं. 3. 5. 10) 'एतावता हैनसा'[299] (तै. सं. 2. 6. 10) 'एतावतीरेवास्य'[300] (तै. सं. 6.

---

292 *SL* VII 54 '....मादयिष्णवः....'

293 *SL* VII परि 18 '....स्वतस्वन्तष्मतष्मन्त श्रुदन्तकं....'
Also vide *SL* VII परि 20 'सषोपेतवीवद्वान्मान्मदन्तकं....'

294, 295 *SL* VII 33 '....तावत श्रत्....'

296 *SL* VII 55 '....यावत्....'

297-300 *SL* VII 23 '....एतावद्....श्रुतिः....'

5. 9) । प्रथिमादीनि पदानि अनिङ्ग्यानि भवन्ति । आदिशब्दः प्रकार-वाची । 'वरिमा[301] च मे प्रथिमा[302] च मे' (तै. सं 4. 7. 2) 'जेमा च मे महिमा च मे'[303] (तै. सं. 4. 7. 2) 'प्रेमाणमेवास्य गच्छति'[304] (तै. सं. 5. 5. 8) 'महिमानं पनायते'[305] (तै. सं. 4. 6. 6) इत्यादि । 'अग्निमेव रुक्मन्तम्'[306] (तै. सं 2. 2. 3) 'अग्नये रुक्मते'[307] (तै. सं. 2. 2. 3) । उदित इत्येतत्पदमन्तोच्चमनिङ्ग्यं भवति । अन्तोच्चमिति पदापेक्षया नपुंसकत्वम् । 'तस्य भाग उदितः'[308] (तै. सं. 2. 5. 1) 'पूर्वमेवोदितम्'[309] (तै. सं. 5. 1. 4) । अन्तोच्चमिति किम् ? 'उद्यते स्वाहोदिताय' (तै. सं. 7. 2. 20) 'अयस्थूणावुदितौ' (तै. सं. 1. 8. 12) 'अग्निरवमो देवतानाम्'[310] (तै. सं. 5. 5. 1) 'यो वै स्तोमाना-मवमम्'[311] (तै. सं. 7. 1. 3) 'परमाणि यावमा'[312] (तै. सं. 4. 6. 2)। नावमायेति किम् ? 'त्वा अवमाय यजन्ते' (तै. सं. 6. 2. 4) ।। 111 ।।

---

301 *SL* VII 58 '....वरिमा...'

302 *SL* VII परि 8 '....जशब्दायुक् प्रथादि च....'

303 *SL* VII 54 '....महिमा....'

304 *SL* VII 47 '....प्रेमाणं....'

305 *SL* VII परि 14 '....एकाक्षराद्यदित्पूर्वं मानमाणश्रुदन्तकम्....'

306, 307 *SL* VII 57 '....रुक्मन्तं....रुक्मते....'

308, 309 *SL* VII 21 '....उदितं....उदितः....'

Also vide com. thereon: 'उदितम् उदितः इति पदद्वयग्रहणं एतद्भिन्नस्य इङ्ग्यत्वसम्पादनार्थम् ।'

310-312 *SL* VII 10 '... अवमा चावमोऽवमम्...'

Also vide com. thereon: 'अवमा अवमः अवमम् इति पद-त्रयोपादानम् अवमायेत्यत्र इङ्ग्यत्वसम्पादनार्थम्।'

अम्बरी[313]पावटा[314]वर्ति[315]जीवातु[316]जमदग्नय: ।[317]
अच्छावाका[318]माती[319]काशा[320]यस्मयो[321]शिगु[322]पस्तय:[323]
॥ 112 ॥

'अम्बरीषादन्नकामस्य' (तै. सं. 5. 1. 9) 'अम्बरीषे वै' (तै. सं. 5. 1. 9) 'सिञ्चामहा अवटम्' (तै. सं. 4. 2. 5) 'ये वावटेषु'(तै. सं. 4. 2. 8) 'अवटयाय स्वाहा' (तै. सं. 4. 5. 7) 'अर्वार्ति पाप्मानम्' (तै. सं. 7. 4. 2) 'मन्युनायदवर्त्या' (तै. सं. 1. 5. 3) 'जीवातुं न मरामहे' (तै. सं. 3. 4. 11) 'जीवातवे जीवनस्यायै' (तै. सं. 2. 3. 10) 'जमदग्निः पुष्टिकामः' (तै. सं. 7. 1. 9) 'तस्मात्पलितौ जामदग्नियौ' (तै. सं. 7. 1. 9) 'अच्छावाक एव शंसति' (तै. सं. 7. 1. 5) 'अच्छावाकायानड्वाहम्' (तै. सं. 1. 8. 18) 'तस्मादामापक्वं दुहे' (तै. सं. 6. 5. 6) 'अतीकाशास्तद्वै' (तै. सं. 6. 1. 1) 'अतीकाशान् करोति' (तै. सं. 6. 1. 1) 'अयस्मयं

---

313 *SL* VII 1 '....अम्बरीषश्रुत:....'
314 *SL* VII 7 '....अवटश्रुतौ....'
315 *SL* VII 4 '....अवतिश्रुत:....'
316 *SL* VII 31 '....जीवातुश्रुत्....'
317 *SL* VII 31 '....जमदग्निर्जामदग्नियौ....'
318 *SL* VII 7 '....अच्छावाकश्रुत्....'
319 *SL* VII 12 '....आमा ...'
320 *SL* VII 5 '....अतीकाश....श्रुत्....'
321 *SL* VI 9 '....अयस्मय...शब्दवत्....'
322 *SL* VII 19 '....उशिजश्रुति:....'
VII 23 '....औशिज:....'
323 *SL* VII 19 '....उपस्ति....श्रुति:....'

विचृता' (तै. सं. 4. 2. ८) 'अयस्मयय्यवमा' (तै. सं. 6. 2. ३) 'उशिक् त्वं देव सोम' (तै. सं. 3. 3. 3) 'अच्छिद्रा उशिजः' (तै. सं. 5. 6. 8) 'उशिजं कविक्रतुम्' (तै. सं. 4. 2. 7) 'कक्षीवाँ् औशिजः' (तै. सं. 5. 6. 5) 'स्तोमस्योपस्ति र्भवति' (तै. सं. ·. 2. 5) 'भ्रातृव्यमेवोपस्तिं कुरुते' (तै. सं. 7. 2. 5) ॥ 112 ॥

आत्तो[324]दारा[325]शितावत्त[326]स्वात्ते[327]लान्दै[328]तश[329]–
र्तिया:[330] ।
आमिक्षा[331]द्रु तगव्यूति[332]ग्रुमुष्टि[333]परमेष्ठिनः ॥ 113 ॥

'आत्तः सोमो भवति' (तै. सं. 6. 3. 2) 'श्रीणामुदारः' (तै. सं. 4. 2. 2) । उदाराशितेति सन्धिसामर्थ्यादशितमाशितमित्युभयोरपि ग्रहणम् । 'तन्नेवाशितं नेवानशितम्' (तै. सं. 1. 6. 7) 'आशितो भवति'[334] (तै. सं 6. 1. 1) 'पशोरवत्तं भवति' (तै. सं. 6. 3. 10) 'स्वात्तञ्चित्सदेवम्' (तै. सं. 1. 3. 8) ['इलान्दं भवति' (तै. सं. 7. 5. 9) 'इलान्देनेरां लूताम्' (तै. सं. 7. 5.

---

324 *SL* VII 14 '....आत्तशव्दवत्....'
325 *SL* VII 19 '...उदारः....'
326 *SL* VII 3 '....अवत्तशव्दः....'
327 *SL* VII 54 '....स्वात्तं...'
328 *SL* VII 18 '....इलान्दश्रुत्....'
329 *SL* VII 23 '....एतश....श्रुतिः....'
330 *SL* VII 22 '....ऋत्वियात्....श्रुत्....'
331 *SL* VII 12 '....आमिक्षा....श्रुतिः....'
332 *SL* VII 27 '... गव्यूतिश्रुत्....'
333 *SL* VII 28 '....ग्रुमुष्टिश्रुत्....'

9)][335] 'एतश इमे अश्विना' (तै. सं. 5. 6. 4) 'सूर्य एतशेन' (तै. सं. 5. 7. 1) 'अयं ते योनिरृत्विय:' (तै. सं. 1. 5. 5) 'ऋत्वियात्प्रजां विन्दामहै' (तै. सं. 2. 5. 1) 'आमिक्षा वैश्यस्य' (तै. सं. 6. 2. 5) 'वारुणीमामिक्षाम्' (तै. सं. 1. 8 3) 'मैत्रावरुण्यामिक्षया' (तै. सं. 2. 5. 5) 'सहसत्पुत्रो अद्भुत:' (तै. सं. 4. 1. 9) 'अद्भुतं पुरक्षु' (तै. सं. 4. 1. 8) 'आ नो गव्यूतिम्' (तै. सं. 1. 8. 22) 'प्राजापत्यो वै ग्रमुष्टि:' (तै. सं. 5. 4. 5) 'परमेष्ठी त्वा सादयतु'[336] (तै. सं. 4. 4. 1) 'ग्रमुष्टिनावोक्षति' (तै. सं 5. 4. 5) 'परमेष्ठिनो वा एष यज्ञ:' (तै. सं. 1. 6. 9) 'तिस्र: श्येनी: परमेष्ठिने' (तै. सं. 5. 6. 13) ॥ 113 ॥

तुरीप[337]परम[338]स्त्वोत[339]पितामह[340]ततामहा: ।
प्रत्न[341]नूतन[342]नीहार[343]प्रायश्चित्ति[344]पतत्रिण:[345]
॥ 114 ॥

---

334 *SL* VII 17 '....आशित:....'

335 No gap in Ms. Added by the editor on the basis of *SL*.

336 *SL* VII 42 '....परमेष्ठी....'

337 *SL* VII 34 '....तुरीप श्रुत्....'

338 *SL* VII 47 '....परमश्रुत्....'
VII 41 '....परमतां....'

339 *SL* VII 34 '... त्वोतशब्दौ....'

340 *SL* VII 42 '....पितामह श्रुति:....'

341 *SL* VII 45 '....प्रत्नश्रुत्....'

342 *SL* VII 39 '....नूतनशब्दौ....'

343 *SL* VII 39 '....नीहार श्रुत्....'

344 *SL* VII 45 '....प्रायश्चित्ति श्रुत्....'

345 *SL* VII 42 '....पतत्रिण श्रुति:....'

'तन्नस्तुरीपम्' (तै. सं 3. 1. 11) 'विष्णुः परमः' (तै. सं. 7. 5. 1) 'परमेणैव परमताम्' (तै. सं. 5. 4. 12) 'मनसा त्वोतः' (तै. सं. 1. 3. 14) 'सधन्यस्त्वोताः' (तै. सं. 1. 2. 14) 'यस्य पिता पित महः पुण्यः' (तै. सं. 7. 2. 7) 'पितरः पितामहाः' (तै. सं. 3. 4. 5) 'तताास्तततामहाः' (तै. सं. 3. 4. 5) 'सुवर्गो वै लोकः प्रत्नः' (तै. सं. 1. 5. 7) 'अस्य प्रत्नामनु' (तै. सं. 1. 5. 7) 'अवसा नूतनेन' (तै. सं. 2. 1. 11) 'अत्रसे नूतनाय' (तै. सं. 1. 4. 17) 'को तनासु नूतनासु' (तै. सं. 3. 3. 3) 'नीहारेण प्रावृताः' (तै. सं. 4. 6. 2) 'नीहाराय स्वाहा' (तै. सं. 7. 4. 11) 'सैव ततः प्रायश्चितिः' (तै. स 3. 1. 3) प्रायश्चित्तिमैच्छन्' (तै. सं. 2. 1. 8) 'इन्द्रियावान् पतत्री' (तै. सं. 1. 7. 7) 'अजरी पतत्रिणी' (तै. सं. 4. 7. 13) ॥ 114 ॥

प्रत्यौपर्यारिगोपत्यं विपश्चि[346]द्वसतीवरीः[347] ।
शाक्वरी[348] रेवती[349] वत्सो[350] मातरिश्वा[351] नरन्धिषः[352]
॥ 115 ॥

'प्रत्या अग्ने सहस्राक्षेत्याह' (तै. सं. 5. 4. 7) 'पर्यागीव ही'[353] (तै. सं. 2. 1. 4) 'पर्यारिणी भवति'[354] (तै. सं. 2. 1. 4) 'राय-

---

346 *SL* VII 58 '....विपश्चिच्छब्दो....'
347 *SL* VII 58 '....वसतीवरी....श्रुत....'
348 *SL* VII 67 '....शाक्वर श्रुतिः....'
349 *SL* VII 57 '....रैवतश्रुत....'
350 *SL* VII 58 '....वत्सतर श्रुत....'
351 *SL* VII 53 '....मातरिश्वशब्दो....'
352 *SL* VII 40 '....नरन्धिष श्रुत ...'

स्पोषं गोपत्यम्'[355] (तै. सं. 4. 1. 5) 'विशा गोपत्येन' (तै. सं. 1. 5 6) 'भ्राजमानो विपाश्चिता' (तै. सं. 1. 2. 4) 'बृहतो विपश्चितः' (तै. सं. 1. 2. 23) 'वसतीवरीर्गृह्णाति' (तै. सं. 6. 4. 2) 'तद्वसतीवरीणाम्' (तै. सं. 6 4. 2) 'शकवरीराज्या' (तै. सं. 2. 2. 8) 'यदिन्द्राय शाक्वराय' (तै. सं. 2. 3. 7) 'रेवती पुरोनुवाक्या' (तै. सं. 1. 2. 8) 'अधिरेवतीन्निरमिमीत' (तै. सं. 2. 2. 8) 'यदिन्द्राय रैवताय' (तै. सं. 2. 3. 7) 'वत्सो दक्षिणा' (तै. सं. 1. 8. 1) 'वत्मञ्चोपावसृजति' (तै. सं. 1. 6. 9) 'दशभिर्वत्सतरैः' (तै. सं 1. 8. 18) 'वत्सतरी दक्षिणा' (तै. सं. 1. 8. 18) 'बृहस्पतिर्मातरिश्वोत' (तै. सं. 4. 4. 22) 'नरन्धिजः प्रोह्यमाणः' (तै. सं 4. 4. 9) ॥ 115 ॥

करम्भो[356] वडव:[357] कद्रूरनेहस[358]मभीरव:[359] ।
अध्वर्यन्तो[360] मृडयन्तो[361]ऽमीवा[362] चात्वाल[363]मेतदु:[364] ॥ 116 ॥

353, 354 *SL* VII 44 '....पर्यारि पर्यारिणी....'
355 *SL* VII 26 '....गोपत्यम् ..'
356 *SL* VII 24'....करम्भ श्रुत् ....'
357 *SL* VII 59 '... वडव....श्रुतः....'
358 *SL* VII 4 '... अनेहस....श्रुतः....'
359 *SL* VII 4 '... अभीरवः....'
360 S*L* VII 9 '....अध्वर्यन्तः....'
361 S*L* VII 54 '....मृडयन्तश्रुत् ....'
362 *SL* VII 9 '....अमीवशब्दवत् ....'
363 *SL* VII 30 '....चात्वाल ...श्रुतिः....'
364 *SL* VII 23 '....एतदु....श्रुतिः...'

धानाः करम्भः' (तै. सं. 6. 5. 11) 'करम्भेण सजोषसः' (तै. सं. 1. 8. 3) 'पुमान्त्सन् वडवः' (तै. सं. 2. 1. 8) 'वडवा द्विरेताः' (तै. सं. 7. 1. 1) 'कद्रूश्च वै' (तै. सं. 6. 1. 6) 'पृथिवीन्द्याम-नेहसम्' (तै. सं. 1. 5. 11) 'इष्मिणो अभीरवः' (तै. सं. 4. 2. 11) 'अध्वर्यन्तो अस्थुः' (तै. सं. 4. 6. 3) 'भवता मृडयन्तः' (तै. सं. 1. 4. 22)। अप्रचयान्तत्वादनयोर्ग्रहणम्। 'अमीवा या नः' (तै. सं. 1. 8. 22) 'अनमीवा अयक्ष्माः' (तै. सं. 1. 1. 1) 'योनिर्वै यज्ञस्य चात्वालम्' (तै. सं. 6. 1. 3) 'चात्वालाद्धिष्णियान्' (तै. सं. 6. 3. 1) 'एतदुर्वै नाम' (तै. सं. 2. 6. 9) 'एतदुमेवासुरम्' (तै. सं. 2. 6. 9) ॥ 116 ॥

भालन्दनो[365] भरद्वाजो[366] मार्जालीयो[367] मदिन्तमः।[368]
शिमीवान्[369] सुम्नयो[370]र्णायु[371] स्वदितानि[372] समुद्रियम्[373] ॥ 117 ॥

'भालन्दनोऽग्नेः' (तै. सं. 5. 2. 1) 'भरद्वाज ऋषिः' (तै. सं. 4. 3. 2) 'होत्रियो मार्जालीयः' (तै. सं. 6, 3. 1) 'मार्जालीय

---

365 *SL* VII 51 '....भालन्दनः....'
366 *SL* VII 51 '....भरद्वाजः....'
367 *SL* VII 53 '....मार्जालीय....श्रुतः....'
368 *SL* VII 54 '....मदिन्तम श्रुत्....'
369 *SL* VII 63 '....शिमीवान् शब्दः....'
370 *SL* VII 69 '....सुम्नयाश्रुतिः....'
371 *SL* VII 21 '....ऊर्णायु....'
372 *SL* VII 73 '.... स्वदित....शब्दाः....'
373 *SL* VII 71 '....समुद्रियशब्दवत्....'

परिनृत्यन्ति' (तै. सं. 7. 5. 10) 'इन्द्रियावान्मदिन्तमः' (तै. सं. 1. 2. 3)'धुनिश्शिमीवान्' (तै. सं. 2. 2. 12) 'शिमीवतो भामिनः' (तै. सं. 4. 2. 11) 'सुम्नाय सुम्निनीः सुम्ने माधत्त' (तै. सं. 1. 3 12) 'धीरा देवेषु सुम्नया' (तै. सं. 4. 2. 5) 'इमामूर्णायुम्' (तै. सं. 4, 2. 10) 'स्वदितानि वक्षत्' (तै. सं. 5. 1. 11) 'वलमसि समुद्रियम्' (तै. सं. 2. 4. 8) ॥ 117 ॥

सुवितं[374] लोमशं[375] यज्ञायज्ञियं[376] सुषिरं[377] सुतः ।
उपस्पृधेथा[378]मङ्गुष्ठ[379]मतोध्य[380]स्यस्य[381]पिप्रयम्[382]
॥ 118 ॥

'सुवितं नो अस्तु' (तै. सं. 5. 7. 2) 'सुविताय नव्यसे' (तै. सं. 1. 4. 24) 'सुविते मा धाः' (तै. सं. 1. 2. 10) 'लोमशं वै नाम' (तै. सं. 5. 1 8) 'पशवो लोमशाः' (तै. सं. 5. 1. 8) 'यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे' (तै. सं. 5 4. 10) 'सुषिरं सुषिराभ्रिर्भवति' (तै. सं. 5. 1. 1) 'सुतः सोम ऋतावृधा' (तै. सं. 1. 4. 5) 'मघवानं सुतासः' (तै. सं. 1. 4. 46) 'प्रदिवः सुतानाम्'[383] (तै.

---

374 *SL* VII 73 '....सुवित....शब्दाः....'
375 *SL* VII 57 '....लोमशश्रुतिः....'
376 *SL* VII 55 '....यज्ञायज्ञियश्रुत्....'
377 *SL* VII 72 '....सुषिर....शब्दाः....'
378 *SL* VII 2 '....अपस्पृधेथाम्....'
379 *SL* VII 4 '.. अंगुष्ठम्....'
380 *SL* VII 9 '....अतोधि....'
381 *SL* VII 2 '....अस्यसि....'
382 *SL* VII 2 '....अपिप्रयम्....'
383 *SL* VII 69 '....सुतानां....'

स॑. 1. 8. 19) 'अपस्पृधेथां त्रेधा' (तै॰ स॑. 7. 6. 7) 'अङ्गुष्ठमुपनिगृह्णाति' (तै॰ स॑. 6. 1. 9) 'यदतोध्वर्चितारः' (तै॰ स॑ 7. 3. 1) 'पेरुमस्यस्यजुंनि' (तै॰ स॑. 4. 2. 12) 'अपिप्रयञ्चोदनावाम्' (तै॰ स॑. 5. 1. 11) ॥ 118 ॥

अभिष्टी[384]रन्यथा[385]भित्या[386] अभीशूना[387]मभीपतः ।[388]
अवाशृं[389]गोऽप्नवानो[390]ऽपस्युवो[391]ऽधमम[392]भिष्टये[393]
॥ 119 ॥

'पृतना अभिष्टीरुपसद्यः' (तै॰ स॑. 2. 4. 14) 'अन्यथाहुतिरुपकल्पते' (तै॰ स॑. 5. 4. 9) 'एतान्ते परिददाम्यभित्यै' (तै॰ स॑ 4. 1. 6) 'अभीशूनां महिमानम्' (तै॰ स॑. 4. 6. ..) 'अभीपतो वृष्टचा' (तै॰ स॑. 3. 1. 11) 'अवाशृंगो भवति (तै॰ स॑. 2. 1. 8) 'येमप्नवानः' (तै॰ स॑. 1. 5. 5) 'अपस्युवो वसानः' (तै॰ स॑. 1. 8. 12) 'अधमन्तमो नयामी' (तै॰ स॑. 1. 3. 9) 'सुमृडीकामभिष्टये' (तै॰ स॑. 1. 2. 3) ॥ 119 ॥

---

384 *SL* VII 4 '....अभिष्टीः....'
385 *SL* VII 4 '....अन्यथा....'
386 *SL* VII 4 '....अभित्यै....'
387 *SL* VII 10 '....अभीशूनां....'
388 *SL* VII 4 '....अभीपत....'
389 *SL* VII 5 '....अवाशृंगः....'
390 *SL* VII 2 '....अप्नवानः....'
391 *SL* VII 2 '....अपस्युवः....'
392 *SL* VII 11 '....अधमं....'
393 *SL* VII 4 '....अभिष्टये....'

आयिनं[394] यादृशे[395]ऽभीके[396]ऽजरेभि[397]र्गमुं दा[398]नशुः।[399]
आप्ता[400]रमतिर[401]न्वीप[402]माप्याना[403]माविथ[404]घ्नं वत्[405]
॥ 120 ॥

'श्येनमायिनम्' (तै. सं. 2. 4. 7) 'यादृशे पुनः' (तै. सं. 7. 5. 7) 'द्यौरभीके' (तै. सं. 1 3. 14) 'अजरेभिर्नानदद्भिः' (तै. सं. 1. 3. 14) 'ततो गर्मुं दुदतिष्ठत्' (तै. सं. 2. 4 4) गार्मुं तञ्च- रुन्निर्वपेत्' (तै. सं. 2. 4. 4) 'महिमानमानशुः' (तै. सं. 5. 7. 2) 'तेषामेवैंपाप्ता' (तै. सं. 3. 4.) 'अरमतिर्वसूयुः' (तै. सं. 4. 3. 13) 'यदन्वीपम्' (तै. सं. 6. 4. 2) वर्षिष्ठमाप्यानाम्' (तै. सं. 7. 4. 12) 'यस्य त्व सख्यमाविथ' (तै. सं. 3 2. 11) 'ऋघ्नव- त्खलु सः' (तै. सं. 1. 5. 1) ॥ 120 ॥

---

394 *SL* VII 17 '....आयिनं....'
395 *SL* VII 55 '... यादृशे....'
396 *SL* VII 9 '....अभीके....'
397 *SL* VII 10 '....अजरेभिः....'
398 *SL* VII 27 '....गर्मुं त्....'
VII 28 '....गार्मुं त....'
399 *SL* VII 17 '....आनशुः '
400 *SL* VII 13 '... आप्ता....'
401 *SL* VII 6 '....अरमतिः....'
402 *SL* VII 3 '....अन्वीपं....'
403 *SL* VII 13 '....आप्यानां....'
404 *SL* VII 14 '....आविथ....'
405 *SL* VII 23 '....ऋघ्नवत्....'

आख[406] आयन्ननन्तो[407]च्चमासन्धे[408]वाशुशुक्षणिः[409] ।
अनाशीर्केण[410]पयिता[411]शुपणा[412] आमु[413]राक्षिषुः[414]
॥ 121 ॥

'आख इयति' (तै. स. 6. ५. 11) । अन्तोदात्तमायन्निति पदमनिङ्गच भवति । 'असुराणां वैश्यमुपायन्' (तै. स. 2. 3. 7) 'अधिदेवत्वमायन्' (तै. सं. 4. 6. 1) 'सुवर्गं लोकमायन्' (तै. सं. 1. ०. 4) । अनन्तोच्चमिति किम् ? 'आयन् प्र चन्द्रमाः' (तै. सं. 2. 4. 14) । 'नायन्नैरयन्नाध्नुवन्' (तै. प्रा. 5. 21) इत्यनेनैव सिद्धे अन्तोदात्तस्य पर्युदासार्थमिदं ग्रहणम् । 'आसन्दी सादयति' (तै. स. 5. 6. 9) । एवकारो विभक्त्यन्तरप्रतिषेधार्थः । 'आसन्दीमुग्दाता' (तै. स. 7. 5. 8) इत्यत्र न भवति । 'त्वमाशुशुक्षणिः' (तै. सं. 4.1. 2) 'अनाशीर्केण यज्ञेन' (तै. सं. 1. 6. 10) 'होतानाप्तस्यापयिता' (तै. स. 7. 1. 5) 'ऋतमाशुपाणाः' (तै. सं. 2. 6. 12) 'आमुरस्य निषङ्गथिः' (तै. स. 4. 5. 1) 'यदाक्षिषुर्दिव्यम्' (तै. सं. 4. 6. 7) । 121 ॥

---

406 *SL* VII 14 '....आख....'

407 *SL* VII 15 '....आयन्ननन्तोदात्तं....'

408 *SL* VII 18 '....आसन्धेव....'

409 *SL* VII 16 '.... आशुशुक्षणिः....'

410 *SL* VII 6 '... अनाशीर्केण...'

411 *SL* VII 17 '....आपयितो ...'

412 *SL* VII 16 '....आशुपाणा...'

413, 414 *SL* VII 16 '....आमुराक्षिषुः....'

आजीगर्ति[415]माहुवध्यै[416] यावा इत्यादि नान्तिमम् ।
आशुया[417]यवसे[418] उत्स[419] भृगुभेषज[420]बल्वजाः[421]
॥ 122 ॥

'शुनश्शेपमाजीगर्तिम्' (तै. सं. 5. 2. 1) 'उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्यै' (तै सं. 1. 2. 14) । यावा अयावा इत्याद्यनुवाकशेषगतमन्तिमं वर्जयित्वा अनिङ्गय भवति । 'यावा अयावा एवा ऊमाः' (तै. सं. 4. 4. 7) 'त्रिर्भवन्त्यूमाः' (तै. सं. 3. 5. 10) 'सब्दः सगरः[422] (तै सं 4. 4. 7) । नान्तिममिति किम् ? 'सुमेक इति सु-मेकः' (तै. सं. 4. 4. 7) 'आशुया पतन्ति' (तै. सं. 1. 2. 14) 'आयवसे रमन्ते' (तै. सं. 5 2. ५) 'उत्सन्दुह्रते' (तै. सं. 3. 1. 10) 'अथर्वाणो भृगवः' (तै. सं. 2. 6. 12) 'भृगूणामङ्गिरसाम्' (तै. सं. 1. 1. 7) 'भार्गवो होता' (तै. सं. 1. 8. 18) 'भेषजं गवेऽश्वाय' (तै. सं. 1.8 . 6) 'तयोस्त्रेधा भेषज्यम्' (तै. सं. 6. 4. 9) 'ततो बल्वजा उदतिष्ठन्' (तै. सं. 2. 2. 8) 'बल्बजानपीध्मे' (तै. सं. 2. 2. 8) ॥ 122 ॥

---

415 *SL* VII 13 '....आजीगर्ति....'
416 *SL* VII 16 '... आहुवध्यै....'
417 *SL* VII 15 '....आशुया....'
418 *SL* VII 17 '...आयवसे ...'
419 *SL* VII 19 '....उत्स....'
420 *SL* VII 50 '....भैषज श्रुत्....'
VII 51 '....भैषज्यं ...'
421 *SL* VII 49 '....बल्वजाश्रुतिः....'
422 *SL* VII 72 '....सगर....शब्दाः....सब्दः....'

इदावत्स[423]रेणेष्टर्ग[424] इन्द्रिया[425]व्युद्रिणो[426]दकम् ।[427]
उपरे[428]णोद्यते नीच[429]मुत्तरेद्यु[430]रुलूखलम्[431] ॥ 123 ॥

'इदावत्सरेण नमस्करोति' (तै. सं. 5. 5. 7) 'इष्टर्गो व अध्वर्युः' (तै. सं. 3. 1. 7) 'इन्द्रियावी भूयासम्' (तै. सं. 1. 6. 2) 'उद्रिणं सिञ्चे' (तै. सं. 4. 2. 5) 'स्थलयोदकम्' (तै. सं. 1. 6. 10) 'उपरेण हंह' (तै. सं. 1. 3. 6)। अनुदात्त-मुद्यत इत्येतत्पदमनिङ्ग्यं भवति। 'तस्मादियं व्याकृता वागुद्यते' (तै. सं. 6. 4. 7)। नीचमिति किम्? 'उद्यते स्वाहा' (तै. सं. 7. 2. 20) 'उत्तरेद्युरुपतिष्ठते' (तै. सं. 5. 2. 1) 'उलूखलं च मुसलं च' (तै. सं. 1. 6. 8) ॥ 123 ॥

उभयाद[432]दप्युदङ्क[433] उपहत्नु[434]मुपानहौ[435] ।
उच्चावचा[436]नुभयतः[437] स्यादु[438]दावर्त उर्वराम् ॥ 124 ॥

---

423 *SL* VII 18 '....इदावत्सरेण....'
424 *SL* VII 18 '....इष्टर्गः....'
425 *SL* VII 18 '....इन्द्रियावी....'
426 *SL* VII 20 '...उद्रिणं...'
427 *SL* VII 20 '...उदकं....'
428 *SL* VII 20 '....उपरेण ...'
429 *SL* VII 20 '...उद्यतेऽनुदात्तम् ।'
430 *SL* VII 20 '....उत्तरेद्युः....'
431 *SL* VII 21 ' उलूखलं....'
432 *SL* VII 20 ' ...उभयादत्....'
433 *SL* VII 20 '....उदङ्कः....'

'उभयादत्प्रतिगृह्य' (तै· सं· 2. 2. 6)। अपिशब्दादुभयमित्येतत्पदं प्रागेवेति गम्यते। 'उभयमेवाक:' (तै. सं. 3. 4. 10) 'उभय्यो वावता:' (तै· सं. 7. 5. 2) 'उभयीभिस्तस्य' (तै. सं· 5. 1. 4) 'उदङ्कश्शौल्बायन:' (तै· सं· 7. 4. 5) 'उपहत्नुमुग्रम्' (तै· सं. 4. 5. 10) 'कार्ष्णी उपानहौ' (तै· सं· 5. 4. 4) 'उच्चावचान् हि स्तोमान्' (तै. सं. 7. 4. 3) 'उभयत आतिथ्यस्य' (तै· सं. 6. 2. 1) 'उदावर्त: प्रजा:' (तै· सं· 6. 4. 1) 'लाङ्गलेनोर्वराम्' (तै· सं. 6. 6. 7) ॥ 124 ॥

ऋदूदरे[439]णौजसीन[440] ऋग्मियाणि[441] क्षमाचरा:[442]।
कनानकाभ्यां[443]कृदरं[444]कसर्णीरो[445]घनाघन:[446] ॥125॥

'ऋदूदरेण सख्या' (तै· सं· 2. 2. 12) 'अहन्योजसीना' (तै· सं. 4. 4. 12) 'षडृग्मियाणि जुहोति' (तै· सं. 6. 6. 2) 'आप:

---

434 *SL* VII 20 '....उपहत्नु....'
435 *SL* VII 20 '...उपानहौ....'
436 *SL* VII 21 '....उच्चावचान्....'
437 *SL* VII 20 '....उभयत:....'
438 *SL* VII 21 '....उदावर्त:....'
439 *SL* VII 22 '....ऋदूदरेण....'
440 *SL* VII 23 '....ओजसीना....'
441 *SL* VII 22 '....ऋग्मियाणि....'
442 *SL* VII 25 '....क्षमाचरा:....'
443 *SL* VII 24 '....कनानकाभ्यां....'
444 *SL* VII 24 '....कृदरं....'
445 *SL* VII 25 '....कसर्णीर:....'
446 *SL* VII 28 '....घनाघन:....'

क्षमाचराः' (तै. सं. 4. 5. 11) 'विद्युतो कनानकाभ्याम्' (तै. सं. 5. 7. 12) 'कृदरं मतीनाम्' (तै. सं. 5. 1. 11) 'स एतं कसर्गीरः' (तै. सं. 1. 5. 4) 'घनाघनः क्षोभणः' (तै. सं. 4. 6. 4) ॥125॥

क्षुमन्तः[447] कलविङ्कः[448] स्युर्गोपीथाय[449] गविष्ठिरः[450] ।
गर्गराणां[451] गिर्वणसो[452] गोपं[453] गोपौ[454] च गोतमात्[455]
॥ 126 ॥

'क्षुमन्तो याभिः' (तै. सं. 1 7. 13) 'यत्सुरापानं स कलविङ्कः' (तै. सं. 2. 5. 1) 'प्रजायै गोपीथाय' (तै. सं. 4. 5. 2) 'गविष्ठिरो नमसा' (तै. सं. 4. 4. 4) 'महतां गर्गराणाम्' (तै. सं. 3. 3. 9) 'गिर्वणसे गिरः' (तै. सं. 1. 6. 12) 'ममान्तरिक्षमुरुगोपमस्तु' (तै. सं. 4. 7. 14) 'विश्वस्य भुवनस्य गोपौ' (तै. सं. 1. 8. 22)। चकारोऽवधारणार्थः । 'उत । एनं । गोपा इति गो-पाः' (तै. सं. 4. 5. 1) 'गोपामिति गो–पाम् । ऋतस्य' (तै. सं. 1. 5. 6) 'गोतमादन्वियाय' (तै. सं. 1. 2. 14) ॥ 126 ॥

---

447 *SL* VII 26 '....क्षुमन्तः....'
448 *SL* VII 25 '....कलविङ्कः....'
449 *SL* VII 27 '....गापीथाय....'
450 *SL* VII 27 '....गविष्ठिर....'
451 *SL* VI 28 '....गर्गराणाम्....'
452 *SL* VII 27 '....गिर्वणसे....'
453,454 *SL* VII 26 '....गोपं गोपौ....'
com. thereon: 'गोपं गोपौ इति पदद्वयोपादानमेतद्भिन्नस्य इङ्गय-त्वसम्पादनार्थम् ।'
455 *SL* VII 27 '....गोतमात् ..'

चराचरेभ्यो[456] गमध्ये[457] गरुत्मां[458] श्चैत्रियायण:[459] ।
जनित्वै[460]श्चक्रुवान्[461] बन्धु[462]र्जायेन्यस्य[463] चनोहित:[464]
।। 127 ।।

'चराचरेभ्यः स्वाहा' (तै. सं. 1. 8. 13) 'उश्मसी गमध्ये' (तै. सं, 1. 3. 6) 'सुपर्णोऽसि गरुत्मान्' (तै सं. 4. 1. 10) 'चैत्रियायणश्चितिम्' (तै. सं. 5. 3. 8) 'भिनददुज्जनित्वैः' (तै. सं. 4. 2. 2) 'एनश्चक्रुवान्महि' (तै. सं. 3. 2. 8) 'समुद्रो बन्धुः' (तै. सं. 7. 5. 25) 'बन्धुता वचोभिः' (तै. सं. 1. 2. 14) 'बन्धुतां वेद' (तै. सं. 1. 5. 1) 'तज्जायेन्यस्य' (तै. सं. 2. 3. ०) 'उशिग्दूतश्चनोहितः' (तै. सं. 4. . 11) ।। 127 ।।

त्वष्टीमती[465] दुष्टरीतु[466]स्तुविष्मणस[467]दीदिवि[468] ।
तुरण्यत[469]स्त्रसदस्यु[470]र्द्रविणस्यु[471]स्तरित्रत:[472] ।। 128 ।।

---

456 *SL* VII 30 '....चराचरेभ्य:....'
457 *SL* VII 27 '....गमध्ये....'
458 *SL* VII 28 '....गरुत्मान् ...'
459 *SL* VII 29 '....चैत्रियायणः....'
460 SL VII 32 '....जनित्वै:....'
461 SL VII 30 '....चक्रुवान्....'
462 *SL* VII 49 '....बन्धुता....श्रुति:....'
463 *SL* VII 32 '....जायेन्यस्य....'
464 *SL* VII 29 '....चनोहित:....'
465 *SL* VII 33 '....त्वष्टीमती....'
466 *SL* VII 36 '....दुष्टरीतुः....'
467 *SL* VII 33 '....तुविष्मणस....'
468 *SL* VII 36 '....दीदिवि....'

'त्वष्टीमती ते सपेय' (तै. सं. 1. 2. 5) 'दुष्टरीतुरदाभ्यः' (तै. सं. 4. 4. 12) 'तुविष्मणसं सुयजम्' (तै. सं. 3. 3. 11) 'गोपामृतस्य दीदिविम्' (तै. सं 1. 5. 6) 'तुरण्यतः पर्णन्नवेः' (तै. सं. 1. 7. 8) 'त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः' (तै. सं. 5. 6. 5) 'द्रविणस्युर्विपन्यया' (तै. सं. 4. 3. 13) 'सगोर्जा तरित्रतः' (तै. सं. 1. 7. 8) ॥ 128 ॥

तमस्वरी[473]र्दविद्युत[474]द् द्राघुया[475] च दशीकवः[476]।
ध्रजीमान्[477] दुष्टर[478] न्वेष्ठा[479] नीक्षण[480]न्नव्यसे[481]
निदः[482] ॥ 129 ॥

'तमस्वरीरुन्दतीः' (तै. सं. 2. 4. 7) 'निहितो दविद्युतत्' (तै. सं. 4. 7. 13) 'द्राघुया च मे (तै. सं. 4. 7. 2) 'दशीकवः स्युस्ते' (तै. सं. 7. 3. 1) 'वात इव ध्रजीमान्' (तै. सं. 3. 1. 11)

---

469 *SL* VII 34 '....तुरण्यतः....'
470 *SL* VII 34 '....त्रसदस्यु....'
471 *SL* VII 35 '....द्रविणस्यु....'
472 *SL* VII 34 '....तरित्रतः....'
473 *SL* VII 34 '....तमस्वरीः....'
474 *SL* VII 35 '....दविद्युतत्....'
475 *SL* VII 33 '....द्राघुया....'
476 *SL* VII 35 '....दशीकवः....'
477 *SL* VII 37 '....ध्रजीमान्....'
478 *SL* VII 36 '....दुष्टरं....'
479 *SL* VII 37 '... वेष्ठा....'
480 *SL* VII 39 '....नीक्षणं....'
481 *SL* VII 38 '....नव्यसे श्रुत....'

'दुष्टरमस्त्वोजः' (तै सं. 4. 4. 12) 'उशते घेष्ठा' (तै. सं. 1 1. 14) 'यन्नीक्षणम्मांस्पचन्याः' (तै. सं. 4. 6. 9) 'सुविताय नव्यसे' (तै. सं. 1. 4 24) 'द्रुहो निदो मित्रमहः' (तै. सं. 1. 2. 14) ॥ 129 ॥

निष्टचाय[483] नीवि[484]निष्टक्र्यं[485]न्निलायत[486] निषङ्गथिः[487]।
निष्केवल्य[488]न्निपादेभ्यो[489] निष्कावं[490] प्राणिने[491] परम्
॥ 130 ॥

'उत स निष्टचाय' (तै. सं. 6. 2. 4) 'पितृणान्नीविरोपधीनाम्' (तै. सं 6. 1. 1) 'निष्टक्र्यं बध्नाति' (तै. सं. 6. 1. 7) 'स निलायत सोपः' (तै. सं. 2. 6. 6) 'आभुरस्य निषङ्गथिः' (तै. सं. 4. 5. 1) 'निष्केवल्यमुक्थम्' (तै. सं. 4. 4. 2) 'निपादेभ्यश्च वः' (तै. सं. 4 5 4) 'निष्कावमादन्ते देवाः' (तै. सं. 6. 2. 1) 'प्राणिने स्वाहा' (तै. सं. 7. 5. 12)। परमिति सान्निध्यात् प्राणिने इत्यस्मादुत्तरं पदं गृह्यते। 'अप्राणाय स्वाहा' (तै. सं. 7. 5. 12) ॥ 130 ॥

---

482 *SL* VII 38 '....निदः....'
483 *SL* VII 40 '....निष्टचाय....'
484 *SL* VII 40 '....नीविः....'
485 *SL* VII 40 '... निष्टक्र्यं....'
486 *SL* VII 39 '....निलायत....'
487 *SL* VII 40 '....निषङ्गथिः....'
488 *SL* VII 40 '....निष्केवल्यं ...'
489 *SL* VII परि 13 '....निषासूसस्सह दयः....'
490 *SL* VII 40 '....निष्कावं....'
491 *SL* VII 47 '....प्राणिने....'

पृत्सुती:[492] पृतनाज्येषु[493] प्रुष्णते[494] पुण्डरिस्रजाम्[495] ।
पत्वने[496] पस्पशे[497] प्रश्नं[498] प्रवत्वति[499] पृतन्यव:[500]
॥ 131 ॥

'पृत्सुतीर्मर्त्यानाम्' (तै· सं. 1. 4. 46) 'उग्रः पृतनाज्येषु' (तै· सं. 3. 4. 4) 'प्रुष्णते स्वाहा' (तै· सं. 7. 5. 11) 'पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति' (तै· सं· 1. 8. 18) 'श्येनाय पत्वने' (तै सं· 3. 2. 8) यतो व्रतानि पस्पशे' (तै· सं· 1 3. 6) 'तौ प्रजापतिं प्रश्नमैताम्' '(तै· सं· 2. 5. 8) 'प्रयाभूमि प्रवत्वति' (तै· सं. 2. 2. 12) 'कृणुते ये पृतन्यवः' (तै· सं. 4. 7. 13) ॥ 131 ॥

प्रोषिष्यते[501] च पूर्वेद्यु[502] प्रासचाय[503] परिष्कृत:[504] ।
प्रावाहृणि:[505] परुच्छेप:[506] प्राकाशौ[507] च पृतन्यत:[508]
॥ 132 ॥

---

492 *SL* VII 41 '....पृत्सुती:....'
493 *SL* VII 42 '....पृतनाज्येषु....'
494 *SL* VII 41 '....प्रुष्णते...'
495 *SL* VII 42 '....पुण्डरिस्रजां...'
496 *SL* VII 41 '....पत्वने....'
497 *SL* VII 41 '....पस्पशे...'
498 *SL* VII 45 '... प्रश्नं....'
499 *SL* VII 47 '....प्रवत्वति....'
500 *SL* VII 41 '... पृतन्यव:....'
501 *SL* VII 44 '....प्रोषिष्यते....'
502 *SL* VII 45 '....पूर्वेद्यु:....'
503 *SL* VII 44 '....प्रासचाय....'

'प्रोषिष्यते स्वाहा' (त. सं. 7. 5. 15) 'पूर्वेद्यु: प्रक्रामति' (तै. सं. 5. 2. 1) 'प्रासचाय स्वाहा' (तै. सं. 7. 5. 11)'विप्रो दूत: परिष्कृत:' (तै. सं. 3. 2. 11) 'बबर: प्रावाहणि: (तै. सं. 7. 1. 10) 'परुच्छेपोभ्यवदत्' (तै. सं 2. 5. 8) 'प्राकाशावध्वर्यवे' (तै. सं. 1. 8. 18) 'नीचा यच्छ पृतन्यत:' (तै. सं. 1. 6. 12) ।। 132 ।।

प्रयस:[509] प्रावृषा[510] प्रेता[511] प्राशृंगश्च[512] पिशंगिला ।[513]
प्रतीकं[514] ब्राह्मणाच्छंसिने[515] परिष्टौ[516] पिलिप्पिला[517]
।। 133 ।।

'ईमन्द्रासु प्रयस:' (तै. सं. 4. 1. 8) 'प्रावृषाह्लां सुपर्वती' (तै. सं. 4. 4. 12) 'पृश्ने: प्रेता' (तै. सं. 1. 4. 28) 'ललामं प्राशृंगमालभेत' (तै. सं. 2. 1. 3) 'किंस्विदासीत्पिशङ्गिला' (तै. सं. 7.

---

504 *SL* VII 41 '....परिष्कृत:....'
505 *SL* VII 46 '... प्रावाहणि:....'
506 *SL* VII 47 '....परुच्छेप:....'
507 *SL* VII 45 '...प्राकाशौ....'
508 *SL* VII 41 '....पृतन्यत:....'
509 *SL* VII 42 '....प्रयस:....'
510 *SL* VII 44 '....प्रावृषा....'
511 *SL* VII 47 '....प्रेता....'
512 *SL* VII 45 'प्राशृंगश्रुत्....'
513 *SL* VII 46 '....पिशंगिला....'
514 *SL* VII 44 '... प्रतीकश्रुति:....'
515 *SL* VII 50 '....ब्राह्मणाच्छंसिने ..'
516 *SL* VII 43 '....परिष्टौ....'
517 *SL* VII 46 '....पिलिप्पिला....'

4. 18) 'जीमूतस्येव भवति प्रतीकम्' (तै. सं. 4 6. 6) 'ऋषभं ब्राह्मणाच्छंसिने' (तै. सं. 1. 8. 18) 'परिष्टावघाय' (तै. सं. 1. 6. 12) 'किस्बिदासीत्पिलिप्पिला' (तै. स. 7. 4. 18) ॥ 133 ॥

परागे[518] फलिगं[519] प्रेणा[520] बभ्लुशाय पवीरवम्[521] ।
प्राणायनः[522] प्रतीपं[523] पड्वीशं[524] भौवायनः[525] स्वरुम्
॥ 134 ॥

'अस्य रजसः परागे' (तै. सं. 2. 2. 12) 'फलिगं रवेण' (तै. सं. 2. 3. 14) 'प्रेणानुप्राविशत्' (तै. सं. 5. 5. 2) 'नमो बभ्लुशाय' (तै. सं. 4. 5. 2) 'लाङ्गलं पवीरवम्' (तै. सं. 4. 2. 5) 'पावीरवी कन्या' (तै. सं. 4. 1. 11) 'वसन्तः प्राणायनः' (तै. सं. 4. 3. 2) 'प्रतीपन्तष्ठन् गृह्णाति' (तै. सं. 6. 4 2) 'अर्वन्तं पड्वीशम्' (तै. सं, 4. 6. 9) 'भौवायनो वसन्तः' (तै. सं. 4. 3. 2) 'स्वरुं यूपस्य'[526] (तै सं 6 3. 4) 'ग्रावाणश्च मे स्वरवश्च मे' (तै. सं. 4. 5. 8) ॥ 134 ॥

---

518 *SL* VII 43 '....पराके....'

519 *SL* VII 49 '....फलिगं....'

520 *SL* VII 47 '....प्रेणा....'

521 *SL* VII 46 '....पवीरवं....पावीरवी....'

522 *SL* VII 46 '....प्राणायनः....'

523 *SL* VII 44 '....प्रतीपं ...'

524 *SL* VII 45 '....पड्वीशं....'

525 *SL* VII 51 '....भौवायनः....'

526 *SL* VII 71 '....स्वरुं....'

मध्यन्दिने[527] मांस्पचन्या[528] मघोनीत्येव[529] यव्युधः ।[530]
यायावरो[531] यातुजूना[532] मादयध्यै[533] सलावृकी[534]
॥ 135 ॥

'ग्रीष्मे मध्यन्दिने' (तै. सं. 2. 1. 2) 'माध्यन्दिनं सवनम्' (तै. सं. 3. 2. 9) 'माध्यन्दिन एव' (तै. सं. 3. 2. 9) 'मांस्पचन्या उखायाः' (तै. सं. 4. 6. 9) 'मघोनी जुष्टिरसि' (तै. सं. 1. 6. 3)। इतिशब्दः प्रकारवाची। एवकारोऽवधारणार्थः। यत्र संप्रसारणं कृतं तत्रैवानिङ्गयत्वम्। 'त्वावतो मघोनः' (तै. सं. 2. 2. 12)। अवधारणेन किम्? 'मघवेति मघ—वा' (तै. सं. 1. 4. 46) 'मघवानमिति मघ-वानम्' (तै. सं. 1. 4. 46)। 'ऐलवृदा यव्युधः' (तै. सं. 4. 5. 11) 'यायावारः क्षेम्यस्येशे' (तै. सं. 5. 2. 1) 'यातुजूनाञ्जामिम्' (तै. सं. 1. 2. 14) 'सह मादयध्यै' (तै. सं. 1. 1. 14) 'स इन्द्रः सलावृकी रूपम्' (तै. सं. 6. 2. 4) 'इन्द्रो यतीन्त्सालावृकेभ्यः' (तै. सं. 6. 2. ·) ॥ 135 ॥

---

527 *SL* VII 53 '....मध्यन्दिने....माध्यन्दिन...शब्दौ

528 *SL* VII 55 '....मांस्पचन्या....'

529 *SL* VII 53 '....मघोनी....'
Also vide *SL* VII परि 24 '....मघ....एभियुक्त....हित्वा....'

530 *SL* VII 56 '....यव्युधः....'

531 *SL* VII 56 '....यायावरः....'

532 *SL* VII 55 '....यातुजूनां...'

533 *SL* VII 55 '....मादयध्यै....'

534 *SL* VII 69 '....सलावृकी....'

वस्यष्टि[535]र्विष्टपं[536] वीथो[537] वीडितं[538] विषुणस्य[539] च ।
विश्पत्निये[540] विविदानो[541] विदथा[542] विथुरा[543]
स्वरिः[544] ॥ 136 ॥

'वस्यष्टिरसि' (तै. सं. 4. 4. 1) 'ब्रध्नस्य विष्टपम्' (तै. सं. 4. 3. 8) 'वीथो घृतस्य' (तै. सं. 1. 8. 22) 'तिग्ममायुधं वीडितम्' (तै. सं. 4. 7. 15) 'विषुणस्य चारुः' (तै. सं. 4. 3. 13) 'विश्पत्निये हविः' (तै. सं. 3. 1. 11) 'वामं वसु विविदानः' (तै. सं. 1. 5.) 'विदथा कविः' (तै. सं. 3. 2. 11) 'विथुरेव रेजते' (तै. सं. 4. 3. 13) 'स्वरिरमत्र' (तै. सं. 2. 4. 14) ॥ 136 ॥

शौल्वायनः[545] शम्बरस्य[546] श्रायन्तीयञ्च[547] शुष्मयम्[548] ।
सूनृता[549] स्वरणं[550] सुब्धान्[551] सर्णीकाय[552] सवीमनि[553]
॥ 137 ॥

535, 536 *SL* VII 59 '....वस्यष्टिर्विष्टपं....'
537 *SL* VII 61 '....वीथः....'
538 *SL* VII 59 '....वीडित....श्रुतः....'
539 *SL* VII 60 ...'विषुणस्य....'
540 *SL* VII 60 '....विश्पत्निये....'
541 *SL* VII 60 '....विविदानः....'
542 *SL* VII 60 '....विदथश्रुत्....'
543 *SL* VII 60 '....विथुरा....'
544 *SL* VII 67 '....स्वरिः....'
545 *SL* VII 65 '....शौल्वायनः....'
546 *SL* VII 63 '....शम्बरस्य....'
547 *SL* VII 63 '....श्रायन्तीयं....'

'उदङ्कः शौल्वायनः' (तै· सं. 7. 4. 5) 'शम्बरस्य नवपुरः' (तै · सं· 3. 2 11) 'श्रायन्तीयं ब्रह्मसामम्' (तै· सं· 1. 8. 1) 'मदञ्च शुष्मयञ्च' (तै · सं.· 2. 2. 12) 'यज्ञो वै सूनृता' (तै · सं 1. 6. 11)'यो वै सूनृतायै'(तै. सं· 1. 0. 11)'सोमान् स्वरणम्'(तै. सं 1. 5. 6) 'तान्त्सुब्धान्मृतान्'(तै. सं· 2. 4. 1) 'सर्णीकाय त्वा' (तै · सं. 4. 4. 6) 'सवीमनि हिरण्यपाणिः' (तै. सं· 1. 2. 6) ॥ 137 ॥।

सरीसृपेभ्यः[554] सोमेन्द्रं[555] स्वारं[556] स्वांकृत[557]सानगः[558] ।
समावत्समना[559]शुंध्यूः[560] शुश्रूषेण्याञ्च[561] साधुया[562]
॥ 138 ॥

---

548 *SL* VII 65 '....शुष्मयं....'
549 *SL* VII 75 '....सूनृता शब्दाः ...'
550 *SL* VII 68 '....स्वरणं....'
551 *SL* VII 72 '....सुब्धान्....'
552 *SL* VII 73 '....सर्णीकाय....'
553 *SL* VII 71 '....सवीमनि....'
554 *SL* VII 74 ' सरीसृपेभ्यः....'
555 *SL* VII 69 '....सोमेन्द्रं '
556 *SL* VII 72 '....स्वार....शब्दाः....'
557 *SL* VII 72 '....स्वाङ्कृत · '
558 *SL* VII 70 '....सानगः....'
559 *SL* VII 70 '....समना समने....'
560 *SL* VII 63 ' शुन्ध्यूः....'
561 *SL* VII 63 '... शुश्रूषेण्यां...'
562 *SL* VII 70 '....साधुया ..'

'सरीसृपेभ्यः स्वाहा' (तै. सं. 1. 8. 13) 'सोमेन्द्रं श्यामाकम्' (तै. सं. 2. 3. 2) 'स्वार॑ स्वारात्' (तै. सं. 4. 3. 2) 'स्वांकृतोसि' (तै. सं. 1. 4. 2) 'सानग ऋषिः' (तै. सं. 4. 3. 3) 'समावदस्यान्तम्' (तै. सं. 5. 1. 4) 'समावती यज्ञस्य'[563] (तै. सं. 1. 6. 10) 'समना समानान्' (तै. सं. 4. 3. 13) 'समनेव योषा' (तै. सं. 4. 3. 13) 'इयं समने पारयन्ती' (तै. सं. 4. 3. 13) 'दुवस्वाञ्छुन्ध्यूरसि' (तै. सं. 1. 3. 3) 'शुश्रूषेण्याम्मनुष्येभ्यः' (तै. सं. 3. 3. 2) 'सह रूपं कृणोतु साधुया' (तै. सं. 4. 2. 12) ॥ 138 ॥

साधारणं[564] सुषुपुष[565]श्चरमेण[566] सनिष्यवः[567] ।
सर्द्दिगृर्दि[568] स्थविमतः[569] सङ्गे[570] सङ्काः[571] सनेमि[572] च ॥ 139 ॥

सनीयान्[573] विश्पति[574]श्चान्यान्युन्नेयान्यनया दिशा ॥140॥

'साधारणं कुरुते' (तै. सं 2. 6 1) 'सुषुपुष इन्द्रियम्' (तै सं. 6. 1. 4) 'चरमेण पशुना' (तै. सं. 1. 2. 7) 'चरमायामिष्टकायाम्'

---

563 *SL* VII 71 '... समावती...'
564 *SL* VII 74 ' साधारणं....'
565 *SL* VII 71 '... सुषुपुषः....'
566 *SL* VII 30 '....चरमश्रुतिः....'
567 *SL* VII 71 '....सनिष्यवः....'
568 *SL* VII 74 '....सर्दिगृदि....'
569 *SL* VII 71 '....स्थविमतः....'
570 *SL* VII 70 ....सङ्गे...'
571 *SL* VII 74 '....सङ्का....'
572 *SL* VII 71 '....सनेमि....'

(तै·सं. 5. 4. 3) 'मेधसाता सनिष्यवः' (तै सं· 1. 7. 8) 'सद्दिग्र्दि परावधीत्' (तै· सं. 7. 4. 19) 'स्थविमतो बर्हिरक्त्वा' (तै· सं· 6. 3 9) 'सङ्गे समत्सु' (तै. सं. 1· 7. 13) 'इपुधिः सङ्काः पृतनाः' (तै. सं 4. 6. 6) 'सनेम्यस्मद्युयवन्' (तै· सं· 1 7 8) 'अमुतः सनीयान्' (तै · सं· 3. 5. 5) 'ज्येष्ठो विश्पतिः' (तै. सं. 2. 3. 1) 'विश्पतिनाभ्यमुम्' (तै · सं · 2. 2. 4) । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । अन्यान्युक्तव्यतिरिक्तानि पदानि अनया दिशा अनेनोपायेनोन्नेयानि । यथा—'एनश्चकृवान्महि' (तै · सं · 3. 2 8) 'करोतु मामनेनसम्'[575] (तै. सं. 1. 8. 5) 'अग्निः [प] शुरासीत्तेन' (तै सं· 5. 7. 26) 'प्रजापतेः पशवः' (तै. सं. 5. 1· 8) 'अपशवो वा अन्ये'[576] (तै. सं. 5. 2. 9) 'एष वै वनस्पतीनामपशव्यः'[577] (तै. सं. 6. 3. 3) 'ऊर्मिर्न नावमा वधीत् (तै. सं. 2. 6. 11) 'ऋतावरीरूर्मिणी'[578] (तै · सं· 1. 1. 3) 'मनु· पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत्' (तै. सं· 3. 1. 9) 'मनवे यशस्ये' (तै सं. 1. 2 13) 'मानवीत्याह मनुः'[579] (तै. सं· 2. 2. 10) 'मानव्यो हि प्रजाः'[580] (तै . सं· 3. 1. 5) इत्यादीनि यथासंभवं द्रष्टव्यानि ।। 139, 140 ।।

प्रवाहमितकोलम्बे धिषणे झषमाश्रिते ।
पदप्रदीपिका ह्येषा लिखिता व्याख्ययान्विता ।।

---

573 *SL* VII 73 '....सनीयान्....'
574 *SL* VII 62 '....विश्पतिश्रुत् ...'
575 *SL* VII 4 '....अनेनस ...श्रुतः....'
576 *SL* VII 2 '....अपशव....'
577 *SL* VII 2 '....अपशव्यश्रुत् ...'
578 *SL* VII 21 '....ऊर्मिणीः....'
579 *SL* VII 55 '....मानव्यश्रुत्....'

— X —

पदप्रदीपिकाकारिकार्धसूची

अकृष्टोत्तरमन्येके 75
अक्षितिश्च म इत्यादि 106
अखण्डविषयोक्तानि 99
अच्छावाका मातीकाशा 112
अजयदजुवदस्मत् 16
अजस्रोऽक्षन्नकूपार 84
अजिहीतादधुरगुः 80
अतृणदनमदेनत् 16
अथ नो ने भवेदत्र 19
अथानुच्चन्तवर्ग 59
अथापूर्वोभिनिष्ठानः 21
अथावर्णादनेङश्च 73
अथो अतिष्ठिपाः सोमा 50
अथो अनेह्लोच्यमाने 53
अथो भिषक्पद्वृन् 15
अदत्त तदयक्ष्मञ्च 80
अदन्तं तोपधं म्नान्तम् 77
अधास्त्विताविशीयादा 81
अध्वर्यन्तो मृडयन्तः 116
अनक्तिरविभेदप्री 85
अनाशीर्कर्णापयिता 121
अनुच्चं तु स्वगारूप 50
अनुदात्तमुदात्तान्तम् 14
अनोऽमीवाहुताष्ठीवद् 75
अन्तोच्चतरकेत्तासु 99
अन्तोदात्ताश्विनारण्य 96
अपि त्वान् षाट् मसिः 111
अप् छ् दन्तोच्चमश्वाजा 74
अभिप्रयात्यक्षरश्रुत् 76
अभिष्टीरन्यथाभित्यै 119
अमृतावृकशब्दावृत् 85
अमेध्यावभ्यरिष्टा स्ये 36
अम्बरीषावटावर्ति 112
अयुक्तश्चापथादभ्रिः 82
अरात्यामयसौदित्यौ 101
अवस्युरवसेनासन् 84
अवाशृंगोऽप्नवानोऽप 119
असंख्यानिपरप्रादिः 105
अस्कान्नोच्चादजन्यक्रान् 81
अस्यान्त्यभागान्यस्यस्व 83
अहमस्थान्यदोऽषाढा 86
अहिंसाया आत्मने 60
आकारोतिश्रुदागामा 93
आकूताकूत्यलब्धाशी 89
आख आयन्ननन्तोच्चम् 121
आजीगर्तिमाहुवध्यै 122

आण्डाभ्यामाजिमार्तीये 97
आतङ्क्याशीर्कमाङन्तम् 94
आतञ्च्यादाव्रश्चनात् 92
आतृण्णा दजयोः कण्ठ 25
आत्तोदाराशितावत्त 113
आदकामाखुराग्नेन्द्रा 109
आदायान्नम्यागमिष्ठा 90
आदित्यश्रुदनाद्युच्चम् 88
आदित्या न वपेत स्थात् 37
आप्तारमतिरन्वीपम् 120
आप्नोतिश्रुन्न तूच्चान्तम् 87
आमिक्षाद्भुतगव्यूति 113
आम्नानामाहुराद्यास्य 96
आयन्त्यावीतमाकूता 95
आयिनं याद्दशेऽभीके 120
आयुधायुश्रुतावात्म 87
आरादायन्नथाञ्जीत 88
आर्घ्दन्ताघ्नोंदारमासीत् 97
आवापस्य ह्यावहन 94
आविवेश तथावृत्या 91
आशुया यवसे उत्सम् 122
आश्नादावमाशितिम्ने 98
आश्याव्यमाह चान्वर्थम् 98
आश्रावयेदालभत 92
आश्राव्यादहनाविद्धा 91
आसन्नालाद्याहनन्या 90
आसन्निमां ल एताञ्च 12
आहाथामुष्यायणस्य 95
इदावत्सरेणेष्टर्ग 123
इमे सन्त्वासते सर्वे 72
ईंकारादौ परित्यज्ये 102
ईद्दक्षासः सहोर्व्वाभ्याम् 103
ईदेदुपान्त्यं लोकान्ने 14
उक्थे क्रामेत एवर्त्ये 53
उच्चावचानुभयतः 124
उदात्ताद्यनुदात्तं वा 10
उपरेणोद्यते नीचम् 123
उपसर्गास्त्विवह ग्राह्याः 5
उपस्पृधेथामङ्गुष्ठम् 118
उपाक ऋष ऋध्याता 62
उभयाददप्युदङ्कः 124
ऊर्ध्वदीर्घादनोभावात् 100
ऊष्मादिमतुवत्वन्तम् 111
ऋदूदरेणौजसीनः 125
एता धीराः सीसाः 41
एदादिकं मुन्वद्वक्षत् 78
एधात्वान्तं न महियुक् 105
एष्यन्नवायन्यन्युच्छन् 11
कनानकाभ्यां कृदरम् 125
करम्भो वडवः कद्रू 116
कर्मणोऽतिथये 63
कल्पन्ते तम एवास्याः 60
कल्पमानाजनिष्ठा 33
कल्पान् जन्मन् लघोः 12

कवेः शस्ता नितः सत्ता 31
कृतः स्योनाः पुरोडाशाः 45
कृता नीचं गृहीताश्च 40
क्लृप्ताहृणीयमानाध 32
केशागृहीतगन्धर्व 33
कोशे गृहीते गृणते 54
क्रमेणात्र पृथग्ग्राह्यम् 7
क्वचित्तदपि तद्वत्स्यात् 7
क्षुमन्तः कलविङ्कः 126
गर्गराणां गिर्वणसः 126
गर्भ आङ्चनितौ क्षेमे 62
गायत्रियै परे तीर्थे 63
चक्रीवती त्रैंशिकस्य 107
चक्षजोषच्छन्दजात 26
चन्द्राजायथ तन्वाना 34
चराचरेभ्यो गमध्ये 127
चर्षणे देवने ज्ञाने 55
चादित्रये तवर्गीगे 9
जनित्वैश्चक्रवान् वन्धुः 127
जायमानाकामजाया 34
जायातं जीवसे जाये 64
जुषाणापुष्पजीवास्य 35
ज्ञातानागतुषाज्याया 45
तमस्वरीर्दविद्युतद् 29
ता न सर्वांवृणेस्योग्रा 40
तिष्ठन्ते करणे कक्षे 54
तुरण्यतस्त्रसदस्युः 128
तुरीपपरमस्त्वोत 114
तृप्तासीनानशानोक्थ्या 37
ते दिव्या दक्षमात्मन्भ्याम् 39
त्यत्त द्विप्रत्युपानुभ्यः 18
त्यष्टचढचान्तिममाद्युच्चम् 50
त्यान् सन्निरि पुरोडाशान् 20
त्रिस्वरञ्चाच्छदद्यष्टुप् 106
त्रैंशिकस्य द्वितीयस्य 23
त्वष्टीमती दुष्टरीतुः 128
त्वायान्तं कृवृयुक्तादि 110
दक्षदूत धाय धाव 27
दघ्ने पन्ने मृते भागे 56
दत्वते परपक्षश्रुत 74
दधर्षीद्वाः करद्दुत्रा 79
दशत्रोदे रुचो देवे 44
दुर्येरेयक्षमाणाः 38
दुहेऽपचदितस्तस्मै 64
दोहेच्छमानदन्तोष 38
द्व्यचुदात्तवद्द्विवचनम् 104
द्व्यचुदात्तं यतयन्तान्तम 51
धानवातज्येष्ठवीर 22
धा ब्रह्मणेऽग्नये पूष्णे 66
ध्रुवानधृष्यपात्र 28
ध्रजीमान् दुष्टरन्धे 129
नक्षत्राख्या न चित्रार्द्रा 24
नक्तयुक् च स्वरान्यत्वे 104
न तस्य लक्षणापेक्षा 8
न तिष्ठन्मध्य इङ्गयांशः 6
न थान्तं भामृयच्छादि 59

न दिव्यनामक्षेपिष्ठ 32
न दीर्घच्छशठन्यव्यम् 78
नपुम्मतुवतू संख्येण् 15
नमः पृथिव्या एवाज्ये 66
नवेदा वरत्रा 40
न स्वारवदगन्म 82
नापश्यञ्जे शकालपापा 10
नारायणेन वात्स्येन 1
नावग्रहोपसर्गाःस्यु; 21
नाविपङ्गान् कपालान् 19
निमिते सति पूर्वस्य 5
निर्युच्चे नयनैः 18
निष्कासे पावके पूर्वे 65
निष्केवल्यं निवादेभ्यः 130
निष्टाय नीर्विर्निष्टक्चर्यम् 130
निष्परिभ्यामेव मिता 29
निष्ठानतान्तमा षष्ठात् 77
नेष्टचाश्वित्रत्या मुखाद्ध्या 51
नोपसर्गादायतया 92
पक्षे लोकेति नायंगो ~2
पत्मन् त्मन् पर्थिवान् 13
पत्वने पस्पशे प्रश्नम् 131
पदप्रदीपिका ह्येषा 140
पदप्रदीपिकेत्यस्य 2
पदात्संशयितादारात् 7
परागे फलिगं प्रेणा 134
पष्ठौ सपर्यपल्पूल 101
पुराणा नवग्वाः 40
पूतः पोषा मुख्या 42
पृतना जेयनीयस्य 44
पुत्सुतीः पृतनाज्येपु 131
पृथिव्या नैवतो धारा 48
पौनः पुन्यादसन्दिग्धम् 8
प्रणिपत्य महादेवम् 1
प्रतीकं ब्राह्मणाच्छंसिने 133
प्रत्ननूतननीहार 114
प्रत्यौपर्यारिगोपत्यम् 115
प्रयसः प्रावृषा प्रेताः 133
प्रवाह्मितकोलम्बे 140
प्राणायनः प्रतीपम् 134
प्रातिशाख्यानुरोधेन 4
प्रावाहणिः परुच्छेपः 132
प्रीता भित्थाःफाला 41
प्रोषिष्यते च पूर्वेद्युः 132
भक्षभारमित्रमेध 28
भगे नाके दृशे देव 65
भागा नाज्याद दिशा 27
भालन्दनो भरद्वाजः 117
भिन्ना सप्तपरादित्वात् 2
भृज्वान् द्यून् मारुतान् 13
भ्नाद् द्यान् द्वेषश्रुति 20
भ्योऽरथेभ्योऽच्छिद्यमान 83
मध्यन्दिने मांस्पचन्याः 135
मध्येऽन्ये ऽनिष्टकेऽवारे 60
मनस्यमानमध्नान 29
मनुष्यासुरमासाश्व 22

मन्यवे जीवनस्यायै 67
मरुत्वतीया भूयिष्ठाः 46
मान्दाः पवयजस्यन्द 49
मिश्रा रुद्रा रौद्रा 42
यक्ष्ये युक्ते यजति 68
यजते रोचती राष्ट्रे 69
यजने यतने यत्ते 56
यायावगे यातुजूनाम् 135
युत्वते मथिते मासे 55
ये यज्ञ उल्वोपहूयोः 68
रक्षमाणास्तमा मन्द्रा 46
राजन्दधत्तर्पयत 79
राज्ञे च कुरुते मेष्ये 72
रानुनास्यादिसंयोगाद् 73
रिक्ताग्रेकस्थयामोता 25
रुक्मन्तमुदितोऽन्तोच्चम् 111
वत्सरे त्वेक एवे च 57
वदन्तीं यतनाः संम्याः 36
वर आदि व्रते वार 70
वसुः शता मतुवतू 11
वस्यष्टिर्विष्टपं वीथो 136
वा इन्द्रोपर्यसौ गौ स्व 85
वाक्य इष्टौ हवनीये 58
वाते वादे वर्षवर्णे 57
विदानलिम्पयतन 30
विधिर्वा प्रतिषेधो वा 5
विश्पतिर्नये विविदानः 136
विस्तरस्यासहिष्णूनाम् 3
वृष्ट्या एवे तथा वज्रे 70
वेदसिन्धुं विविक्षूणाम् 3
वैपूर्वं वैष्णवैश्वायुक् 102
वैश्वानरा वै धिषणाः 47
वैष्णवा यज्ञिया विश्वा 45
शक्वरी रेवती वत्सो 115
शित्याञ्जिस्थूरसीरस्थ 108
शिमीवान् सुम्नयोर्गायुम् 117
शीर्ष्णीजिह्वोदरग्रीव 108
शुक्तारिशवालैश्च 109
शुक्राः शुभ्राः शुद्धाः 43
शुष्कसत्यसोमपीथ 31
शौल्वायनः शम्वरस्य 137
श्रेयसे त्रायते श्रैष्ठ्ये 71
षो भुङ्क्ते स्तृणुते पोषे 67
सख्यावताद् भद्रवृत्रात् 17
सनवो मृडपूरादि 79
सनीयान् विश्पतिः 140
समावत्समनाः शुंध्यूः 138
सरीसृपेभ्यः सोमेन्द्रम् 138
सर्हिगृर्दि स्थविमतः 139
सर्वा न वाथि शर्मण्या 48
सवित्रे वीतये पारे 60
सव्रता जा न पुत्राख्या 26
सहोत्तरैरीदशाय 103
साधारणं सुषुपुषः 139

सिकता दक्षिणानीय 47
सिनीवाल्यं सहस्रेऽर्यं 71
सुन्वतेयं जमाने स्यात् 69
सुवितं लोमशं यज्ञा 118
सूनृता स्वरणं सुध्घान् 137
सृष्टा स्तेना एना 43
सोमे सेतौ हुते हस्ते 72
संहितायामसुज्ञानम् 4
स्तेगान् गर्भेषसूर्यात्सन् 13
स्थलान्तरेऽपि तद्वत्स्युः 99
स्था न प्रतेर्धा न 23
स्यादाकाल आक्रमणम् 89
स्यादापालयितायोर्ध्वंम् 91
स्वाहाद्भ्यां तपतिः 92
हिमवाग्राजहंसान्य 107
हिरण्यासितसंवत्स 24
हूते होत्रे समे स्पष्टे 58
हृन्मध्याज्जुह्वदासन्यान् 17
होत्रा न देयि होतव्य 49
हृयृता ऐलवृदर्तव्य 39
ह्रस्वाच्चास्यामुदात्तायाम् 100
ह्रस्वादाहुतिराव्याध 93

